

DENGE

2018/6

Hindistan ve Pakistan Arasında Şubat Gerilimi/s. 7-26

Doç. Dr. Dilek YİĞİT

ABD'nin Ortadoğu Politikası ve İran'a Yönelik Son
Hamleleri/s. 27-38

Doç. Dr. Barış DOSTER

Irak'ın Kuzeyinde Asur Özerk Bölge Talebi/s. 39-58

Prof. Dr. Yonca İLDEŞ

1979-2001 Yılları Arasında İran-Irak İlişkileri/s.59-110

Tahseen ABDULLAH

Suriyeli Göçmen Sorunu ve Taşıdığı Riskler/s. 111-129

Prof. Dr. Haydar ÇAKMAK

Terör Örgütlerinin Suriye İç Savaşına Etkileri/s.130-165

Ömer ÖZDEMİR

Sudan'ın Uluslararası İlişkilerdeki Yeri/s. 166-190

Dr. Yeşim DEMİR

Siyasi Türkçülük Devri Düşünürleri ve
İran Türklüğü/s. 191-216

Babek ŞAHİT

DENGE

2019/6

Sahibi

TÜDEV adına Y.Tuğrul TÜRKEŞ

Genel Yayın Yönetmeni

Mehmet Müştak

Editör

Prof. Dr. Haydar Çakmak

Editör Yardımcıları

Doç. Dr. Şennur Şenel

Prof. Dr. Yonca İldeş

Yayın Kurulu

Doç. Dr. Nail Alkan

Doç. Dr. Bilal Karabulut

Doç. Dr. Kürşat Turan

Yrd. Doç. Dr. Fatma Güngör Akkan

Dr. Hakem Cabbarlı

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Mustafa Yılmaz

Prof. Dr. Abdülhaluk Çay

Prof. Dr. Fatma Hale Şıvgın

Prof. Dr. Abdulkadir Yuvalı

Prof. Dr. Şerif Korkmaz

Prof. Dr. Nurşen Fındık

Prof. Dr. Konuralp Ercilasun

Prof. Dr. Mehmet Emin Çağırın

Dergi yılda üç kez yayınlanır, hakemli bilimsel bir dergidir.

EQUILIBRIUM

Owner

TUDEV

Y.Tuğrul TÜRKEŞ

Director

Mehmet Müştak

Editor

Prof. Dr. Haydar Çakmak

Assitant Editors

Doç. Dr. Şennur Şenel

Prof. Dr. Yonca İldeş

Editoroal Board

Doç. Dr. Nail Alkan

Doç. Dr. Bilal Karabulut

Doç. Dr. Kürşat Turan

Yrd. Doç. Dr. Fatma Güngör Akkan

Dr. Hakem Cabbarlı

Arbitration Board

Prof. Dr. Mustafa Yılmaz

Prof. Dr. Abdülhaluk Çay

Prof. Dr. Fatma Hale Şıvgın

Prof. Dr. Abdulkadir Yuvalı

Prof. Dr. Şerif Korkmaz

Prof. Dr. Nurşen Fındık

Prof. Dr. Konuralp Ercilasun

Prof. Dr. Mehmet Emin Çağiran

Equilibrium is published three times a year

Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The articles and photos that has been sent to the journal for publication may not ne returned even if they are not published.

The responsibility of the ideas in this journal belongs to their autours.

Adres: Beytepe Mahallesi 5699. Sokak No: 7/6
Anhira Villaları, 06800
Beytepe/Ankara
e-Posta: tudev1993@gmail.com
Web Site : www.tudev.org.tr
ww.turkdiasporasi.com

Basım Yeri
Net Ofset ve Dijital Matbaacılık ltd. şti.
0312 230 07 23
2019/Ankara

EDİTÖRDEN

2016 yılında yayın hayatına başlayan dergimiz “DENGGE” üçüncü yılını bitirmiştir. Bir derginin devlet veya güçlü bir kurumun desteği olmadan üç yıl yaşaması takdire şayan bir durumdur. Biz bunu başardık ve dördüncü yıl ve altıncı sayı ile elinizdeyiz. Denge dergisi, üç yıldır münhasıran İran Türklüğü konusunda makalelere yer vermiştir. Derginin amacı İran Türklerinin Sosyo-Kültürel sorunlarını dile getirmek ve onların İran bütünlüğü içinde hak ve hukukunu savunmak olmuştur. Bu görevi yürütmek için en önemli desteği değerli usta gazeteci, Türk dünyası ve Türklük davasının gönüllü neferi Sayın Mehmet Müştak yapmıştır. Kendisine buradan samimi şükran ve teşekkürlerimizi sunarız. Dergimizin bundan sonraki yayın hayatına desteğini ve katkısını esirgemeyeceğini biliyoruz ve birlikte çalışmaya devam edeceğiz.

DENGGE dergisi altıncı sayısından itibaren, 1993 yılında, Rahmetli, Başbuğ Alpaslan Türkeş ve arkadaşları tarafından kurulan TÜDEV (Türk Dünyası Dostluk, Kardeşlik ve İş Birliği Vakfı) tarafından neşredilecektir. TÜDEV, Soğuk Savaş sonrası özgürlüğüne kavuşan, Türk devlet ve akraba topluluklarına yardım ve destek için kurulmuştur. TÜDEV’in amacı, özgürlüğüne kavuşan Türk ve akraba toplulukların tanışması, kaynaşması ve aralarında Kültürel, Politik ve ekonomik iş birliği ve dayanışmayı sağlamaktır. TÜDEV’in, Türk ve akraba toplulukları hakkında her türlü, bilimsel araştırma yapmak, toplantı düzenlemek ve yayınlar yapmak gibi bir misyonu vardır. İşte bu dergi de, bu amaca matuf bilimsel

bir çalışmadır. Bu derginin, yayın hayatına devamını sağlayan, Türk Dünyasına yönelik önemli bir hizmet veren ve aynı zamanda uluslararası ilişkiler konusunda bilimsel yayınlar yapan “DENGİ” dergisinin yayınlanmasını sağlayan, Vakıf başkanı, Türk milliyetçiliđi, Türklük ve Türk dünyasının önemli figürü, Başbakan eski yardımcısı Yıldırım Tuđrul Türkeş’e şükran ve teşekkürlerimi sunarım. Bu vesileyle, dergimize önemli teknik katkı sağlayan TÜDEV üyeleri Sayın Özlem Erdoğan ve Sayın Orhan Dönmezçelik’e şükran ve teşekkürlerimi sunarım.

Dergimiz, bilimsel ve etik kurallara bađlıdır. Dergimiz Türk dünyası ve akraba topluluklar konusunu önceleyerek, her türlü bilimsel çalışmalarını yayınlama anlayışındadır. Politik, ekonomik, savunma, güvenlik, kültür ve sanat gibi konular yer alacaktır. Dergimiz hakemlidir, dolayısıyla bize gönderilen ve bizim yayın prensiplerimize uygun makaleler ilgili hakemlerin izniyle yayınlanacaktır. Bu sayımızda makalesi yayınlanan bütün arkadaşlara ve hakemlere çok teşekkür ederiz.

Üç yıldan bu tarafa, derginin yayınlamasında her türlü emeđi olan, deđerli akademisyen arkadaşlarımız, Prof. Dr. Yonca İldeş ve Doç. Dr. Şennur Şenel’e ve ayrıca Dilek Altun’a teşekkür ve şükranlarımızı sunarız.

Türk Dünyasına ve bilime katkı yapması dileđiyle.

Editör

Prof. Dr. Haydar Çakmak

Hindistan ve Pakistan Arasında Şubat Gerilimi

Dilek YİĞİT*

Özet

26 Şubat 2019 tarihinde Hindistan, Pakistan Khyber-Pakhtunkhwa bölgesindeki Balakot’a hava saldırıları düzenledi. Bu saldırılarda, Hindistan hava güçleri, 1971 yılındaki Hindistan-Pakistan savaşı sonrası Keşmir’i de facto olarak ikiye bölen Kontrol Hattını (LoC) ilk kez aşarak Pakistan topraklarına girmiş oldu. Hindistan’ın saldırıları sonrası Pakistan da Kontrol Hattı (LoC)

* Doç. Dr. Dilek Yiğit, Araştırmacı.

yakınlarındaki Hindistan askeri mevzilerine saldırmaya başladı ve Pakistan uçağı hattı aşarak Hindistan yönetimi altındaki Cemma ve Keşmir'e girdi.

Hindistan ve Pakistan'ı savaşın eşığıne getiren ve “Şubat gerilimi” olarak adlandırdığım bu karşılıklı saldırıların asıl kaynağı Keşmir sorunu muydu?

Makalede, bu sorunun yanıtı, Keşmir sorununun nedenleri, Hindistan ve Pakistan'ın soruna dair tutumları, Şubat 2019'da her iki ülke arasında artan gerginliğin gerekçeleri üzerinden aranacaktır.

Anahtar Sözcükler: Hindistan-Pakistan İlişkileri, Keşmir Sorunu, Kontrol Hattı (LoC), terörle mücadele.

“February Stand-off” Between India and Pakistan

Summary

India launched airstrikes on Balakot in Khyber-Pakhtunkhwa district, Pakistan on February 26, 2019. These airstrikes are the first launched across the LoC (line of control) that is de facto border in Kashmir since a war between the two countries in 1971. In the aftermath of India's attacks, Pakistan responded with air strikes on military installations in Jammu and Kashmir.

What is the main reason for these attacks I called “February Stand-Off” which brought India and Pakistan to the brink of war. Is it Kashmir conflict?

In this article the answer to this question will be sought through analyzing the causes of Kashmir conflict, the positions of India and Pakistan on Kashmir conflict and tensions running high between them in February 2019.

Keywords: Relations between India and Pakistan, Kashmir conflict, Line of Control-LoC, counter terrorism.

Giriş

Hindistan ve Pakistan arasındaki ilişkiler, bağımsızlıklarını kazandıkları 1947 yılından itibaren savaşlar ve çatışmalar tarafından şekillenmiş, iki ülke arasında kronikleşen

gerginlik zaman zaman, yaşanan saldırılar üzerinden, daha da artmıştır.

Hindistan ve Pakistan arasındaki sürekli, zaman zaman yükselen gerginliğin asıl kaynağını Keşmir sorunu oluşturmaktadır. Her iki devletin üzerinde hak iddia ettiği Keşmir, tarafların nükleer güç olması nedeniyle, ABD'nin eski başkanlarından Bill Clinton'un ifadesiyle bölgeyi dünyanın en tehlikeli noktası haline getirmiştir.¹

Hindistan ve Pakistan'ın savaşın eşiğine geldiğini düşündüren son gerilim ise Şubat 2019'da Hindistan hava kuvvetlerinin, Keşmir'i ayıran Kontrol Hattını (LoC) aşarak Pakistan'da Khyber-Pakhtunkhwa bölgesindeki Balakot'a saldırılar düzenlemesi ile başlamıştır. Saldırıları karşısında Pakistan da Kontrol Hattı (LoC) yakınlarındaki Hindistan askeri mevzilerine saldırmış ve Pakistan uçağı hattı aşarak Hindistan yönetimindeki Cemma ve Kemir'e girmiştir.² Pakistan'ın Hindistan'ın saldırılarına hemen yanıt vermesi Pakistan'ın gerginliği tırmandırmaya hazır olduğu şeklinde okunmuştur.

Şubat gerilimi olarak adlandırdığım bu karşılıklı saldırıların kaynağını, Keşmir sorununun oluşturup oluşturmadığına yanıt aramaya yönelik bu makale üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Şubat geriliminin niteliği ve tarafların tavrı ile uluslararası toplumun bu gerilime tepkisi kısaca analiz edilecektir. İkinci bölümde Keşmir sorununun tarihsel gelişimi ve tarafların pozisyonları açıklanacaktır. Üçüncü bölümde ise Keşmir sorununun Şubat geriliminin tek kaynağı olup olmadığı, “iki devlet arasında Keşmir sorunu olmasaydı böyle bir gerilim yaşanır mıydı?” sorusu kapsamında tartışılacaktır.

Şubat Gerilimi

14 Şubat 2019 tarihinde patlayıcı yüklü bir taşıt ile Hindistan yönetimindeki Keşmir bölgesindeki Pulwama'da Hindistan askerlerini hedef alan intihar saldırısı neticesinde 44 kişi hayatını kaybetmiştir.³

¹ Bhat, 2015.

² The Diplomat, 28 Şubat 2019.

³ India Today, 18 Şubat 2019.

Pulwama saldırısının sorumluluğunu Pakistan merkezli Jaish-e-Mohammad (JeM) örgütü üstlenmiştir.⁴

Hindistan Başbakanı Narendra Modi, saldırıyı şiddetle kınarken, hayatlarını kaybeden güvenlik personelinin fedakârlıklarının boşa gitmeyeceğini, tüm ulusun cesur şehitlerin aileleri ile omuz omuza verdiğini açıklamıştır.⁵ Başbakan Modi'nin bu açıklaması “saldırıyı kınama” ve “ulusal birlik” merkezli bir açıklama iken; saldırının sorumluluğunu üstlenen JeM'in Pakistan-merkezli ve Pakistan-destekli olduğunun altını çizen Hindistan İçişleri Bakanı Rajnath Singh'in açıklaması ise Pakistan'ı doğrudan itham eden bir açıklamadır.⁶ Hindistan Maliye Bakanı Arun Jaitley ise, saldırının sorumlularına unutulmaz bir ders verileceğini söylemek suretiyle, Hindistan'ın rövanşı alacağını uluslararası topluma duyurmuştur.

Saldırının sorumluluğunu üstlenen JeM radikal dinci Pakistan vatandaşı Masood Azhar tarafından 2000 yılında kurulan ve bölgede aktif diğer radikal dinci örgütler ile bağlantılı olduğunu düşünülen bir örgüttür. JeM'in amacı tüm Keşmir'i Pakistan yönetimi altında birleştirmektir. Pakistan hükümeti tarafından Ocak 2002 tarihinde yasaklanan ve mensuplarının sayısı net olarak bilinmeyen JeM özellikle Hindistan yönetimindeki Keşmir'de aktiftir ve Hindistan güvenlik güçlerini hedef almaktadır (Information on Jaish-e-Mohammad).

Bu noktada Hindistan'ın, Pakistan tarafından yasaklanmış bir örgütün sorumluluğunu üstlendiği bir saldırıda neden Pakistan'ı işaret ettiği sorulabilir. Bu sorunun yanıtı Pakistan tarafından yasaklanmış olmasına rağmen, JeM'in Pakistan'daki kamplarda militan eğittiği ve burada destek aldığı yönündeki iddialardır.

14 Şubat tarihinde JeM'in Hindistan güvenlik güçlerini hedef alan saldırısını müteakip, 26 Şubat tarihinde Hindistan hava güçleri, Pakistan Khyber-Pakhtunkhwa bölgesindeki Balakot'a hava saldırıları düzenlemiştir.

⁴ BBC, 15 Şubat 2019.

⁵ BBC, 14 Şubat 2019.

⁶ BBC, 14 Şubat 2019.

Hindistan hükümeti, JeM'in başka intihar saldırıları düzenleyeceği yönünde istihbarat aldıklarını, dolayısıyla Pakistan'daki JeM kamplarını hedef alan saldırının “önleyici vuruş” niteliğinde olduğunu açıklamıştır. Hindistan'ın rövanşı alma niyeti açık olduğundan, Hindistan'ın saldırısı sürpriz değildir ancak bu saldırıyı özel kılan Hindistan'ın 1971 Hindistan-Pakistan savaşı sonrası ilk kez Kontrol Hattı'nı (LoC) aşmak suretiyle Pakistan topraklarına girmiş olmasıdır. Hava saldırısının düzenlendiği Balakot Pakistan'ın başkenti İslamabad'a 190 km uzaklıktadır.⁷ Dolayısıyla Hindistan'ın Kontrol Hattını (LoC) aşarak Pakistan içlerine kadar girmesini, yalnızca JeM'in Hindistan güvenlik güçlerini hedef alan saldırısının rövanşının alınması olarak okumak eksik olur. Bu durum, aynı zamanda, Hindistan'ı hedef alan terör saldırılarına destek verdiği müddetçe Hindistan'ın Pakistan'a karşı güç kullanmaktan sakınmayacağı mesajının güçlü bir şekilde verilmesidir.⁸

Hindistan'ın saldırısı karşısında Pakistan hükümeti “istedikleri zaman ve istedikleri yerde bu saldırılara yanıt vereceğini” açıklamıştır.⁹ Bu açıklama gerginliğin daha da tırmanacağı izlenimi vermiştir.

Diğer taraftan Pakistan Başbakanı Imran Khan Hindistan'ın terör kamplarını vurduğu yönündeki açıklamasını “kurgusal” olarak nitelendirmiştir.¹⁰ Pakistan hükümeti, ayrıca, Hindistan saldırısının boş alanları hedef aldığını açıklamıştır. Pakistan'dan gelen “kurgusal” ve “boş alan” ifadelerini içeren açıklamalar, Hindistan'ın Pakistan'daki terör kamplarını hedef aldığı yönündeki açıklamasını çürütmeye yönelik olup; Hindistan'ın terör kampları söylemiyle, terör kamplarını değil aslında Pakistan ülkesini hedef aldığına işaret etmektedir.

27 Şubat tarihinde Pakistan, iki Hindistan uçağının düşürüldüğünü ve bir pilotun gözaltına alındığını açıklamıştır.

⁷ Business Today, 26 Şubat 2019.

⁸ The Diplomat, 28 Şubat 2019.

⁹ BBC, 26 Şubat 2019.

¹⁰ Time, 27 Şubat 2019.

Gözüne alınan Hindistanlı pilotun görüntülerinin yayınlanması gerginliği tırmandırmıştır;¹¹ zira Hindistan Dışişleri Bakanlığı, Pakistan'ı uluslararası insancıl hukuka ve Cenevre Sözleşmesinin tüm normlarına aykırı davranmakla itham ederek, pilotun serbest bırakılmasını istemiştir.¹²

Pakistan Başbakanı Imran Khan, barış adına bir jest olarak pilotun serbest bırakılacağını açıklamış ve pilot serbest bırakılmıştır.¹³

Pakistan hükümeti gergin bir ortamda barış adına bir jestten bahsettiğinde, Hindistan hükümeti “yüksek alarm”¹⁴ durumunda kalmaya devam edeceğini açıklasa bile, ilişkiler daha fazla gerilmeyecek demektir; öyle de olmuştur.

Kısaca iki devlet arasında gerginliği daha da tırmandıran Hindistanlı pilot vakası, kısa süre içinde gerginliği dindiren bir faktöre dönüşmüştür.

Şubat gerilimini dindiren bir faktör olan Hindistanlı pilotun serbest bırakılması, aynı zamanda, Keşmir’de “statükoya dönüş”¹⁵. Ancak bu “statükoya dönüş”, Hindistan ve Pakistan’ın Keşmir sorununu barışçıl yollarla çözmeye yönelik somut ve anlamlı girişimlerinin olmadığı bir duruma dönüş olduğundan, Şubat gerilimi uzun vadede Keşmir sorununun çözümüne katkı yapacak dersler üretmemiştir.

Hindistan ve Pakistan arasında karşılıklı saldırılar gerçekleştiğinde, uluslararası toplumda gerilimin tarafları arasında nükleer bir savaş çıkması riski tedirginlik yaratmıştır.

ABD hükümeti, Hindistan ve Pakistan’ı gerginliği azaltmaya ve askeri eylemlerden kaçınmaya davet ederken; Başkan Trump Hindistan ve Pakistan arasında barış sağlanması konusunda umutlu olduğunu belirtmiştir.¹⁶ Çin hükümeti iki tarafın bölgede barış ve istikrarı korumak

¹¹ Reuters, 27 Şubat 2019.

¹² Reuters, 27 Şubat 2019.

¹³ CNN, 1 Mart 2019a.

¹⁴ CNN, 1 Mart 2019a.

¹⁵ The Guardian, 2019.

¹⁶ The Washington Post, 28 Şubat 2019.

için diyalog kuracaklarını ve tansiyonu yükseltecek eylemlerden kaçınacaklarını umduklarını açıklamıştır.¹⁷ Avrupa Birliği itidal çağrısı yapmıştır; Fransa ve Avustralya Pakistan'ı ülkesindeki terörist grupların faaliyetlerini sonlandırmaya davet etmiştir.

Uluslararası toplumun, Şubat gerilimine karşı tutumu, gerginliğin tırmanmasını önleme adına yatıştırıcı olmuştur; hatta genel bir bakış uluslararası aktörlerin açıklamalarını taraflardan birine yönelik açıkça “yandaşlık” sergilemeden yaptığını göstermektedir. Ancak Fransa ve Avustralya’dan gelen açıklamaların örneğini teşkil ettiği üzere, Şubat gerilimi Pakistan’ın teröre destek vermekte olduğu yönündeki görüşlerin ifade edilmesi için yeni bir fırsat da sağlamıştır.

Bu açıdan, Hindistan Şubat gerilimi esnasında Pakistan’a gerçekleştirdiği saldırılarda olmasa bile, Pakistan’da terör kampları olduğu yönündeki iddiasında uluslararası destek gördüğünü kanıtlama fırsatı yakalamıştır. Üstelik 27 Şubat 2019 tarihinde ABD, Birleşik Krallık ve Fransa Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nden JeM lideri Masood Azhar’ın yaptırımlar listesine alınmasını talep etmiştir. Bu talep Çin’in vetosu ile karşılaşmıştır.

Zaten Çin 2016 ve 2017 yıllarında da Masood Azhar’ın yaptırımlar listesine alınması kararını veto etmiştir ve Çin’in bu vetoları Pakistan’a diplomatik destek olarak okunmuştur. Şubat gerilimi kapsamında Çin’in Masood Azhar’ın yaptırımlar listesine alınmasını engellemesini, Hindistan ve Pakistan arasındaki gerginliği uzatmaya yönelik bir tavır olarak değil de; Çin’in Batı ile olan küresel rekabeti ve Hindistan ile olan bölgesel rekabeti kapsamındaki bir tavrı olarak okumak gerekir.

Neticede Şubat gerilimi, nükleer bir savaş kaygısı yaratmış; bir savaşa yol açmadan da sona ermiştir. Bu açıdan Şubat gerilimi iki devlet arasında “şiddetin sınırını” gösteren bir gelişme olarak nitelendirilebilir.

Ancak Hindistan ve Pakistan yönetiminin, nükleer bir savaşın yıkıcı sonuçlarının farkında olmaları nedeniyle,

¹⁷ The Washington Post, 28 Şubat 2019.

nükleer savaş olasılığının çok düşük olduğu genel kabul gören bir görüş olsa da; bazı uzmanlar Pakistan'ın nükleer doktrininin belirsizliği nedeniyle nükleer savaşın “imkânsız” olmadığını belirtmektedir.¹⁸

Keşmir Sorunu

Keşmir sorununun kaynağı olarak Hindistan alt-kıtasını Hindistan ve Pakistan olmak üzere iki devlete dönüştüren 1947 Hindistan Bağımsızlık Yasası (Indian Independence Act of 1947) gösterilir. Bu yasa sayıları 562'yi bulan Prensliklere Hindistan ve Pakistan arasında seçim yapma hakkı tanımıştır. Prenslikler arasında coğrafi açıdan en büyük olan Keşmir'in yöneticisi Maharaja Hari Singh, öncelikle bağımsız kalmayı tercih etmiş ve Hindistan ve Pakistan'a “standstill” anlaşması önermiştir.

Maharaja Hari Singh “standstill” anlaşmaları önermek suretiyle, Keşmir'in Britanya yönetimi ile yaptığı tün anlaşma ve düzenlemelerin yeni anlaşmalar yapılıncaya kadar yürürlükte kalmasını sağlamayı amaçlamıştır. “Standstill” anlaşmaları önerisi Pakistan tarafından kabul edilmiş; Hindistan tarafından ise müzakereye açılmak istenmiştir. Daha sonra Maharaja Hari Singh tercihinin Hindistan yönünde kullanmış, 26 Ekim 1947'de Hindistan'a Katılım Anlaşmasını (Instrument of Accession) imzalamıştır.

Keşmir sorununun kaynağı olarak Bağımsızlık Yasası gösterilir ama bu sorunun kaynağı ne Bağımsızlık Yasasıdır; ne de bu yasa uyarınca Maharaja Hari Singh'in tercihinin Hindistan yönünde kullanmış olmasıdır.

Sorun, aslen, çoğunluğu Müslüman olan - Britanya kaynakları uyarınca 1941 yılında nüfusun %77'sini Müslümanlar oluşturmaktadır.¹⁹ - Keşmir'in yöneticisi Maharaja Hari Singh'in Hindistan'ı neden ve nasıl tercih ettiği, Katılım Anlaşmasının hangi koşullarda imzaladığı meselesinden kaynaklanmaktadır. Keşmir'in bağımsız bir devlet olmasını isteyen Maharaja Hari Singh'in Hindistan'a Katılım Anlaşmasını imzalamasına giden

¹⁸ Pacific Standard, 2019.

¹⁹ Bhat, 2015.

süreci şekillendiren ilk faktör, Britanya yönetiminin Singh'i iki devletten birine katılmak zorunda olduğu yönündeki ikna çabalarıdır; Singh, Britanya'nın herhangi bir prensliğin bağımsızlığını ilan etmesini tolere etmeyeceğini anlamıştır. İkinci faktör Ekim ayında Poonch'da Maharaja yönetime karşı başlayan, Poonch İsyanı olarak bilinen silahlı ayaklanmadır. Bu silahlı ayaklanma esnasında Keşmir'in Pakistan'a bağlanmasını isteyen aşiret mensupları Muzafferabad, Uri ve Baramulla'yı işgal etmiş; Muzafferabad'ı ele geçirdikten hemen sonra bölgeyi “Azad Keşmir” olarak adlandırmıştır.²⁰

Pakistan, Maharaja Hari Singh'in Hindistan'a katılma kararını baskı ve zorlama altında verdiğini ileri sürmektedir. Bölgede artan şiddet ortamında Maharaja Hari Singh'in Hindistan'dan yardım istemesi, Singh'in kararını Hindistan'ın baskısı altında verdiği yönünde argümana güç kazandırmaktadır. Zira Maharaja Hari Singh'in 26 Ekim 1947 yılında yazdığı belirtilen mektupta yer alan, *“Hindistan'dan yardım istemek dışında bir seçeneğim yok; doğal olarak onlar devletim Hindistan'a katılmadan bu yardımı göndermezler”* (Jammu and Kashmir in Legal Perspective) ifadesi katılımın gönüllü olmaktan ziyade bir zorunluluğun sonucu olduğuna işaret etmektedir. Hindistan açısından ise Maharaja Hari Singh'in kararının arkasında Pakistan destekli Poonch isyanı yatmaktadır ve Singh bölgede barış ve istikrarın temini adına tercihini Hindistan yönünde kullanmıştır.

Katılım Anlaşması imzalandığında, Hindistan ordusu Keşmir vadisine konuşlanmaya başlamıştır. Kasım ayında Baramulla'yı ele geçiren Hindistan ordusu aşiret güçlerini geri çekilmeye zorlamıştır; 1948 yılında Pakistan ordusu Keşmir'e girmiştir.²¹

Hindistan konuyu Birleşmiş Milletler'e taşımıştır; Birleşmiş Milletler tarafları ateşkes anlaşması yapmaya çağırılmış; 1 Ocak 1949 yılında yürürlüğe giren ateşkes anlaşması uyarınca taraflar çatışmaları durdurmayı ve

²⁰ Bhat,2015.

²¹ Ganguly, ty.

Keşmir’de Birleşmiş Milletler gücünün varlığını kabul etmiştir.²²

Birleşmiş Milletler Keşmir’de referandum çağrısı yapmasına rağmen, referandum gerçekleştirilmemiştir; taraflar referandumun gerçekleştirilmemesi nedeniyle birbirlerini itham etmektedir.

Keşmir halkının geleceklerini kendilerinin tayin etmesine imkân tanıyacak referandumun, aradan geçen bunca yıla rağmen, gerçekleştirilmemesinin iki taraftan kaynaklanan nedenleri vardır.

Hindistan, bölgede Pakistan askeri varlığını gerekçe göstererek referandumu gerçekleştirmemektedir. Pakistan ise, gerçekleştirilecek bir referandum sonucunda Keşmir halkının tercihini bağımsız bir Keşmir devletinden kullanma ihtimalinden çekinmektedir.²³

Neticede geçici nitelikli bu ateşkes anlaşması kalıcı hale gelmiş, oluşturulan kontrol hattı günümüzde iki devlet arasındaki de facto sınır olma niteliği kazanmıştır.

1965 yılında, Pakistan hükümeti, 1962 Çin-Hindistan savaşından Hindistan’ın zayıf çıktığı ve Keşmir’i savunamayacağı varsayımı ile Keşmir’e yönelik operasyon başlatarak kontrol hattını (LoC) geçmiş, saldırıları püskürten Hindistan ordusu da hattı aşarak Pakistan yönetimindeki Keşmir’e girmiştir. Birleşmiş Milletler ve iki süper gücün çabaları ile taraflar Taşkent Anlaşması imzalanmış ve ordular hattın gerisine çekilmiştir. 1971 yılında, Hindistan ve Pakistan tekrar savaşa girmiştir; savaşın konusu Keşmir olmasa da, Keşmir’de de çatışmalar yaşanmıştır; bu çatışmalar Keşmir’deki statükoyu bozmamıştır.

1972 yılında Gandhi ve Bhutto arasında imzalanan Simla Anlaşması (Simla Agreement July 2, 1972) uyarınca taraflar Kontrol Hattına (LoC) saygı göstermeyi ve bu hattı ihlal eden tehdit veya güç kullanımından kaçınmayı taahhüt etmiştir.

Günümüzde Keşmir’in % 45’i Cemma ve Keşmir adıyla Hindistan yönetimindedir; % 35’i Azad edilmiş Keşmir ve

²² Ganguly, ty.

²³ BBC, 17 Ocak 2002.

Gilgit-Baltistan adıyla Pakistan yönetimindedir; %20'si Aksai Chin adıyla Çin'in yönetimindedir.²⁴

Hindistan ve Pakistan arasında düşük yoğunluklu çatışmaların devam ettiği bir statüko korunmaktadır. Şubat gerilimi bu düşük yoğunluklu çatışmaların şiddetli bir uzantısı olarak okunabilirse de; Hindistan askeri güçlerinin Kontrol Hattını (LoC) aşarak Pakistan içlerine girmesi açısından ayrıca önem taşımakta, Kontrol Hattındaki çatışmaların her an geniş bir alana yayılma riskine işaret etmektedir.

Şubat Geriliminin Nedeni Keşmir Sorunu mu?

Hindistan ve Pakistan arasında Şubat gerilimini başlatan ve sorumluluğunu JeM'in üstlendiği saldırının gerçekleştirildiği Pulwama Hindistan yönetimindeki Keşmir'de bir şehirdir. Pulwama intihar saldırıları ve patlamaların en fazla gerçekleştirildiği yer olması sebebiyle "Keşmir vadisinin en ölümcül yeri" olarak tanımlanmaktadır.²⁵ Saldırının Hindistan yönetimindeki Keşmir'de, Hindistan güvenlik güçlerini hedef alması, bu saldırının Keşmir Sorunu ile doğrudan bağlantılı olduğuna işaret eden ilk faktördür. Ancak, bu durum, Keşmir dışında gerçekleştirilen bir saldırının Keşmir sorunu ile ilgili olmayacağı anlamına gelmemektedir.

Pulwama saldırısının Keşmir sorunu ile ilintili olduğunu gösteren diğer faktör ise, saldırının sorumluluğunu JeM'in üstlenmesidir. JeM'in öncelikli hedefi Keşmir'i Hindistan'ın yönetiminden kurtarmak ve Pakistan'a dâhil etmektir. Bu amaç doğrultusunda JeM Hindistan'a karşı savaş açmıştır.²⁶ 2000'li yılların başından itibaren her büyük saldırının arkasında JeM'in olduğuna dikkat çeken uzmanlar, örgütün Lashkar-e-Taiba'dan daha az görünür olmakla birlikte daha güçlü olduğunu ve Keşmir'de daha fazla destek bulmayı başardığını belirtmektedir.²⁷ Üyeleri arasında Pakistanlı, Afgan ve Arapların olduğu²⁸ bu örgüt

²⁴ CNN, 1 Mart 2019b.

²⁵ India Today, 2019.

²⁶ Honawar, 2005.

²⁷ ThePrint, 15 Şubat 2019.

²⁸ Honawar, 2005.

özellikle Keşmir’de militan devşirmektedir; Pulwama saldırısını gerçekleştiren kişinin de Keşmirli olması bu durumun örneğidir. Hatta JeM’in Pulwama saldırısı, örgütün daha fazla Keşmirli genci devşirmeye yönelik propagandası olarak da okunmaktadır.²⁹

JeM’in Hindistan’da sadece Keşmir’de değil, Hindistan’ın büyük şehirlerinde de aktif olduğu bilinmektedir. Bu da örgütün faaliyet alanının sorunlu bölgelerle sınırlı kalmadığını göstermektedir. Hindistan JeM’in Pakistan tarafından maddi ve lojistik olarak desteklendiğini, örgütün oluşması ve güçlenmesinin arkasında Pakistan’ın olduğunu ileri sürmektedir. Hindistan’ın bu iddiaları Pakistan tarafından reddedilmektedir. Şubat geriliminde Hindistan’ın Balakot’ta gerçekleştirdiği saldırıda JeM kamplarını hedef aldığını belirtmesi, aynı zamanda Pakistan’ın bu örgüte destek verdiğine de dikkat çekmeye yöneliktir. Hindistan’ın hava saldırısında çok sayıda militanın öldürüldüğünü belirten Hindistan Dışişleri Bakanı Vijay Gokhale “Yüzlerce cihatçıya eğitim verebilecek eğitim tesislerinin varlığı, Pakistan makamlarının bilgisi olmadan işleyemezdi” diyerek³⁰ Pakistan’ın radikal dincilere destek verdiğinin altını tekrar çizmiştir. Balakot saldırısında ormanlık ve boş alanların hedef alındığını, herhangi hasar ve zayıatın söz konusu olmadığını belirten³¹ Pakistanlı yetkililer ise, böylelikle, ülkelerinde militan eğitim kamplarının bulunmadığına işaret etmek istemektedir.

Diğer taraftan, uzmanlar JeM’in devşirdiği militanların % 99’unun Keşmirli olduğunu ve evlerinde okullarında radikalleştiklerini belirterek, saldırıların gerçekleştirilmesi için Pakistan’ın sınır ötesinden militan göndermesi gerekmediğine dikkat çekmektedir.³² Dolayısıyla Hindistan için Pakistan’da terör kamplarının olup olmaması meselesine ilaveten Keşmir’de gençlerin, Pulwama saldırısı örneğinde görüldüğü gibi,

²⁹ ThePrint, 16 Şubat 2019.

³⁰ The New York Times, 26 Şubat 2019.

³¹ The New York Times, 26 Şubat 2019.

³² Livemint, 16 Şubat 2019.

radikalleşmekte olduğu koşullarla da mücadele edilmesi önemlidir.

Hindistan ve Pakistan arasında Keşmir sorunu olmasa bölgede Pulwama saldırısına benzer saldırıların olmayacağını öngörmek mümkün müdür?

Bu sorunun yanıtına bir varsayım üzerinden bakalım ve Keşmir sorununun mevcut Kontrol Hattı üzerinden çözüldüğünü ve artık Hindistan ve Pakistan arasında bir sorun teşkil etmediğini varsayalım. Bu durumda bile, Keşmir'e barış ve istikrarın geleceğini söylemek fazlaca iyimserlik olacaktır. Çünkü birincisi Keşmir'de, hem Hindistan yönetimindeki Keşmir'in, hem de Pakistan yönetimindeki Keşmir'in, Hindistan ve Pakistan'dan ayrılarak bağımsız bir devlet olmasını hedefleyen ayrılıkçı hareketler bulunmaktadır. Bu ayrılıkçı hareketlerin en bilineni Cemma ve Keşmir Kurtuluş Cephesi'dir ve bu örgüt Hindistan ve Pakistan'dan bağımsız bir Keşmir devleti oluşumunu hedeflemektedir. Üstelik Keşmir halkı arasında da bağımsız bir Keşmir isteği güç kazanmaktadır. Mesela, 2010 yılında bölgede gerçekleştirilen bir anket, ankete katılanların yaklaşık yarısının bağımsız Keşmir istediklerini göstermiştir; Pakistan yönetimindeki Keşmir'de ankete katılanların %44'ü, Hindistan yönetimindeki Keşmir'de %43'ü bağımsızlık yanlısıdır.³³ Pandow'un (2017) ifadesiyle Keşmir halkı bir vatan, bir kimlik ve özgür bir ulus istemektedir. Ayrıca Ganguly'in analizinden hareketle, ayrılıkçı hareketlerin de kendi içinde ayrıldığı, bir kanadın egemen, laik, demokratik Keşmir'i hedeflediği, radikal dincilerin oluşturduğu diğer kanadın ise Pakistan ile sıkı ilişkiler içinde olsa da bağımsız İslam devleti kurmayı hedeflediği görülmektedir. Bu noktada Keşmir sorununu, "Müslümanlara karşı Hindular" ya da "Hindulara karşı Müslümanlar"³⁴ olarak okumak yetersiz kalmakta, bölünmeler dini aidiyet dışına taşmaktadır. Dolayısıyla Keşmir, Hindistan-Pakistan arasındaki bir sorun olmanın ötesinde, Keşmir'deki birbirlerinden farklılaşan ayrılıkçı hareketler ve halkın

³³ BBC, 27 Mayıs 2010.

³⁴ Pandow, 2017.

önemli bir kısmının iki devletten birine bağlanmak yerine bağımsız bir Keşmir istemeleri nedeniyle, her iki devlet için çok boyutlu bir sorundur.

İkincisi, Keşmir sorunu, bölge siyasetinde önemi gittikçe artan terör sorununun bir parçası haline gelmiştir; bölgede teröre kaynaklık etmektedir. Ancak bölgede teröre kaynaklık eden tek sorun Keşmir sorunu değildir; etnik, dini, ideolojik farklılıklar ile ekonomik sorunlar terörizmi besleyen geniş bir faktörler ağını oluşturmaktadır. Keşmir sorunu, bölgede teröre kaynaklık eden çeşitli faktörlerden sadece biri olduğundan, sorunun çözümü tek başına bölgede terörü bitirmeye yeterli olmayacaktır. Üstelik terörizm, Keşmir sorununun çözümü önünde de ciddi bir engel teşkil etmektedir. Çünkü sorunların çözümü öncelikle taraflar arasında karşılıklı güveni gerektirir; oysa terörizm Hindistan ve Pakistan arasında güvensizliğe kaynaklık etmektedir.³⁵ Hindistan Pakistan'ın Hindistan'daki barış ve güvenliği tehdit etmek amacıyla terörü dış politika aracı olarak kullandığını ileri sürmektedir. Üstelik bu iddialar sadece Hindistan tarafından değil, ABD tarafından da yüksek sesle ifade edilmektedir. Hatta ABD yönetimi, geçen yıl, teröre destek verdiği, ABD'nin kaygılarını giderecek adımlar atmadığı gerekçesi ile Pakistan'a yönelik askeri yardımlarını askıya almıştır.

Bu koşullarda Hindistan'ın Pakistan'a yönelik politikasının iki temel yönü bulunmaktadır; birincisi Pakistan ile normal ilişkiler geliştirmenin ön koşulu olarak Pakistan'ın teröre destek vermeyi kesmesini şart koşmaktadır; ikincisi teröre destek verdiği gerekçesiyle, Pakistan'ı bölgesel ve uluslararası politikada izole etmeye çalışmaktadır.³⁶

Şubat gerilimi, teröre destek olduğu gerekçesiyle Pakistan'ı uluslararası politikada izole etmeye çalışan Hindistan adına bir fırsat olmuş; Hindistan böylelikle Pakistan'ın ülkesinde terör kampları olduğu yönündeki iddiasını güçlendirmiştir. Üstelik Şubat gerilimi, Pakistan'a yönelik uluslararası baskı için de yeni bir gerekçe

³⁵ Chowdhury, Islam, 2017.

³⁶ Sharma, 2016.

olmuştur. Örnek olarak; Şubat gerilimi sonrası, ABD’de, Pakistan’a askeri yardımları askıya alan yönetimin Pakistan’a yönelik daha sert politika izlemesi gerektiği hususu tartışılmaya başlamıştır.

Pakistan’ın terör için “güvenli liman” olduğu yönündeki yaygın iddialar mevcut oldukça, Hindistan ve Pakistan arasında karşılıklı güvenin oluşmasını ve Keşmir sorununun çözülmesini ummak fazlaca iyimserlik olur. Chowdhury ve Islam’ın (2017) ifadesiyle Hindistan ve Pakistan ilişkileri, terörizmin ikili ilişkileri nasıl bozabileceğinin en açık örneğidir.

Bu durumda, Şubat geriliminin kaynağı Keşmir sorunu olsa da, Hindistan ve Pakistan arasındaki süregelen gergin ilişkilerin nedenini, bölgedeki terör sorunu nedeniyle, sadece Keşmir sorununa indirgemek doğru bir yaklaşım olmayacaktır.

Sonuç

Hindistan ve Pakistan arasında yaşanan ve Şubat gerilimi olarak adlandırdığım süreç Keşmir sorunu ile ilgilidir. Zira Şubat gerilimine kaynaklık eden Pulwama saldırısının gerçekleştiği yer ve saldırıyı üstlenen JeM’in tüm Keşmir’i Pakistan yönetimi altında birleştirmeyi amaçlıyor olması, Pulwama saldırısı ile başlayan Şubat geriliminin Keşmir sorunu ile bağlantısının göstergeleridir. Şubat gerilimi esnasında, uluslararası toplumda Hindistan ve Pakistan’ın nükleer bir savaşa gireceği yönünde kaygılar oluşmuştur. Her iki ülke yönetiminin, nükleer bir savaşın yıkıcı sonuçlarının farkında olmaları nedeniyle, Şubat gerilimi tarafları bir savaşa sürüklememiş, Keşmir’de “statükoya dönüş” ile sonlanmıştır. Ancak bu statüko, Hindistan ve Pakistan’ın Keşmir sorununu barışçıl yollarla çözmeye yönelik somut ve anlamlı girişimlerinin olmadığı bir durumdur.

Şubat geriliminin nedeni Keşmir sorunu olsa da, Hindistan ve Pakistan arasındaki gergin ilişkilerin tek nedeni Keşmir değildir; ayrıca bölgedeki terör sorunu Hindistan ve Pakistan arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi önünde ciddi bir engel teşkil etmektedir.

Hal böyle olunca, Keşmir sorunu çözüme kavuşturulsa bile, bölgesel terörizm ve terörizmin beslediği karşılıklı güvensizlik nedeniyle, Hindistan ve Pakistan arasında Şubat gerilimine benzer bir sürecin tekrarlanması imkânsız değildir.

Kaynakça

- BBC (27 Mayıs 2010), 'First' Kashmir survey produces “startling” result,
<https://www.bbc.com/news/10161171>
- BBC (17 Ocak 2002), Kashmir’s forgotten plebiscite,
http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/1766582.stm
- BBC (14 Şubat 2019), Kashmir attack: Bomb kills 40 Indian paramilitary police in convoy,
<https://www.bbc.com/news/world-asia-india-47240660>
- BBC (15 Şubat 2019), Pulwama attack: What is militant group Jaish-e-Mohammad?,
<https://www.bbc.com/news/world-asia-47249982>
- BBC (26 Şubat 2019), Balakot: Pakistan vows to respond after Indian 'air strikes',
<https://www.bbc.com/news/world-asia-47375920>
- Bhat, Imtiyaz Ahmad, (2015) “The Origin and Internationalization of the Kashmir Conflict: A Critical Analysis”, International Journal of Peace and Conflict Studies, Vol.2, No.3 s. 69-80
- Business Today (26 Şubat 2019), India destroys JeM terror camps: Where exactly is Balakot?
<https://www.businesstoday.in/top-story/india-destroys-jem-terror-camps-where-exactly-is-balakot/story/322367.html>
- Chowdhury, Suban Kumar ve Islam, Shakirul (2017), “Does Terrorism Matter in South Asian Peace Process?: A Perspective of India-Pakistan”, Journal of Liberty and International Affairs, Vol. 3, No.2, s.19-40
- CNN (1 Mart 2019a), Pakistan to free captured Indian pilot in effort to defuse Kashmir standoff,

- <https://edition.cnn.com/2019/02/28/india/india-pakistan-modi-speech-intl/index.html>
- CNN (1 Mart 2019b), Kashmir Fast Facts, <https://edition.cnn.com/2013/11/08/world/kashmir-fast-facts/index.html>
 - Ganguly, Rajat (ty), India, Pakistan and the Kashmir Dispute, <https://core.ac.uk/download/pdf/41338433.pdf>, (erişim: 2 Mart 2019)
 - Honawar, Rohit (2005), Jaish-e-Mohammed, IPCS Special Report.
 - India Today (18 Şubat 2019), Pulwama attack: 4 days. 44 Army and CRPF men killed, <https://www.indiatoday.in/india/story/pulwama-terror-attack-encounter-1458554-2019-02-18>
 - India Today (22 Şubat 2019), Why Pulwama is the deadliest place in Kashmir, <https://www.indiatoday.in/india/story/pulwama-deadliest-place-kashmir-1462926-2019-02-22>
 - Information on Jaish-e-Mohammad, <https://www.aph.gov.au>, (erişim:1Mart 2019)
 - Jammu and Kashmir in Legal Perspective, <https://www.efsas.org/publications/study-papers/jammu-and-kashmir-in-legal-perspective/>, (erişim: 2 Mart 2019)
 - Livemint (16 Şubat 2019), Pulwama attack signals a return of terror tactics used in the 1990s, <https://www.livemint.com/news/india/pulwama-attack-signals-a-return-of-terror-tactics-used-in-the-1990s-1550207237331.html>
 - Pacific Standard (27 Şubat 2019), Could the Conflict Between Pakistan and India Lead To Nuclear War, <https://psmag.com/news/could-the-conflict-between-pakistan-and-india-lead-to-nuclear-war>
 - Pandow, Bilal Ahmad (2017), Independent Kashmir: Practical Possibilities, Journal of Defense Management, Vol.7, No 1.

- Reuters (27 Şubat 2019), India, Pakistan claim to down each other's jets as Kashmir conflict heats up,
<https://uk.reuters.com/article/uk-india-kashmir/pakistan-says-it-shot-down-indian-jets-carried-out-air-strikes-in-kashmir-idUKKCN1QG0IQ>
- Sharma, Veena (2016) India's Policy Towards Pakistan's State Sponsored terrorism, India Best 21.
- Simla Agreement July 2, 1972
<https://mea.gov.in/in-focus-article.htm?19005/Simla+Agreement+July+2+1972>, (erişim: 2 Mart 2019)
- The Diplomat (28 Şubat 2019), India and Pakistan on the Brink,
<https://thediplomat.com/2019/02/india-and-pakistan-on-the-brink/>
- The Guardian (2 Mart 2019), Standoff in Kashmir: 'Our last hope is that a war will sort this once and for all',
<https://www.theguardian.com/world/2019/mar/02/kashmir-india-pakistan-stand-off-war-border>
- The New York Times (26 Şubat 2019), India Launches Air Strike in Pakistan; Islamabad Denies MilitantCampHit,
<https://www.nytimes.com/reuters/2019/02/26/world/asia/26reuters-india-kashmir-pakistan.html>
- ThePrint (15 Şubat 2019), Masood Azhar's Jaish-e-Mohammad is a potent force in Kashmir,
<https://theprint.in/defence/masood-azhars-jaish-e-mohammad-is-a-potent-force-in-kashmir/193051/>
- ThePrint (16 Şubat 2019), Jaish could use Pulwama attack to recruit more local Kashmiri youth, fear security forces,
<https://theprint.in/defence/jaish-could-use->

[pulwama-attack-to-recruit-more-local-kashmiri-youth-fear-security-forces/193716/](https://www.washingtonpost.com/world/2019/02/28/serious-dangerous-us-china-other-countries-urge-india-pakistan-cease-fighting/?utm_term=.d1fdd6696796)

- The Washington Post (28 Şubat 2019), ‘Serious and dangerous’: U.S., China and other countries urge India and Pakistan to cease fighting, https://www.washingtonpost.com/world/2019/02/28/serious-dangerous-us-china-other-countries-urge-india-pakistan-cease-fighting/?utm_term=.d1fdd6696796
- Time (27 Şubat 2017), Pakistan Accuses India of Endangering Peace After Airstrikes on Suspected Terrorist Camps, <http://time.com/5539579/india-pakistan-airstrikes-tensions-esclate/>

ABD'nin Ortadoğu Politikası ve İran'a Yönelik Son Hamleleri

Barış DOSTER*

Özet

ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik politikası ve İran'a karşı izlediği siyaset birbirinden ayrılamaz. Birbirini tamamlar. Son yıllarda küresel ölçekte nüfuzu azalmakta olan ABD, İran'a yönelik son dönemdeki hamleleriyle İran'ı ekonomik olarak zayıf düşürmeye, politik olarak da yalnızlaştırmaya çalışmaktadır. Ne var ki İran, güçlü bir ülkedir. ABD'nin İran'da hedefine ulaşması zordur. ABD'nin 2000'den bu yana Ortadoğu'da gerek doğrudan, gerek müttefikleri aracılığıyla İran'a yönelik attığı adımlar,

* Doç.Dr. Barış Doster, Marmara Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Öğretim Üyesi.

umulanı vermemiştir. Tersine, İran'ın nüfuzunu artırmıştır.

Anahtar Sözcükler: ABD, İran, Ortadoğu, nüfuz, strateji.

The US Policy in the Middle East and Last Actions Toward Iran

Summary

The foreign Policy of the USA in the Middle East and its policy toward Iran cannot be separated. They complete each other. In the last years the influence of the USA has been diminishing. The target of last diplomatic and economic actions of the USA toward Iran is to isolate this country. But it is so difficult for the USA because Iran is a powerful country. After the year 2000, the USA, could not reach its targets toward Iran, either directly or by its allies in the Middle East. Contrary to expectations, the influence of Iran has been increased.

Keywords: The USA, Iran, Middle East, influence, strategy.

Giriş

Son yıllarda ABD'nin dünyada ve Ortadoğu'da nüfuzunun azaldığını, hegemonya kabiliyetinin aşıldığını, ekolojik hakimiyetinin zayıfladığını gösteren çok sayıda gelişme söz konusudur. 1989-1991 yılları arasında Soğuk Savaş'ın bitmesi, SSCB'nin dağılması, Varşova Paktı'nın tarihe karışması, Berlin Duvarı'nın çökmesiyle birlikte, tek odaklı dünyada, rakipsiz üstünlüğünü ilan eden ABD'nin, aradan geçen 30 yılda, konumunu korumakta zorlandığı görülmektedir. 2000'li yılların başında, aynı anda iki ülkede işgal kuvveti bulundurabilen (2001'de Afganistan'ı, 2003'te Irak'ı işgal etmişti), üç ülkede renkli devrimler yoluyla iktidarları değiştirebilen (2003'te Gürcistan, 2004'te Ukrayna, 2005'te Kırgızistan) ABD; günümüzde hem kendisi gerilemekte hem de önemli rakipleri Çin ve Rusya'nın yükselişini engelleyememektedir. Bu iki ülkenin

Ortadoğu’da artan nüfuzunu da, kuşatmak ve rejimini değiştirmek istediği İran’ın bölgede artan etkisini de önleyememektedir. 2010 yılı sonunda başlayan ve “Arap Baharı” olarak adlandırılan süreçte de, başlangıçta gelişmeleri memnuniyetle karşılayan ABD, geline aşamada Suriye’de tam olarak amacına ulaşamamıştır.

Kimi uzmanlara göre ise ABD’nin Ortadoğu’ya ilişkin yaklaşımı, öncelikleri, politikaları değişmiştir. Önceliğini Çin’i çevrelemeye, dengelemeye vermiştir. Siyasi ve askeri yığınağı buna yöneliktir. O yüzden Ortadoğu’da sorunlara bizzat müdahale etmek yerine, bölgesel müttefiklerini daha çok inisiyatif almaya zorlamaktadır. Vekâlet savaşlarını yeğlemektedir. Terör örgütlerini, devlet dışı aktörleri daha fazla devreye sokmaktadır. Toplum mühendisliğine, algı yönetimine, psikolojik harbe, hibrid savaş ve asimetrik savaş yöntemlerine daha fazla başvurmaktadır. Irak’ta, Suriye’de, Libya’da, İran’da, Yemen’de, Sudan’da yaptıkları bunun kanıtıdır. Ne var ki ABD’nin Ortadoğu’ya yönelik yaklaşımı ne olursa olsun, 2000 yılı sonrasında bölgeye yönelik tüm hamlelerinden kazançlı çıkan bölgesel aktör İran olmuştur. Afganistan ve Irak işgalleri de, Suriye iç savaşı da, İran’ın bu ülkeler üzerindeki nüfuzunu artırmıştır. İsrail karşıtı tutumu bilinen ve Suudi Arabistan ile gerilim yaşayan İran’ın Ortadoğu bölgesinde de etkinliği pekiştirilmiştir.

1) ABD’nin Ortadoğu’daki Öncelikleri

ABD’nin emperyalist bir devlet olarak Ortadoğu bölgesine ilişkin öncelikleri çok ve çeşitlidir. Bunun jeopolitik, stratejik, ekonomik boyutları belirgindir. Dünyanın enerji kaynaklarının yaklaşık üçte ikisine sahip olan bu coğrafyada ABD’nin öncelikli hedefleri şöyle sıralanabilir.

- 1) İsrail’in güvenliği.
- 2) Enerji kaynaklarının ve güzergâhlarının denetimi.
- 3) İran’ın kuşatılması, etkinliğinin azaltılması, rejiminin değiştirilmesi.
- 4) Kürt devletinin kurulması.
- 5) Çin’in artan nüfuzunun geriletilmesi.

- 6) Rusya'nın giderek artan ağırlığının dizginlenmesi.
- 7) Körfez'de ABD'yle ilişkileri güçlü olan Arap ülkelerinin desteklenmesi.

Bu maddeler arasında şüphesiz en eskisi, ABD'nin bölgenin enerji kaynaklarına yönelik ilgisidir. Örneğin; 31 Mayıs 1919'da, ABD Dışişleri Bakanlığı, dünyadaki tüm diplomatik temsilciliklerine şu yazıyı yollamıştır: “Petrol bulunan, bulunabilme ihtimali olan her yerde, oralandaki petrol kaynakları üzerindeki denetim durumunu, gelişme umutlarını ve oralandaki petrol üretimine ABD'nin karışabilme olanaklarını bildirin”. Yani ABD daha o zamandan Ortadoğu'ya, Mezopotamya'ya, tasfiye edilmekte olan Osmanlı Devleti'nin topraklarına gözünü dikmiştir. 3 Mayıs 1920'de Standart Oil of New Jersey petrol şirketinden Bedford, San Remo'daki Fransız delegelerinden, 27 Nisan'da Fransa ile İngiltere arasında adı geçen topraklardaki petrolü paylaşmak için yapılmış bir anlaşma metnini ele geçirmiştir. Belgeyi de ABD elçiliği kanalıyla Washington'a iletmıştır. Washington küplere binmiştir. Çünkü Mezopotamya petrollerinin İngilizler tarafından denetimini kabul konusunda gösterdiği uysallık karşılığında Fransa petrolün dörtte birini alacaktır. Petrol özel şirketlerce işletilirse de bu pay yüzde 25 olacaktır. Bu bölgede özel şirketlerce işletilecek petrol, devamlı İngiliz denetimi altında olacaktır. Artık Ortadoğu'da ABD'nin haklarının vakit geçirilmeden korunmasına girişilmesi zorunluluğu belirlemiştir.¹

ABD'nin dünyaya ve Ortadoğu'ya yönelik politikalarını incelerken, bu ülkenin emperyalist karakterini daima dikkate almak gerekir. Emperyalist bir devlet olarak, pazar ve hammadde arayışı belirgin olduğu için, öncelikleri, tehdit algıları, hedefleri, ittifakları buna göre şekillenmektedir.

ABD'nin dünya siyasetinde belirgin biçimde ağırlığını artırdığı 2. Dünya Savaşı sonrasındaki dönem dikkate alındığında, o dönemde sadece iki kutuplu dünya düzeninin, Soğuk Savaş'ın başlamadığı, aynı zamanda,

¹ Lawrence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması 1914 – 1924*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972.

sömürgelerin çoğunun da bağımsızlıklarına kavuştukları görülür. Bağımsızlıklarını kazanan bu ülkeler arasında 15. yüzyıldan beri Avrupalıların sömürdüğü ülkeler de vardır, 19. yüzyılda emperyalizmin güdümüne girmiş olanlar da. Bu ülkeler ne kapitalist olacak kadar sanayileşmiş ülkelerdir ne de sosyalist modeli benimseyecek çapta nicelik ve niteliğe sahip emekçileri vardır. Bu ülkelerin büyük bölümü de Ortadoğu ve Afrika ülkeleridir.

ABD, Soğuk Savaş başladıktan hemen sonra, SSCB'yi ve komünizmi tehdit olarak görmüştür. Üçüncü dünyada, özellikle Bağlantısızlar Hareketi'nde yer alan ülkelerde hem antiemperyalist sol akımların hem de antiemperyalist milliyetçi hareketlerin gelişmesini engellemeye çalışmıştır. Bunda da büyük ölçüde başarılı olmuştur. Nitekim Soğuk Savaş'ın başlangıcından hemen sonra Ortadoğu'da, Arap ülkelerinde millici, antiemperyalist, laik ve kalkınmayı esas alan programla ortaya çıkan Arap sosyalizmi, ABD karşıtı tavrına rağmen, uzun vadede başarılı olamamıştır. Türkiye'deki İttihatçı gelenekten ve Kemalist Devrim'den etkilenen, 1950'lerde öncülüğünü Mısır'da Cemal Abdül Nasır'ın yaptığı (adı Cemal Paşa'dan gelir) hareket de, Suriye ve Irak'ta benzer iddialarla öne çıkan Baas (Baas "diriliş" demektir. Suriye ile Irak'taki Baas hareketleri arasında fark vardır) hareketi de bir süre için ABD'yi tedirgin etmişlerse de, Mısır ve Irak'ta bir süre sonra iktidarı kaybetmişlerdir.

Belirtmek gerekir ki, benimsedikleri siyasal çizginin yanında, bu hareketlerin SSCB ile yakın ilişkiler kurması da, ABD'nin söz konusu ülkelerde İslamcı hareketleri desteklemesini hızlandırmıştır. Nitekim ilerleyen süreçte ABD, SSCB'yi çevresindeki Müslüman ülkeler üzerinden kuşatmayı amaçlayan Yeşil Kuşak Projesi'ni devreye sokmuştur. ABD Başkanı Jimmy Carter'ın ulusal güvenlik danışmanı olan Zbigniew Brzezinski tarafından 1977'de gündeme getirilen proje kapsamında Türkiye, Pakistan ve Afganistan'da İslamcı akımlar desteklenmiştir. Bunların yanında Suudi Arabistan – ABD ilişkileri daha da gelişmiştir. Mısır'da Müslüman Kardeşler Örgütü (İhvan)

ABD tarafından desteklenen yapılardan biri olarak öne çıkmıştır.

1979'da İran İslam Devrimi ile Tahran'da ABD yanlısı İran Şahı'nın devrilip, yerine Humeyni'nin iktidar olmasıyla, ABD'nin Yeşil Kuşak Projesi'ne verdiği önem daha da artmıştır. Yeşil Kuşak Projesi kapsamında 4 ülkenin (Türkiye, İran, Afganistan, Pakistan) ABD'yle tam uyum içinde olmasını özellikle önemseyen ABD; 1979'da İran'da İslam Devrimi gerçekleşince, büyük kayıp yaşamıştır. Hemen sonra da İran'daki rejime karşı Irak'ı kışkırtmıştır. Sonuçta 1980 – 1988 arasında yaşanan İran – Irak Savaşı'nda, Suriye hariç Arap dünyası ve batı Irak'ı desteklemiştir. İran ve Irak'ın toplam can kaybı 1 milyonu geçmiştir. Her iki ülke de büyük acılar çekmiştir. İkisinin de ekonomileri, sanayileri büyük darbe yemiştir. Batılı silah şirketleri, savaş boyunca hem bu iki ülkeye hem de Suudi Arabistan, Mısır, Katar, Kuveyt, Ürdün, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn gibi ABD'yle yakın ilişkisi bulunan ülkelere bol miktarda silah satmıştır.

2) ABD – İran Gerilimi

ABD açısından İran bölgenin en önemli ülkelerinden olduğundan, hem bu ülkeyi çevrelemek hem de rejimini değiştirmek, bölgedeki öncelikleri arasındadır. Bu amaçla ekonomik yaptırımlar uygulamaktadır. Siyasi ve diplomatik olarak dışlamaktadır. Askeri tehditler savurmaktadır. Nükleer faaliyetlerini engellemeye çalışmaktadır. Dört bölge ülkesinin (Irak, Suriye, İran, Türkiye) bölünmesiyle kurulacak bir Kürt devletinin önündeki en büyük engellerden biri olarak İran'ı gören ABD, dünyada da İran karşıtı bir kamuoyu oluşturmaya çaba sarf etmektedir. Böyle bir algı oluşturmak için, İran'ın ABD'ye saldıracağını öne süren ABD'nin iki stratejik ortağından biri olan İsrail de (diğer stratejik ortak İngiltere'dir) Ortadoğu'da İran karşıtı tutumuyla öne çıkmaktadır. İran'ı öncelikli tehdit olarak tanımlayan İsrail; sık sık İran'ın nükleer silah sahibi olmasına izin vermeyeceğini açıklamaktadır.

İran ile 2015 yılında imzalanan ve kısaca “P 5+ 1” olarak anılan² nükleer anlaşmadan tek yanlı olarak 2018 yılında imzasını çeken ABD, bu adımından sonra İran karşıtı hamlelerini daha da sıklaştırmıştır. Ekonomik yaptırımlara ağırlık veren ABD, 2019 yılı Mayıs ayında İran karşıtı söylemini belirgin biçimde artırmıştır. İran’a yönelik yeni yaptırımları devreye sokacağını ilan etmiştir. ABD’nin bu tavrına, İran’dan başka Rusya, Çin, Avrupa Birliği ve Türkiye’nin yanı sıra OPEC de karşı olduğunu açıklamıştır. Almanya, İngiltere ve Fransa, İran’la ticareti sürdürmek için “Instrument in Support of Trade Exchanges” (INSTEX) adlı ve Paris merkezli bir ödeme mekanizması kurmuşlardır.³

Avrupa Birliği ayrıca, ABD’nin İran’ın sivil nükleer faaliyetlerini hedef alan yaptırımlarından endişe duyduğunu da açıklamıştır. ABD’nin İran’la ticaret yapan ülkelere⁴ tanıdığı yatırım muafiyetini uzatmama kararından üzüntü ve endişe duyduğunu bildirmiştir.⁵ 8 ülkeye tanıdığı geçici muafiyeti 1 Mayıs 2019 gece yarısı sonlandıran ve İran’ın petrol ihracını sıfırlamak isteyen ABD, buna rağmen İran’la ticarete devam eden ülkeleri de yaptırımlarla tehdit etmiştir. İran ise yaptırımların fiilen hayata geçirilemeyeceğini, sonuç alamayacağını açıklamıştır.⁶ İran’ın nükleer silahlanma kapasitesinin sınırlandırılması karşılığında, İran’a uygulanan uluslararası ekonomik yaptırımların büyük ölçüde kaldırılmasını sağlayan anlaşmadan ABD’nin tek yanlı olarak çıkması, ardından da yaptırımları devreye sokmasıyla, İran ekonomisi 2018 yılında yüzde 3.9 küçülmüştür.

ABD’nin İran’la imzalanan nükleer anlaşmadan çekilmesi, ABD Başkanı Trump dönemindeki tek örnek değildir.

² Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin 5 Daimi Üyesi (ABD, Rusya, Çin, İngiltere, Fransa) ile Almanya ve örgüt olarak da Avrupa Birliği. İngilizce metinlerde “Joint Comprehensive Plan of Action” (JCPOA) olarak geçmektedir.

³ INSTEX: Almanya, Fransa ve İngiltere’nin İran’la ticaret için kurdukları özel mekanizma, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47075394>, erişim tarihi: 31. 01. 2019.

⁴ Bu 8 ülke: Türkiye, İtalya, Çin, Japonya, Güney Kore, Hindistan, Yunanistan ve Tayvan’dır.

⁵ “Avrupa’dan İran tepkisi”, Cumhuriyet, 06. 05. 2019.

⁶ “İran’a petrol ablukası”, Cumhuriyet, 03. 05. 2019.

2017 yılında hem Paris İklim Anlaşması'ndan hem Trans Pasifik Ortaklığı (TPP) Ticaret Anlaşması'ndan çekilmiştir. 2019 yılında ise Birleşmiş Milletler Silah Ticareti Anlaşması'ndan çekileceğini açıklamıştır. ABD'nin önceki başkanı Obama döneminde imzalanan fakat senato tarafından onaylanmayan anlaşmaya, imza atıp resmen katılmayan 29 ülkeden biri ABD'dir. Katılan ülke sayısı ise 101'dir. ABD, Rusya ile imzaladığı ve Soğuk Savaş'tan bu yana nükleer silahların denetiminin temelini oluşturan Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Anlaşması'ndan ise 2019'da çekilmiştir.

3) 2019 Yılında Artan Uyuşmazlık

ABD, 2019 yılının ilk aylarında İran'a karşı yeni hamle ve yaptırımları gündeme getirmeye başlamıştır. Ekonomik yaptırımlarla İran'da rejimi çökertmeye, İran'ın enerji ihracatını sıfırlamaya gayret eden ABD; İran Devrim Muhafızları'nı da "terör örgütü" listesine almıştır. Hemen ardından 6 Mayıs 2019 tarihinde USS Abraham Lincoln adlı uçak gemisini Ortadoğu'ya yollamıştır. İran da, ABD'den askeri bir saldırı gelirse, ağır bedel ödeyeceğini açıklamıştır. Ayrıca, dünyada tüketilen petrolün yaklaşık beşte birinin nakliyesinin yapıldığı Hürmüz Boğazı'nı kullanmasının engellenmesi halinde, boğazı tamamen kapatabileceğini ilan etmiştir.

ABD, İran'ı sıkıştırmak için hem doğrudan kendisi baskı yapmakta hem de özellikle İsrail'i ve Suudi Arabistan'ı devreye sokmaktadır. Mısır'ı bu yönde daha atak bir siyaset izlemeye, ayrıca Suudi Arabistan liderliğindeki Körfez ülkelerini de İran'a karşı tavır almaya zorlamaktadır. Katar'ın İran'la yakınlaşmak, Müslüman Kardeşler örgütünü (İhvan) desteklemek ve terör örgütlerine arka çıkmak gerekçesiyle, Suudi Arabistan ve Körfez'deki diğer ülkeler tarafından dışlanması, bir dizi yaptırıma maruz kalmasını da bu kapsamda değerlendirmek gerekir.

Yine bu dönemde ABD'nin hem kendisi hem de fiilen liderlik ettiği NATO, Rusya'ya yönelik siyasetlerini sertleştirmişlerdir. Rusya'yı bir numaralı hasım olarak

nitelemektedirler. ABD; Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde de Rusya ve Çin'den "hasım devletler" olarak bahsetmiştir. Fakat tüm bu çabalarına rağmen, bu iki ülkenin hem Ortadoğu'da hem de İran üzerinde son yıllarda artan nüfuzları dikkate alındığında, ABD'nin bu gidişatı engelleyemediği görülmektedir. Nitekim gerek Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanınması (2017'de tanıdı, 2018'de büyükelçiliğini Kudüs'e taşıdı), gerekse İsrail'in 1967'den beri işgal altında tuttuğu Golan Tepeleri'nde, İsrail'in egemenliğini kabul etmesi (Trump, 21 Mart 2019'da sosyal medyadan duyurdu bu kararını), diğer boyutlarının yanında, aynı zamanda İran'ı doğrudan hedef alan hamlelerdir. Nitekim ABD'nin bu iki kararına da en sert tepki veren ülkelerden biri İran'dır. ABD'nin; uluslararası hukuku, Birleşmiş Milletler kararlarını, dünya kamuoyunu hiçe sayan bu adımlarının, Ortadoğu'da gerilimi daha da tırmandırdığını vurgulamıştır.

Belirtmek gerekir, Golan Tepeleri tüm bölge için önemlidir. Lübnan ve Ürdün'le sınırı vardır. Bölgedeki en yüksek nokta olması nedeniyle, stratejiktir. Bölgedeki en verimli topraklara, zengin su ve enerji kaynaklarına sahiptir. Nitekim İsrail, su ihtiyacının üçte birini Golan Tepeleri'nden karşılamaktadır. Ayrıca, yıllardır Golan Tepeleri'nde ABD şirketleri sondaj çalışmalarını sürdürmektedir.

4) ABD'nin İran'a Yönelik Yaptırımları Hedefine Ulaşır mı?

İran, bölgede artan nüfuzunu, kimi uzmanlarca "Şii Hilali" olarak nitelenen etki alanını tahkim etmek, pekiştirmek için Suriye'ye özel önem vermektedir. İran'ın Suriye'yle olan yakın ilişkisinde diğer unsurların yanında, iki ülkenin ABD ve İsrail karşıtı politikalarının da etkisi büyüktür. İki ülke de ABD ve İsrail'in etkinliğini azaltmak istemektedir. Lübnan ve Filistin konusunda hassastır. Suudi Arabistan ve öncülük ettiği Körfez'deki Arap ülkeleriyle gerilim yaşamaktadır. Tüm bunların yanında İran, 2011 yılı Mart ayından beri iç savaş yaşayan Suriye'de, mevcut rejimin en büyük destekçisidir. Bu

konuda da cephede Rusya, cephe gerisinde Çin ile ittifak halindedir.

ABD'nin, tek yanlı olarak nükleer anlaşmadan çekilmesi ve İran'a yönelik yaptırımları ağırlaştırması nedeniyle, 8 Mayıs 2019'da bazı taahhütlerini geri çektiğini açıklayan İran; savunma hattını ülkesinin sınırında değil de, sınırının ötesinde kurduğu için de Suriye'yi önemsemektedir. Ayrıca Lübnan üzerindeki etkisi nedeniyle de Suriye kritik önemdedir. Nitekim İran nüfuzunun çok güçlü olduğu Irak, Lübnan, Yemen, Suriye gibi ülkelerde toplam 200 bine yakın Şii milisin bulunduğu ifade edilmektedir. Bunlardan en örgütlü olanı Hizbullah'tır. Bu örgütlere Devrim Muhafızları komutası altındaki yabancı Şii grupları da eklemek gerekir.⁷

ABD'nin, 1979 İran İslam Devrimi'nden bu yana İran'a uyguladığı yaptırımlar, ekonomik ambargo, halkı rejime karşı isyana teşvik etme çabaları, PKK terör örgütünün İran uzantısı olan PJAK'ı daha etkin kılma girişimleri, şimdiye dek umduğu sonucu vermemiştir. İran'ı çevrelemeye çalışan ABD, bir yandan da vekâlet savaşları yoluyla İran'ı güçsüz düşürmek istemiştir. Ama İran'ın bölgedeki gücü artmıştır. ABD hiç istemediği halde İran; Afganistan ve Irak işgallerinden de, Suriye'deki iç savaştan da, bölgesel nüfuzunu artırma bağlamında en fazla yararlanan ülke olmuştur.

Irak ve Suriye'nin bölünmesine karşı çıkan, bu ülkelerin bütünlüğünü kendi bütünlüğünün güvencesi olarak gören İran, bu konuda Türkiye ile hemfikirdir. Her ne kadar Tahran ile Ankara arasında tarihsel, siyasal, kültürel, ekonomik, stratejik, jeopolitik rekabet olsa da, son yıllarda bu rekabet konularına mezhepsel rekabet eklense de, iki ülkenin Irak ve Suriye'nin bağımsızlığı, bütünlüğü, egemenliği ve siyasal birliği konusunda benzer endişelere sahip olmaları önemlidir. İran da Türkiye de, yeterince büyük sorunlarla mücadele eden ülkeler olarak, bir de birbirleriyle açıktan ve sert bir rekabet içine girmenin, kendilerine yarar sağlamayacağını bilincindedirler. O

⁷ *ABD'nin Nükleer Anlaşmadan Çekilmesi ve Olası Senaryolar*, (analiz), İran Araştırmaları Merkezi (İRAM), Ekim 2018, Ankara, s: 17.

nedenle iki ülke arasındaki dengeli rekabetin ötesine taşacak adımlar atmaktan uzak durmaktadırlar. İki ülke de bölgede bir Kürt devletinin kurulmasına karşıdırlar. Böyle bir devletin kurulmasının, kaçınılmaz olarak İran ve Türkiye'nin parçalanmasına yol açacağını bilmektedirler.

Sonuç

ABD'nin ekonomik yaptırımları, etkili olmuştur. İran'ın teknolojik olarak gelişmesini engellemiştir. Petrol ve doğalgaz ihracatını aşağı çekmiştir. Ancak şimdiye dek İran'a diz çöktürmeyi başaramamıştır. Ülkedeki yoksulluk, işsizlik, hayat pahalılığı, yolsuzluklar ve baskılar, rejime yönelik öfkeyi artırmıştır. Fakat İran halkının bir dış müdahale söz konusu olduğunda, rejime yönelik tepkisini, aralarındaki fikir ayrılıklarını bir kenara bıraktığı, ülkesini dış tehditlere karşı savunduğu görülmüştür. Bunların yanında nükleer caydırıcılığa sahip olmanın, ülkedeki farklı siyasi görüşlerin ortaklaştığı, üzerinde uzlaştığı bir hedef olduğu belirginlik kazanmıştır.

430 milyar dolarlık ekonomik büyüklüğe; 83 milyon nüfusa; 1.648 milyon kilometrekare yüzölçümüne sahip olan İran'ın en önemli gelir kalemi enerji ihracatıdır. Bu nedenle enerji fiyatlarındaki düşüşten zarar gören bir ekonomisi vardır. En fazla ihracat yaptığı ülkeler Çin, Hindistan, Güney Kore ve Türkiye'dir. En fazla ithalat yaptığı ülkeler ise Birleşik Arap Emirlikleri, Çin ve Türkiye'dir. İran, ABD'nin koyduğu ekonomik yaptırımları, özellikle Çin ve Rusya ile işbirliğini artırarak, Avrupa içinde Almanya ve Fransa'yla ticari ilişkilerini geliştirmeye çalışarak aşmaya çabalamaktadır. Bir yandan da dünyaya, ABD'nin haksız tutumunu göstermeye, dünya kamuoyunu yanına almaya gayret etmektedir. Venezüella'dan Kuzey Kore'ye dek çok geniş bir coğrafyada, rejimlerine bakmaksızın, ABD karşıtı ülkelerle ilişkilerini geliştirmektedir. Fars milliyetçiliğini de, İslam Devrimi'ni de, Şiiliği de, ABD karşıtlığını da, antiemperyalist söylemi de, Siyonizm ve İsrail düşmanlığını da yerinde, zamanında, dozunda, muhatabına göre kullanmaktadır. Sonuç olarak İran'ın

bölgesel aktör olarak ulaştığı nüfuz, ittifak ilişkileri, askeri gücü, devlet yapısı ve millet kültürü göz önünde bulundurulursa, ABD yaptırımlarından etkilense de, direneceğini ve bütünlüğünü koruyacağını görmek gerekir.

Kaynakça

- *ABD’nin Nükleer Anlaşmadan Çekilmesi ve Olası Senaryolar*, (analiz), İran Araştırmaları Merkezi (İRAM), Ekim 2018, Ankara, s. 17.
- “Avrupa’dan İran tepkisi”, Cumhuriyet, 06. 05. 2019.
- INSTEX: Almanya, Fransa ve İngiltere’nin İran’la ticaret için kurdukları özel mekanizma, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47075394>, erişim tarihi: 31. 01. 2019.
- “İran’a petrol ablukası”, Cumhuriyet, 03. 05. 2019.
- Lawrence Evans, *Türkiye’nin Paylaşılması 1914 – 1924*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972.

Irak'ın Kuzeyinde Asur Özerk Bölge Talebi

Yonca İLDEŞ*

Özet

Bu çalışmada Asur milli kimliğinin 19. ve 20. yy'larda dini bir kimlikten milli bir kimliğe yapay bir biçimde nasıl evrildiği, bu dönüşüm yaşandıktan sonra kimliğin pekişmesi ve uluslararası arenada destek bulmak adına

* Prof. Dr. Yonca İldeş, Hacettepe Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi Tarih Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

asılsız bir biçimde Asur soykırım iddiasının ortaya atılması ve toprak bütünlüğünü kaybetmiş Irak'ta şuanda varlığı tescil edilmeye çalışılan bölgesel bir yönetim içinde Asur Milli kimliği ile özerklik taleplerinin gündeme getirilmesi ele alınıp incelenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Asuriler, Nasturiler, Musul, Irak, Türkiye

Summary

In this study, how the Assyrian national identity evolved artificially from a religious identity to a national identity in the 19th and 20th centuries is examined. Then, after this transformation, how a new allegation of genocide is put on the agenda in order to strengthen the Assyrian National identity and to find support in the international arena is discussed. After all, the issue of Assyrian National identity and the demands for autonomy within the regional government in Iraq is evaluated.

Keywords: Assyrians, Nestorians, Musul, Iraq, Turkey

A. Asuri Milli Kimliğinin Ortaya Çıkışı

Asuri, Keldani, Arami Babil isimleri Orta Doğu coğrafyasında Mezopotamya topraklarında doğmuş, yaşamış ve daha sonra uzun süre tarih sahnesinden çekilmiş olsa da, 19.yy'a gelindiğinde yeniden gün ışığına çıkarılmıştır. Bu günyüzüne çıkarılma öncelikle arkeolojik çalışmalarla gerçekleşmiştir. 1820 yılında İngiliz Doğu Hindistan Şirketinde çalışan ve amatör arkeoloji ile uğraşan James Rich, Bağdat yakınlarında kazı yaparken Nasturi/Doğu kilisesinin varlığını keşfetmiştir. Kilisenin keşfi ile dünyaya Asurlu Hristiyanları bulduğunu ilan etmesinden sonra British Museum tarafından Orta Doğu'da görevlendirilen Henry Layard, Irak'ta Ninova ve Babil harabeleri kazı çalışmalarını yürütmüştür. Osmanlı Devleti nezdinde Musul konsolosluğu görevi sonrası 1877 yılında büyükelçi olarak görevlendirilen Layard, kazı çalışmaları sonrası bölge Hristiyanları ile Asurlular arasında bağ olduğu görüşünü ileri sürmüştür. Bu görüş

misyonerlik çalışmaları ile de desteklenerek Avrupa kamuoyunda kabul görmüş ve günümüze kadar gelmiştir⁸. James Rich ve Henry Layard kadar bölgede arkeolojik kazı ve yine misyonerlik çalışmaları yürüten başka isimlere de rastlandığından bahsetmek gerekmektedir. 1829 yılında Fransız arkeolog Friedrich Eduard Schulz, 1839-1843 Amerikalı misyoner Ashael Grant, 1840 yılında coğrafyacı William Francis Ainsworth bölgeyi özellikle de Urmiye ve Hakkâri'yi ziyaret eden Avrupa ve Amerikalılardır. 1820'li yıllar genel anlamıyla Avrupalı ve Amerikalı misyonerlerin Osmanlı topraklarında faaliyete başladıkları bir yıldır. Bu faaliyetleri sonucunda Osmanlı devletinde var olmayan bir protestan milleti dahi ortaya çıkarken Balkanlardan sonra Anadolu'da da başta Ermeniler olmak üzere gayri Müslimler arasında ciddi huzursuzlukların ortaya çıktığı bilinmektedir.⁹

Yukarıda arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılan Asur dönemine ait buluntularla bölge halkı içinde Hristiyanların özellikle de Nasturilerin, Asurlu olduğu tezinin ileri sürülmesi bağlamında belki en başta sorulması gereken soru neden sadece Hristiyanların Asurlu olabileceği ve neden Müslümanların Asurlu olarak düşünülememesidir. Bu soru kadar aydınlatılması gereken diğer önemli bir nokta da Nasturilerin kim olduğu ile ilgilidir.

Tarihi kaynaklar incelendiğinde Nasturiliğin, Kristolojik tartışmalar sonucu ortaya çıkan ve oldukça geniş bir coğrafyaya yayılma imkânı bulan bir kilise olduğu görülür. Bu tartışmanın temeli Hz. İsa'nın tanrısal özelliği ile ilgidir ve kilise adını M.S. 428 yılında İstanbul Patrikliği görevine getirilen Maraşlı Nestorius'tan almıştır. 431 yılında Efes Konsilinde Patrik Nestorius, Hz.İsa'nın tanrısal özelliği ile ilgili görüşlerinden dolayı din dışı ilan edilmiştir. Nestorius'a göre, monofizit öğretiyeye aykırı bir biçimde, Hz.İsa'da insan ve tanrısal olmak üzere iki şahsiyet bulunmaktadır. Din dışı ilan edildikten sonra önce Libya'ya oradan da Mısır'a sürülen Nestorius'un ölümü

⁸ Yonca Anzerlioğlu, *Nasturiler*, Ankara, 2000.

⁹ Ibid.

sonrası öğretisi önce Mezopotamya'ya oradan da İran ve İç Asya ve hatta Çin'e kadar yayılmıştır¹⁰. Geniş bir coğrafyada farklı topluluklar tarafından kabul gören Nestorius'un görüşlerini benimseyip Nasturi olarak anılanlar arasında Türklerin de bulunduğu ve hatta 1281-1317 yılları arasında kiliseye patriklik yapan kişinin bir Uygur keşiş olduğu da bilinmektedir. Marcus isimindeki Uygur keşiş, Kudüs Metropolidi Mar Abraham, Semerkant Metropolidi Mar James ve Tangut Metropolidi Mar Jesusabran'ın katıldığı bir törenle Seleucia yakınlarındaki Mar Koka katedralinde patrik olarak atanmıştır¹¹. Daha sonra Nasturi kilisesinden Roma Katolik kilisesine bağlanma kararı alanlar Roma tarafından Keldani olarak adlandırılmışlardır. Bu tarihten sonra da Katolik olan eski Nasturi kilisesi mensupları Keldani adı ile anılmaya başlanmıştır¹².

Yukarıda yer verilen Nasturi yada Doğu kilisesinin ortaya çıkışına ait bilgiler dışında aşağıda yer verilecek bilgiler bugün Irak topraklarında talep edilmek üzere gündemde tutulan Asur özerk bölgesinin tarihsel süreçte nasıl şekillendirildiğini ortaya koyacaktır.

David Magie tarafından hazırlanan *Report on Assyrian Christians* belki de Asuri Hristiyan kimliğinin siyasi boyuta nasıl taşındığını en açık bir biçimde ortaya koyan bir çalışmadır denilebilir. Çalışmanın özünü Nasturilerin liderliğinde Keldani ve Süryanilerin de içinde yer alacağı bir Asur kimliği yaratmaktır. Bu projenin Amerika merkezli bir proje olduğunu baştan belirtmek konun baştan anlaşılması açısından da ayrı bir öneme sahiptir denilebilir.

¹⁰ Ibid.; L. Ligeti, Bilinmeyen İç Asya, çev., Sadrettin Karatay, Ankara, 1986; İbn Hauqal, *Configuration De La Terre(Kitab suret elArd)*, par J.H. Kramers et G.Wiet, tome II, 1964, ss. 477-478; ç.Cumagulov, "Nestorianskie Pamyatniki Kirgizii XII-XIV", *Epigrafiika Kirgizii*, Frunzei 1987.

¹¹ *The Monks of Kubilai Han Emperor of China (The History of Life and The Travels of Rabban Sawma envoy and plenipotentiary of Mongol Khans to the Kings of Europe and Marcos Who as Mar Yabballaba II became Patriarch of the Nestorian Church in Asia)* by Sir A.Wallis Budge, London, 1928, ss.42-44, 53-57; Anzerlioğlu, op.cit., ss.20-22.

¹² A. Fraaze Charles, *Catholic and Sultans, The Church and the Ottoman Empire 1453-1923*, Cambridge, 1983, s.56.

Osmanlı Devleti idaresi altındaki topraklarda yaşayan Doğu kilisesi mensupları için Amerika’da üst çatı oluşumu *National Assyrian Association* olan ve bu kuruma bağlı çalışan yardım cemiyetleri aracılığıyla yardımlar toplanarak Asurların milli dilleri olarak belirtilen Süryanice’nin yaşatılması için uğraşılmış ve hatta Ayin dili olarak Süryaniceyi ve günlük konuşma dili olarak Arapça’yı kullanan Yakubilere¹³ de Süryanice öğretilmeye çalışılmıştır. Bu faaliyetler Amerikan misyonierleri tarafından Amerika’ya götürülen Nasturi, Keldani, Süryani ve Yakubilere yönelik olarak düzenlenirken amaç bu insanların güçlü milliyetçi duygularla donanması ve kendi coğrafyalarında kendi insanlarına bu duyguyu aşılamlarıdır. Üst kuruluş çatısı altında sürekli yayın faaliyetlerinin yürütüldüğünü de burada belirtmekte fayda vardır. Örneğin, *The New Assyria* isimli derginin 26 Şubat 1918 tarihinde yayınlanan tüzüğüne bakıldığında derginin çıkış amacı açıkça görülmektedir:

“*Asur milletinin birleşmesi, milli bir bütçe oluşturulması, Asur milletini tanıtmak için bir propaganda hazırlamak, Asur insanların kalplerine millet sevgisini aşılamak ve Avrupa’ya Asur milletinin içinde bulunduğu durumu anlatmak.*”¹⁴

Benzer şekilde *İzvedda, Persian American Courier, Assyrian American Herald* da anılan bu amaç için yayınlanan Amerika merkezli diğer bazı dergilerdir. Mezhep, dil ve yerleşim yerlerinin farklılıkları bu projenin gerçekleşmesi için ciddi bir sorundur. Ancak bu tür bir soruna rağmen biraraya getirilmeleri gerekmektedir. Bir araya getirilirken de siyasi bir harita çizilmesi gerektiğinde bu harita *New Assyria* Dergisi yazarlarından Dr. Werda’ya göre şöyle çizilmelidir:

¹³ Yakubiler: 5. yüzyılda Efes Konsili kararlarını reddeden İstanbul patriği Nestorius’un düşüncelerine tâbi olan Nesturiler Doğu Süryaniler olarak kabul edilirken, Antakya Kilisesi’nin monofizit görüşlerini savunan Jacobus Baradeus taraftarına da Yakubiler yada Batı Süryaniler denilmiştir.bkz. Mehmet Çelik, *Süryani Tarihi*, Ankara, 1996; Hakan Olgun, *Asuri Göçleri ve Kimlik arayışı*”, *Milel ve Nibal, İnanç, kültür ve Mitoloji araştırmaları Dergisi*, c.5, sa.3, Eylül-Aralık 2008.

¹⁴ David Magie, *Report on Assyrian Christians, American National Archives, inquiry Document*, 1918, MC 1107/20,document 363.

“Kürdistan dağları, Musul Vilayet ovaları ve Fırat bizim denize açılmamızı sağlar ve Asurlu Hristiyanların gaddarlık ve zulümlerinden korunmaları da bu yolla garanti altına alınmış olur ve Asur Milletinin haklı isteklerini tatmin eder”¹⁵.

Asuri milleti adlandırması bu şekilde 19 yy’da özellikle de I. Dünya Savaşı sırasında Amerikan misyonerliği kanalıyla Amerika’ya giden Osmanlı Devletinin doğu sınırlarında ve bugünkü Irak topraklarında yaşayan farklı kiliselerin tek bir milli kimlik bünyesinde toplanması ile oluşturulmaya çalışılan yapay bir kimliktir. Bu yapaylık bariz bir biçimde Amerikan merkezli yardım kuruluşları tarafından da bilinmektedir. Bu yapaylık içinde Asuri ismi, dini kimlik olarak Nasturi kilisesini kast ederken:

“Politik anlamda bu isim **Türk İmparatorluğu’nun** doğu sınırında ve İran’ın kuzey batısında yaşayan ve bir zamanlar Fırat ovasını ele geçiren bir millettten gelen **Ork** tanımlamak için kullanılır”¹⁶.

A.J.Arbery’nin *Religion in the Middle East* adlı eserinde Nasturi adının VI.yy.’dan XIX. Yy.’a kadar hem kendilerince hem de diğer insanlar tarafından kullanılırken son üç kuşağın Nasturi adı yerine Asuri adını kullanmayı tercih ettiğine dikkat çekilmesi konunun politik çerçeveden bakıldığında ne anlam ifade ettiğini ortaya koymaktadır denilebilir¹⁷.

1918 yılında *National Assyrian Association* faaliyetlerine Amerika’da devam ederken çok daha önceleri, 1820’lerde kurulan *American Board of Commissioners for Foreign Missions* Osmanlı topraklarına 1830’larda önce İzmir daha sonra da Beyrut ve İstanbul’a ayak bastıktan ve merkezlerini oluşturduktan sonra Anadolu’nun doğusunda ve İran’ın kuzey batı bölgesinde Urmiye merkezli faaliyetlerine başlayarak İran ve Osmanlı topraklarında okul, hastane ve matbaa kurma faaliyetlerine başlamışlardır.

Matbaanın kurulması ve dergiler ve kitapların basılması, gençlerin Amerika’ya eğitim için götürülmesi gibi

¹⁵ Ibid., s.85; Anzerlioğlu, op.cit. s, 14.

¹⁶ Magie, op.cit., 1.

¹⁷ A.J. Arbery, *Religion In The Middle East*, Cambridge, 1969.

faaliyetler sonucu ortaya Doğu Anadolu’da Bitlis, Diyarbakır, Harput, Mardin ve Erzurum başta olmak üzere 86 misyoner merkezi ile adına Doğu Türkiye Misyonerliği çıkmıştır. Amerikalı misyonerlerin *Doğu Türkiye Misyonu* kadar 1823-1825 yılları arasında *İngiliz İncil Cemiyetinin* bölgede ilk görülmesi sonrası Mezopotamya ve İran’da İngiliz misyonerleri görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde sayıları ve faaliyetleri giderek artan misyonerler karşısında Osmanlı Devlet kademesinde konu hakkında 1890’larda hazırlanan raporlarda Amerikan ve İngilizlerin ortaklaşa çalışarak bu insanları yoldan çıkarmaya çalıştıkları ve hatta ayaklanmaya kışkırttıklarının altı çizilmekteydi¹⁸. Bölgede Amerikalı ve İngiliz misyonerleri dışında misyonerlik faaliyeti yürütenler arasında Fransız ve Rus misyonerlerinin de hastane, okul ve matbaa kurmak gibi girişimlere imza attıklarını belirtmek gerekmektedir.

I. Dünya Savaşı başladığında ise misyonerlerin tüm çabaları sonucu Hakkari merkezli Nasturiler Mayıs 1915 yılında müttefik devletlerin yanında yer aldıklarını ilan etmişlerdir. Hakkari’de aynı yıl içinde Rus destekli bir ayaklanma gündeme gelmiş ve Osmanlı devleti bu ilk Nasturi ayaklanmasını bastırmıştır. Savaşın tüm seyri boyunca Ermenilerle birlikte Rus ilerleyişine yardım ve yataklık etmek durumunda olan Nasturiler, Rusya’nın savaştan çekilmesi ile İngiliz kuvvetlerinin kontrolünde hareket etmek durumunda kalmışlardır. Urmiye ve Hakkâri’deki Nasturiler 1918 yılı Temmuz ayında Irak’ın kuzeyinde *Baquba kampına* yerleştirilmişlerdir.

B. I.Dünya Savaşı Sonrası Kongreleri Ajandasında Asuriler

B1. Lozan Barış Görüşmeleri Öncesi Süreç

Bu arada 30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Devleti Mondros ateşkes Antlaşmasını imzalamış ve itilaf devletleri Osmanlı topraklarının işgaline başlamışken 17 Kasım 1918 tarihinde Lord Curzon başkanlığında

¹⁸ Anzerlioğlu, op.cit.,

Londra’da gerçekleşen bir toplantıda Kürtler için kurulması planlanan Kürdistan’ın sınırları tartışılırken aynı zamanda bölgenin Hristiyan unsurlarının değerlendirilebileceği ve Türk etki sahası ile İngiliz denetimi altına giren Mezopotamya arasında Hristiyanlardan oluşan *tampon bir devlet* kurulabileceği fikri gündeme gelmiştir.¹⁹

Osmanlı Devleti’nin geleceğine dair imzalanacak barış antlaşmasının detaylarının görüşüldüğü Paris Konferansında da gündeme gelen Nasturi Yurdu oluşumu düşüncesi San Remo Konferansında bir kez daha Avrupa’nın ajandasında yer almış ve 19 Nisan 1920’de Lord Curzon yaptığı konuşmada şöyle demiştir:

*“Bağımsız Kürdistan kurulduğunda Hristiyan nüfus da göç önüne alınmaz bu insanların sayıları 100. 000 civarındadır. Yeniden eski yerlerine yerleştirilmelidirler. Türkler tarafından yerlerinden edilen bu insanlar şuanda Baquba’da İngiliz denetimindedir. Yeniden yerleştirilmeleri imzalanacak antlaşmada yer almalıdır. Türk-İran sınırında yeni bir düzenleme yapılabilir. Bu insanların kötü kaderleri Ermenilere benziyor. Bunlar adına sorumluluk çekilmemelidir”.*²⁰

Bu açıklamanın ardından Hakkari’ye yönelik İngiliz destekli bir Nasturi hareketi düzenlenmeye çalışılsa da başarısızlıkla sonuçlanacaktır.

B.2. Lozan Barış Görüşmeleri ve Sonrası Süreç

Müttefik devletlerin *küçük müttefik* sıfatını almış olan Nasturi/Asuriler, Türk Milli Mücadelesinin ardından gerçekleşen Lozan Barış görüşmelerine katılan heyetlere seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda hazırladıkları *Asur-Keldanilerin Özerklik Taleplerini destekleyen Temel Sebepler* başlıklı bildiriye ABD ve İngiliz delegelerine sunmuşlardır.

I.Dünya Savaşı sırasında önce Ruslar daha sonra da İngilizler tarafından kendilerine özerklik vaad edildiğini belirterek Zap nehrinden Fırat’a, Fırat nehrinden Bohtan

¹⁹ Indian Office Records/ Political and Security/10/781, “Kürdistan Sınırı, Kürdistan Devletinin Oluşumu”, 20 Aralık 1919

²⁰ Indian Office Recors, op.cit., L/P-S/19/782.

Nehri ve Başkale'ye oradan da İran'da Urmiye gölüne uzanan ve Urmiye gölünden aşağıya doğru inerek Akra'ya ulaşan özerk bir Asur yurdu talep ettiklerini dile getirmişlerdir. Ayrıca, Lozan Barış Konferansında Azınlıklar Alt komisyonunda da bu taleplerini açıkça dile getirmişlerdir. Komisyon başkanı Montagna da Lord Curzon'a vermiş olduğu raporunda Nasturilerle/Asurilerle ilgili Türk delegasyonuna yapılan teklifi şu şekilde bildirmiştir:

*“Asuri-Keldanilerin Türk ülkesinde belirli bir yerde toplanarak Türk yönetimi altında görenek ve geleneklerini yaşatmaları amacını güden aynı düşünceyle (Ermenilere yönelik düşünceler doğrultusunda) incelenmesini de teklif ettim”*²¹

Türk tarafının şiddetle karşı çıktığı bu teklif karşısında 9 Ocak 1923 tarihinde Lord Curzon bir kez daha Nasturi/Asurilerin Hakkâri'ye yerleştirilmeleri konusunda ısrar etmişse de Türk tarafının tavrında herhangi bir değişiklik olmamıştır.

Konferans sürecinde Nasturi/Asurilerin Hakkâri merkezli yerleşim projesinde bir başarı elde edilemese de konu burada kapanmamıştır. Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanırken Musul meselesinin çözümü sağlanamamış ve antlaşmanın 3. Maddesinin 2. Fıkrasına göre *“Türkiye Irak arasındaki hudut dokuz ay zarfında Türkiye ile Büyük Britanya arasında sureti muslibanede tayin edilecektir. Tayin olunan müddet zarfında iki hükümet arasında itilaf husule gelmediği takdirde ihtilaf Cemiyet-i Akvam Meclisine arz olunacaktır”*²². Bu çerçevede her iki tarafın da sınırda herhangi bir askeri harekâta bulunmayacaklarına dair anlaştıkları ve konunun iki ülke arasındaki görüşmelere bırakıldığı belirtilmiştir.

B.2.1. Musul Görüşmelerinde Asuriler

Musul'un geleceğine yönelik yapılmasına karar verilen görüşmeler 19 Mayıs 1924 tarihinde İstanbul'da başlamıştır. İngiltere'yi Sir Percy Cox başkanlığında bir

²¹ Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler, çev. Seha Meray, takım 1, c.1, kitap 1, Ankara, 1969, ss.313-314.

²² Anzerlioğlu, op.cit., s.123.

heyet temsil ederken Türkiye'yi TBMM başkanı Fethi Bey başkanlığında bir heyet temsil etmiştir. 5 Haziran 1924 tarihine kadar tam beş kez biraraya gelen ikili heyetler temsil ettikleri ülkelerinin taleplerini dile getirmiştir. İngiltere temsilcisi Percy Cox, İngiliz teklifini dile getirirken meselenin Musul'un geri verilmesi olmayıp Türk-Irak sınırının belirlenmesi olduğu bu bağlamda da Musul'un zaten Irak'ın bir parçası olup sınırın Musul'un kuzeyinden geçmek durumunda olduğuna vurgu yaparak çizilecek sınırın savaştan önce Nasturilerin yaşadığı yer merkez alınarak *Hakkâri'nin Çölemerik, Beytüşşebap ve Şemdinan* kazalarını da içerecek şekilde çizilmesi teklifinde bulunmuştur. Bu teklif dönemin Türk basınında da yankı bulmuş sonuçta görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Musul meselesinin çözümünde bundan sonraki süreç Cemiyet-i Akvama intikali olmuştur. 6 Ağustos 1924 tarihinde İngiltere Cemiyet-i Akvama müracaat etmiştir. İngiltere'nin bu müracaatından tam bir gün sonra 7 Ağustos 1924'te Hakkâri Valisi Han Gediği civarında Nasturiler tarafından pusuya düşürülmüş ve esir alınmıştır. Böylelikle Türk Hükümetine karşı resmen ayaklanan Nasturilere, İngiliz askerlerinin destek verdiği de bilinmektedir.

Hakkâri'de ortaya çıkan Nasturi ayaklanmasının Türk hükümeti tarafından bastırılmaya çalışıldığı dönemde İngiltere, Cemiyet-i Akvama müracaatından bir hafta sonra bir muhtıra yayınlayarak Nasturi/Asurilerin I.Dünya Savaşından itibaren müttefiklerin yanında yer aldıkları, tarih boyunca baskı gördükleri zalimlerden kurtulmalarının yolu Musul görüşmelerinde talep edilen Hakkâri'yi de içine alabilecek bir Türk-Irak sınırının çizimi olduğunu beyan etmiştir. Bu muhtıraya cevap olarak da Türk hükümeti 5 Eylül 1924'te şu cevabı vermiştir:

“Britanya hükümetinin Asurluları yoğun bir kitle halinde Türkiye Irak sınırının yakınına yerleştirme amacı, bu topluluğun istekleri ne olursa olsun amacın gerçekten bu mu olduğu yoksa bu önerinin ardından da başka nedenler mi bulunduğu konusunda akla sorular getirmektedir. Bu Asurluların Kürtlere karşı kullanılabilir ve Türkiye'ye karşı saldırgan amaçlar

*canlandırarak böylece yapay bir toplaşması Britanya hükümetinin elde etmeyi planladığı sonuçları kesinlikle yaratmayacaktır. Yani bu bölgelerde kalıcı barışın tesisi Türkiye ve Irak arasında iyi ilişkilerin kurulması ve Asurlular için emin bir gelecek olasılığı gerçekleşmeyecektir*²³

Ayrıca, Türk hükümeti, Türklerin zalim ve baskıcı olarak gösterilmesi ve Nasturi/Asurilerin zorla sınır dışı edildiği iddiasına karşı da verdiği cevapta savaş sırasında Nasturi/Asurilerin kendi Müslüman komşularına karşı silah çektiklerine değinmiş ve yine İngilizlerin, Musul'u talep ederken bölge nüfusuna Nasturi/Asurileri de dahil etmesinin doğru olmayacağı, anılan topluluğun Musul'un yerli halkı olmadığı ve nüfusun ancak 1/17'sini oluşturduğuna dikkat çekecektir.

İngiliz muhtırasına karşı verilen bu cevabı 23 Eylül 1924 tarihinde 'Türkiye'nin yeni bir müracaatı izlemiş ve Türkiye 9-14 Eylül tarihleri arasında İngilizlerin uçaklarla sınırı geçerek Türk topraklarının bombaladığını 3 Türk'ün hayatını kaybettiğini beyan etmiştir. Ayrıca 7 Ağustos'ta ayaklanan Nasturi /Asurileri İngilizlerin tahrik ettiği ve yine İngiliz uçaklarının havadan ayaklanmalara destek olduğunun altı çizilmiştir. Bundan sonraki aşamada ise ayaklanma bastırılmış ve ayaklanmaya katılan tüm Nasturi/ Asuriler Hakkârî'yi terk etmek durumunda kalmıştır. Bu süreçten sonra Türkiye, yine İngiliz hükümetinin asılsız Nasturi tehciri iddialarına cevap vermek durumunda kalacaktır. Bu arada Musul'un, Irak'ın bir parçası olduğu yönünde 1926 yılında karar alınıncaya kadar İngiltere bu asılsız iddiada ısrar etmeye Türkiye de böyle bir durumun söz konusu olmadığına dair cevap vermeye devam etmiştir.

İlerleyen yıllar içinde Irak yönetimi altında yaşamak durumunda kalan Nasturi/Asuriler 1933 yılında bu defa Irak'ta ayaklanacak ve Irak ordusu ile çarpışacaktır. İçlerinden bir grup Nasturi/ Asuri de Fransız himayesi altına girmek ümidiyle Suriye sınırını geçecektir. Ancak aradıkları desteği bulmayarak Amerika'ya göç etmek

²³ Anzerlioğlu, op.cit., s.140.

durumunda kalacaklardır. Irak'tan da Lübnan'a, Kanada'ya ve daha sonraki yıllarda da Avrupa ülkelerine göç etmek durumunda kalacaklardır.

C. Yakın dönemde Irak'ın kuzeyinde Asuri Özerklik Talebi

Bugün İsveç başta olmak üzere Avrupa'da yaşamakta olan Asurilerin oluşturdukları dernekler kimliklerini koruma ve devam ettirme adına çeşitli faaliyetlere imza atarken bu faaliyetlerini Türkiye Cumhuriyeti devleti aleyhine olacak şekilde odaklayarak yürütmektedirler. Bu aleyhtarlığın temeli ise geçmişe 1915 yılına kadar gitmektedir. 1915 yılında sözde yaşandığı iddia edilen Ermeni soykırımı gibi bir de Süryani soykırımının yaşandığı iddia edilmektedir. Bu iddianın asılsız ve hiçbir şekilde ne tarihi ne de hukuki temeli olmamasına rağmen uluslararası arenada kabul görmekte olduğunun altını çizmek gerekir. Bu bağlamda, belki de verilebilecek en önemli örnek bugün Yunanistan'ın başkenti Atina'da St.Spyridon Square meydanındaki sözde soykırımın Yunan toplumunun hafızasında yer etmesi adına dikilen Asuri soykırım anıtıdır. Daha önce Avusturalya, Amerika, Ermenistan ve Fransa'da açılan Asuri-Süryani Soykırımı Anıtı'nın (Seyfo) bir benzeri olan bu anıt 19 Ekim 2014'de Atina'da yapılan resmi bir tören ile açılmıştır. Önümüzdeki dönemlerde benzer heykelleri Diyarbakır, Mardin, Hakkâri, Van ve İstanbul'a dikmek istediklerini belirten Seyfo Center Başkanı Sabri Atman:

“...3 yıl önce Amed'de anıt dikmek için belediyeye başvurduk. Ancak şimdiye kadar her hangi bir cevap alamadık. Kendilerinden cevap bekliyoruz” dedikten sonra sözlerini: *“Türkiye'nin Ermeni, Asuri ve Rumları katletmesinin zamanının geçtiğini”* ve artık bu gerçeklikle yüzleşerek bu soykırımları kabul etmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.²⁴

Avustralya, ABD ve Fransa ve Ermenistan'dan sonra Yunanistan'da Asurilerin soykırımı tabi tutulduğu

²⁴ <https://www.demokrathaber.org/yasam/atinada-asuri-suryani-soykirim-aniti-dikildi-h39812.html>. 24.12.2018

iddiasının hafızalarda yer etmesi adına anıtların dikilmiş olması kadar dikkat çekici bir detaya daha yer verilmesi Avrupa’da var olan “öteki” kimlik olarak Türklüğe bakışı bir kez daha net bir biçimde ortaya koyacaktır.

Bu konuda çok da uzak geçmişe gitmeden 24 Şubat 1994 tarihinde Yunanistan Parlamentosunda kabul edilen bir karara bakmak yeterli olacaktır. Anılan karar 1916-1923 yılları arasında Anadolu’da sözde bir Pontus soykırımı gerçekleşmiştir iddiası ile ilgili olup 19 Mayıs 1919 tarihinin Pontus *Soykırımını Anma günü* olarak kabul edilmesi ile ilgilidir. Bu kararın ardından dört yıl sonra Yunanistan Parlamentosunda 28 Eylül 1998 tarihinde Küçük Asya Helenlerinin Genç Türk Hareketi ve Sonraki Türk rejimleri tarafından soykırımı uğratılmalarının Milli Anma Günü teklifi gündeme gelmiştir.

Bu teklifin altında yatan sebep ise yukarıda belirtildiği üzere Türk Milli Mücadelesinin dönüm noktalarından olan 19 Mayıs 1919 tarihinin Pontus Soykırım Günü ve 9 Eylül 1922 sonrası Mustafa Kemal Atatürk’e 14 Eylül 1922 günü İzmir Hemşeriliğinin verildiği tarihin Helen soykırım Günü olarak kabulü ve yıl dönümlerinin bulunması ve Anadolu’da sözde Rum soykırımlarının gerçekleştirildiği şeklinde asılsız iddialarla öncelikle Yunan toplumunun sonra da uluslararası arenada bu şekilde bir algının oluşumunun sağlanması yatmaktadır. Bu açıdan Eylül 2006’da Avrupa Parlamentosu Dışişleri Komisyonu’nda kabul edilen rapor ayrı bir öneme sahiptir. Bu raporda Türkiye’nin Avrupa Birliğine üyelik sürecinde öncelikle Ermeni soykırımı iddiası önkoşul olurken bu talebi *Pontus ve Süryani* soykırımı iddialarının takip ettiği görülmektedir.

Yukarıdaki bilgilere yer verdikten sonra Asuri kimliğinin tanınmasının ötesinde kimliğin varlığının devamını tıpkı Ermenilerde olduğu gibi soykırım iddiası üzerinden sürdürme projesinin önemi üzerinde durulması gereken bir noktadır. Başka bir ifade ile Ermeni kimliğinin neredeyse temel dayanağı haline gelen soykırım iddiası gibi Asuri kimliği için de benzer bir rota çizilmeye çalışıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca burada

benzer bir durumun Yunan toplumu için de geçerli olduğunu belirtmekte fayda vardır.

Asuri kimliği ile ilgili bu iddianın dışında basında yer alan haberlere bakıldığında sadece kimlik tanınmasının söz konusu olmadığı ve bu talebin somut sınırları ile belirli siyasi bir varlık haline dönüştürme çabaları olduğu dikkati çekmektedir. *Irak'taki Sünnî-Şii çatışması ve etnik gerilimin arasında sıkışıp kalan Hristiyan azınlık* ve Irak'ın kuzeyinin Kürtleşmesine karşı çıkan Hristiyan grup olarak kendilerine ait “ulusal” özerk bir bölge oluşturulmasını istemektedirler.

"Asuri Genel Konferansı" çatısı altında 14 Mart 2007 tarihinde İstanbul'da düzenlenen toplantıya Irak, ABD, Avustralya, Suriye, Almanya ve İngiltere'den gelen 43 Asuri'nin katıldığı konferansta, Ulusal hakları söz konusu olduğunda pazarlık yapamayacakları belirtilirken Asuri Genel Konferansı üyelerinden Namrud Şiba'nın açıklamaları dikkat çekicidir: Kerkük'ün küçük bir Irak olduğuna değinerek her etnik ve dini grubun burada barış içinde bir arada yaşayabilmesinin altını çizerken Irak'ın kuzey bölgesinde ayrı yapılanma oluşumuna ve Kerkük'ün Kürtleştirilmesine ve hatta merkezi hükümetten ayrılmasına karşı çıktıklarını dile getirmiştir. Şiba'ya göre Irak'ın üniter yapısının korunması önemli bir konu olup Asuriler, Irak'ı federal bir yapıya getiren anayasaya karşı bir duruş sergilemekteydiler. Ancak anayasanın kabul edilmesi ile durumun farklılaşması ortaya yeni Asuri talebini çıkarmıştır. Bu talep de yukarıda belirtildiği gibi ulusal bir özerk bölgenin oluşumudur.²⁵

Mezopotamya Demokratik Forumu adı ile sosyal medyada benzer bir karşı duruş sergileyen bir diğer Asuri grubu 2002 yılında 7 Eylül günü KDP ve KYB arasında Selahaddin kasabasında imzaladıkları anlaşma ile Irak'ın kuzeyinde Kürt bölgesi oluşumuna karar verildiğine ve bir ay sonrasında 4 Ekim 2002 tarihinde de Erbil'de bir Kürt Ulusal Meclisinin açıldığına değinerek bu tür bir oluşuma

²⁵"Iraklı Hristiyan azınlık Asuriler özerk bölge isterken, K. Irak'ın Kürtleştirilmesine karşı çıktılar", <https://www.internethaber.com/irakta-asuriler-ozerklik-istiyor-73800h.htm> (erişim tarihi: 30 Nisan 2019)

destek olan bazı Asuri grupların bu tutumlarını ağır bir biçimde eleştirdikleri görülmektedir.

Anılan grubun yaptığı açıklamalardan anlaşıldığı kadarıyla kendilerini tek bir kimlikle yani Asuri olarak değil fakat Asuri, Süryani, Keldani ve Arami olarak nitelemektedirler. Bu önemli detayın dışında geçmişten bugüne kadar Mezopotamya'nın kadim halkları olduklarına vurgu ile bu grupların Kürtler tarafından ciddi bir soykırıma tabi tutulduklarına ve *Süryani Kürtler* ve *Asuri Kürtler* gibi isimlendirmelerle asimile edilmeye çalışıldıklarına vurgu yapılması da ayrıca burada altı çizilmesi gereken bir noktadır.

KDP ve KYB ile birlikte hareket ederek 105 kişilik siyasi yapılanmada sadece 5 kişi ile temsil hakkı elde eden Asuri Demokratik Hareketi, Asuri Ulusal Partisi, Beytülnehreyn Ulusal Hareketi, Beytülnehreyn Demokrasi Partisi gibi oluşumların da bu şekilde bölge Hristiyanlarını imha oluşumuna destek vermekle suçladıkları görülmektedir. 27 Ekim 2002 tarihinde Köysancak'ta anayasal sürecin sonuçlanması ile Asurilerin sadece kültürel ve dini haklar elde etmesinin dışında bir kazanca sahip olamadıkları da ayrıca belirtilmektedir.

1991 yılında Körfez Savaşı ile ABD'nin Irak'a müdahalesi sonrası yaşananlar ise oldukça önemli görülmekte ve geçmişte Saddam rejiminin baskısı gibi 1991 sonrasında da Kürt baskılarının arttığı 14 Şubat 1997'de iki Asuri'nin Kürtler tarafından öldürülmesini 14 Mayıs 1997 tarihinde Asuri, Süryani, Keldani ve Aramilerin yaşadıkları yerleşim birimlerinden çıkarılmaları takip etmiş ve çoğu hunharca öldürülmüştür. Tüm bunlar yaşanırken ABD ve müttefiklerinin bölgedeki Hristiyanları, Kürtlerin insafına bırakmaları karşısında tüm Asuri, Keldani, Süryani ve Aramileri bu duruma karşı çıkmaya davet ettikleri görülmektedir.²⁶

Daha yakın bir zaman dilimine gelindiğinde ise 26-27 Mayıs 2005'te İstanbul Bilgi Üniversitesi bünyesinde "Avrupa Birliği, Türkiye ve Asuri/ Süryani Göçü

²⁶ Ibid.

Sempozyumu” düzenlemiş bu sempozyumdan iki yıl sonra da 30-31 Mart 2007 'de diaspora Süryani kilisesi mensupları İsveç merkezli Avrupa Süryani Birliğinin organizasyonu ile Midyat'ta 1.Uluslararası Süryani Sempozyumunu düzenlenerek Avrupa ülkelerinde yaşayan Asuri/Süryanilerin Türkiye'ye dönüşü için Avrupa'daki demokratik kitle örgütlerinin desteğinin önemine vurgu yapılarak 2006 yılına kadar bazı ailelerin dönüşünün gerçekleşmesi, Adıyaman'da Mor Petrus ve Mor Pavlus kiliselerinin restorasyonun da bu konuda önemli örnek olduğuna vurgu yapılarak, Türkiye'de güneydoğu Anadolu'da güvenliğin sağlanması ile Tur Abdin merkez olmak üzere köylere dönüşün, kilise ve manastırların yeniden oluşturulmasının arzu edildiğine vurgu yapılmıştır²⁷.

Yukarıda belirtilen ve Türkiye'de gerçekleştirilen toplantılar dışında Avrupa'da bir çok ülkede soykırım söyleminin gündeme getirilerek anıtlar dikilmesi ile Türkiye Cumhuriyeti Devletine özür dileme çağrısında bulunulduğu da bilinmektedir. Bu bağlamda, 08.06.2013 tarihinde Belçika'da Benneux şehrinde bir parkta Asuri-Süryani soykırım anıtı açılışında, Soykırım Karşıtları Derneğinin açıklaması dikkat çekicidir:

*"T.C. devletin 1915 Soykırımını tanumasını, soykırımdan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmesini, Asuri-Süryani halkından ve onunla aynı kaderi paylaşan soykırım mağduru halklardan (Ermeni,Helen, Ezidi) özür dilemesini talep ediyoruz. Türk ve Sünnî Müslüman olmayan baklara karşı işlemekte olduğu soykırım politikasından vaz geçmesini talep ediyoruz. Bizler dünyanın dört bir yanına sürgün edilmiş mal ve mülklerinin iadesi önündeki bütün engellerin derhal kaldırılmasını talep ediyoruz"*²⁸ ve benzer şekilde: *"Yaşananların soykırım olduğunun kabul edilip özür dilenmesi, Anayurtlarından uzakta sürgün hayatına mahkûm edilmiş Diaspora Ermenilerine ve Asuri/Suryani/Keldanilerine ve Pontus Rumlarına koşulsuz yurttaşlık verilmesi, Sınırı tek taraflı olarak kapatan Türkiye'nin, ön koşulsuz olarak Türkiye-Ermenistan sınırını açması, Soykırım*

²⁷ Olgun, op.cit., s.296.

²⁸ <https://akunq.net/tr/?p=24883> (erişim tarihi: 14.05.2019)

*faillerinin basında ve ders kitaplarında ifşa edilmesi ile inkârcılığı sürdürenlerin ifşası ve onlarla her türlü işbirliğinden kaçınılması,Ermeni, Pontus ve Asuri/Suryani/Keldani Halklarına ait okul, hastane, kilise gibi tüm kamusal alanların restorasyonu ve iadesi"*²⁹ talepleri de açık bir biçimde dillendirilmektedir.

Biraz daha yakın bir zamana gelindiğinde görülmektedir ki bu talep ve girişimlerde herhangi bir değişim söz konusu değildir. 17 Mart 2019 tarihinde İsveç'te Vesteras şehrinde sözde soykırım anıtı dikilmesi için girişimde bulunulmasından sonra³⁰ 06.05.2019 tarihinde Ermeni Haber Ajansının internet sitesinde yer alan bir habere göre İsveç'in başkenti Stokholm'de soykırım konulu bir konferans düzenlenmiştir. Konferansta Türklerin, Ermeni, Rum ve Asuri-Süryanileri soykırıma tabi tutması ve gelinen noktada Türklerin, tıpkı Almanlar gibi, tarihi ile yüzleşerek Ermeni, Rum ve Asuri-Süryanilerden özür dilemesinin gerekliliği vurgulanmıştır³¹.

Yukarıda yer verilen bilgiler dışında bazı Asuri-Süryani gruplarının Türkiye'den ziyade taleplerini Irak'ın kuzeyindeki özerk yapılanmaya yönelttikleri görülmektedir. Bu bağlamda da geçmişte gerçekleşen ve bugün sözde soykırım olarak nitelenen olaylarda Kürtlerin başrolü oynadığına vurgu yapılmaktadır. Ancak bu vurgu yanında Kürtlerle Asuri-Süryanilerin sorunlarını çözmeye odaklanması gerektiğinin altı çizilmektedir. Bu açıdan da 2003 yılından itibaren Irak topraklarındaki yeni oluşumun olumlu adımlar attığına dikkat çekilmektedir. Ancak son noktada dikkate değer olan bir durum vardır. Bu durumu da en iyi şekilde Avrupa'da yayınlanan *Qenneshrin gazetesi* yazarlarından David Vergili'nin şu cümleleri açıklamaktadır denilebilir:

²⁹<http://fidef.de/2016/04/24/ermeni-ve-asurisuryanikeldani-soykirimlarinin-101-yilinda-soykirimlara-hayir/> (erişim tarihi:14.05.2019)

³⁰<https://anfturkce.com/avrupa/Isvec-in-vaesteras-kentine-soykirim-aniti-dikilecek-122064> (erişim tarihi: 14.05.2019)

³¹<https://www.ermenihaber.am/tr/news/2019/05/06/%C4%B0svi%C3%A7-Ermeni-Suryani-Soyk%C4%B1r%C4%B1m%C4%B1/154255>. (erişimtarihi:14.05.2019)

"Şu an itibariyle hem Irak'ta hem de Bölgesel Yönetim sınırları içinde yaşayan Süryanilerin en önemli talebi Ninova Ovası'nda hayata geçecek **özerklik projesidir**. Bu projenin hayata geçmesi, Süryanilerin Irak'ta ve diğer ülkelerdeki gelecek tasarımlarını çok olumlu etkileyecektir".³² Burada dikkat edilmesi gereken nokta bu projenin Irak'ın kuzeyinde hayata geçirilmesi kadar Irak dışında *hangi diğer ülkelerde gelecek tasarımlarının olacağıdır*. Bu bağlamda Suriye ve Türkiye'nin de proje kapsamında olduğunu belirtmekte tereddüte gerek olmayacağı aşîkârdır denilebilir.

2006 yılına gelindiğinde ise 27-29 Ekim tarihleri arasında Tayvan'da düzenlenen bir toplantı ile Irak toprakları üzerinde büyük Zab ve Dicle Nehri arasındaki bölgede merkezi Irak hükümetine bağlı BM'in himayesinde özerk bir oluşumun talep edildiğini de burada belirtmek gerekmektedir. Bu toplantıyı takiben yine 15-17 Aralık 2006 tarihinde İsveç'te *Genişletilmiş Asur Konferansı* adı altında düzenlenen konferansta Asurilerin Irak'ın asli ve yerli halkı olarak tanınması ve anayasada Asur kimliği ile yer almalarının gerekliliğine vurgu yapıldığı görülmektedir³³.

Sonuç

Dini bir kimlikten milli bir kimlik yaratılması sonucu Nasturi Kilisesi ve ona yakın Süryani, Keldani, Yakubi kiliselerinin üyeleri yapay bir biçimde Asur Milletine dönüştürülerek, bugün toprak bütünlüğünü kaybetmiş Irak'ta varlığını tam anlamıyla tescil ettirmeye çalışan bölgesel bir oluşumun içinde, yeni bir siyasi oluşumun planları tartışılmaktadır. Tartışma konusunun tek başına Irak'ı ilgilendirmediği de açık bir biçimde anlaşılmaktadır. Tarihi süreç içinde Asur Milli kimliğinin hangi basamaklardan geçerek yapay bir biçimde ortaya çıkarıldığı ve bugüne geldiği iyi tahlil edilmelidir. Benzer şekilde, Asur Milli kimliği oluşturulurken tıpkı asılsız Ermeni soykırımı iddialarında olduğu gibi asılsız yeni bir

³² <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/6411/kurtlerin-suryanilere-ait-toprak-ve-mulkleri-iade-etmeleri-gerekliyor> (erişim:14.05.2019)

³³ Olgun, op.cit., s. 298.

soykırım iddiası üzerine kimlik inşa edilerek mağdur psikolojisine dayanıldığı da göz ardı edilmemelidir. Yine bu bağlamda, önce kendi aralarında bu soykırım iddiasına inanmışlığı artırmak ve daha sonra uluslararası arenada destek bulma yönündeki girişimlerin gelecek günlerde ortaya çıkarabileceği durumlar karşısında neler yapılabileceği konusunda hazırlıklı olmak gerekmektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- Indian Office Records/ Political and Security/10/781, “Kürdistan Sınırı, Kürdistan Devletinin Oluşumu”, 20 Aralık 1919
- Indian Office Recors/Political and Security/ L/P-S/19/782.
- David Magie, *Report on Assyrian Christians, American National Archives, inquiry Document*, 1918, MC 1107/20,document 363.

Kitap ve Makaleler

- A.J. Arbery, *Religion In The Middle East*, Cambridge, 1969.
- Anzerlioğlu, Yonca, *Nasturiler*, Ankara, 2000.
- Charles A Fraaze, *Catholisc and Sultans, The Church and the Ottoman Empire 1453-1923*, Cambridge, 1983.
- Ç. Cumagulov, *Nestorianskie Pamyatniki Kirgizii XII-XIV*”, *Epigrafika Kirgizii*, Frunzei 1987.
- İbn Hauqal, *Configuration De La Terre(Kitab suret elArd)*, par J.H. Kramers et G.Wiet, tome II, 1964.
- Ligeti, L., *Bilinmeyen İç Asya*, çev., Sadrettin Karatay, Ankara, 1986.
- *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler*, çev. Seha Meray, takım 1, c.1, kitap 1, Ankara, 1969.

- Olgun, Hakan, Asuri Göçleri ve Kimlik arayışı", *Milel ve Nihal, İnanç, kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, c.5, sa.3, Eylül-Aralık 2008, s.296.
- *The Monks of Kubilai Han Emperor of China (The History of Life and The Travels of Rabban Sawma envoy and plenipotentiary of Mongol Khans to the Kings of Europe and Marcos Who as Mar Yabballaha II became Patriarch of the Nestorian Church in Asia)* by Sir A.Wallis Budge, London, 1928.

İnternet siteleri

- <https://www.demokrathaber.org/yasam/atinada-asuri-suryani-soykirim-aniti-dikildi-h39812.html>. (erişim tarihi: 24.12.2018)
- “İraklı Hristiyan azınlık Asuriler özerk bölge isterken, K. Irak'ın Kürtleştirilmesine karşı” <https://akunq.net/tr/?p=24883> (erişim tarihi: 14.05.2019)
- <http://fidef.de/2016/04/24/ermen-i-ve-asurisuryanikeldani-soykirimlarinin-101-yilinda-soykirimlara-hayir/> (erişim tarihi:14.05.2019)
- <https://anfturkce.com/avrupa/Isvet-in-vaesteras-kentine-soykirim-aniti-dikilecek-122064> (erişim tarihi: 14.05.2019)
- <https://www.ermenihaber.am/tr/news/2019/05/06/%C4%B0svi%C3%A7-Ermeni-Suryani-Soyk%C4%B1r%C4%B1m%C4%B1/154255>.(erişim tarihi: 14.05.2019)
- <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/6411/kurtlerin-suryanilere-ait-toprak-ve-mulkleri-iade-etmeleri-gerekliyor>(erişim:14.05.2019)

1979-2001 Yılları Arasında İran-İrak İlişkileri*

Tahseen ABDULLAH**

Özet

Bu çalışma, İran ve Irak ilişkilerini 1979-2001 yılları arasında ele almıştır. Bu iki devletin çatışma noktaları irdelenmekte özellikle, Şattü'l Arap Su yolu Sorunu, Sünnî-Şîî ve ayrıca etnik problemler üzerinde durulmuştur. İki devlet arasında yaşanan savaş, İran'da İslami Devrim, savişın sonuçları, bölgede hakim güç olma mücadeleleri irdelenmiştir. Son olarak Kuveyt'in İşgali ABD'nin müdahalesi ve bu süreçte iki devlet ilişkileri, bölgedeki dengelerin değişim süreci açıklanmaya çalışılmıştır.

* Bu çalışma yazarın “ İran'ın Irak Politikasında kullandığı Siyasi Araçlar; (2003'den Günümüze)” Y.Lisans teinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Tahseen Abdullah, “ İran'ın Irak Politikasında kullandığı Siyasi Araçlar; (2003'ten Günümüze)” , Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortadoğu Çalışmaları Anabilim Dalı, Y.Lisans Tezi, 2018.

Anahtar Sözcükler: İran-Irak İlişkileri, Kuveyt, Şattü'l Arap Su yolu, Sünnî-Şîî, etnik problemler.

Summary

In this study, first of all, the relationship between Iran and Iraq is evaluated on the manners of Shatt al Arap river, the conflict of Shia and Sunnite and also ethnic problems. Then, after Iranian Islamic Revolution, the war took place between the two countries, its reasons and the policies of the regional countries and also the super powers are examined. Then, the improvement of the relations of two countries between 1988-1991 is evaluated. Later, the invasion of Kuwait by Iraq and the policy of Iran about that invasion is evaluated...

Keywords: Iran and Iraq relationship, Kuwait, Shatt al Arap river, Shia-Sunnite, ethnic problems.

Giriş

İran'ın Irak'taki nüfuzu tarihi olarak Irak Devleti tarihinden daha eskidir. 1921'de Irak kurulmadan evvel bu bölge bir süre Safevi İmparatorluğu'nun egemenliği altındaydı. 17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu eline geçen bölge, imparatorluğun yıkılışına dek yönetimi altında kalmıştır. Osmanlı yönetiminden çıkmasının ardından, İran'ın batı sınırında kurulan Irak Devleti İran'ın güvenliği açısından ciddi bir tehdit olarak algılanmıştır. Irak Devleti kuruluşundan 8 yıl sonra İran tarafından resmi bir şekilde tanınmıştır. Kurulan yeni devlet Irak, stratejik konumundan dolayı İran'ın dış politikasında öncelikle olarak yararlandığı Arap ülkelerinden birisi sayılmaktadır. Geçmişte olduğu gibi bugün de İran stratejisinde Irak'ın konumu önemli bir meseledir. 1979 yılında İran'da gerçekleşen İslam Devrimi ile birlikte İran Anayasası çerçevesinde konulan "devrim ihraç" politikası, İran ile Irak arasında uzun ortak sınırlar, ortak din ve toplumsal tarihi nedenleriyle ilk olarak Irak'a yöneltilmiştir.

İran 1979 yılından itibaren devrimi Irak'a ihraç etme hedefini dış politikasının temel amacı haline getirmiştir. Irak'ta mevcut Şîî nüfus İran'ın üzerinde çalıştığı ilk konu

olmuştur. Zaten 1980 yılının Eylül ayında Tahran, Iraklı Şii'leri kışkırtmak amacıyla ve bu ülkede Velayet-i Fakih teorisi temeli üzerine İran benzeri İslam devleti kurmak için Irak ile sekiz yıl devam eden kanlı bir savaşa girmiştir. Genel olarak çalışma, dört ana başlık ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Birinci başlıkta iki ülke ilişkilerindeki sorunlara değinilecektir. Şattü'l Arap su yolu, Şî-Sünnî ve etnik sorunlardan bahsedilecektir. İkinci başlıkta İran İslam Devrimi sonrası iki ülke arasındaki sekiz yıl süren savaş ve savaşın nedenleri ele alınacaktır. Üçüncü başlıkta savaş esnasında bölge ülkeleri ve süper güçlerin politikaları değerlendirilecektir. Dördüncü başlıkta İran-Irak Sekiz yıl devam eden savaşın bitişi incelenirken, beşinci başlıkta savaş sonrası iki ülke ilişkilerinde normalleşme süreci (1988-1991) ele alınacaktır. Altıncı başlık içinde değinilecek konu Irak'ın Kuveyt'i işgalinde İran'ın sergilediği tavırlardır. Yedinci başlık ise iki ülke ilişkileri (1991-2003) ve çalışmanın en sonunda ele alınacak sonuçlar ortaya konulacaktır.

İki Ülke İlişkilerindeki Sorunlar

1. Şattü'l Arap Su yolu Sorunu

"İki ülke güney sınırını oluşturan Şattü'l Arap su yolu, Dicle ve Fırat Nehirlerinin birleşmesiyle oluşmaktadır. Bu su yolu Araplar tarafından Şattü'l Arap ismi ile adlandırırken İranlılar Arvan Rud olarak adlandırmaktadırlar."¹ İki ülke arasında Şattü'l Arap su yolu ile ilgili uyuşmazlıklar uzun bir tarihe sahiptir. Irak kurulmadan Şattü'l Arap Osmanlı ve Safevi İmparatorlukları arasında bir sorun olmuştur. O sırada Irak Osmanlı İmparatorluğu'nun bir paraçasıydı. Osmanlı ve Safevi döneminde bu sorun üzerinde birçok anlaşma yapılmıştır.

Irak kurulmadan Şattü'l Arap üzerindeki antlaşmalar şunlardır: 1555 Amasya Antlaşması, 1590 Ferhat Paşa Antlaşması, 1618 Sarav Antlaşması, 1639 Zuhab Antlaşması, 1823 I. Erzurum Antlaşması, 1847 II.

¹ Zafer, Y. (2005). Türkiye Basınında İran-Irak Savaşı. Yayınlanmamış Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 23.

Erzurum Antlaşması, 1911 Tahran Protokolü, 1913 İstanbul Protokolü ve 1914 iki ülke arasındaki Sınır Belirleme Komitesi.² Irak'ın kuruluşundan sonra da iki ülke arasında geçmişte olduğu gibi Şatt'ul Arap su yolu sorunu yeniden gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda Osmanlı sonrası Irak'ta bu soruna ilişkin olarak 1937 Sadabat Antlaşması ve 1975 Cezayir Antlaşması bulunmaktadır. İki ülke arasında su yolu sorununa dair anlaşmazlıklar değişen iktidarlar ile birlikte değişen sınırlar ve iktidarların çıkarlarındaki değişikliklere bağlı olarak gelişmiştir.³ Yapılan tüm anlaşmalar iki ülke arasındaki bu sorununun çözülmesini tam olarak sağlayamamıştır.

Sadabad Antlaşması, Temmuz 1937'de İran, Irak, Türkiye ve Afganistan arasında imzalanmıştır. Bu anlaşmada taraflar arasında sınır sorunu dışında güvenlik işbirliğini gerektiren tedbirler ele alınmıştır. Sadabad Antlaşması görüşmeleri sırasında İran ve Irak delegeleri bir araya gelerek iki ülke arasındaki sınır anlaşmasını imzaladılar. Sadabad anlaşmasında İran-Irak arasındaki su yolu sorununa ait maddeler şunlardır:⁴

- Bu antlaşma ile 1913 İstanbul Protokolü'nün ve 1914 sınır komisyonu raporunun iki ülke arasındaki sınırın belirlenmesi esas olarak alınmasını teyit ettiler.⁵
- Ülkeler arasındaki sınırın, Abadan önündeki kısmı hariç, nehrin doğu yakası kabul edilmesi, Abadan önündeki 4 km'lik kısmı Thawleg (nahrin ortasını sınırlama) hattı olarak belirlemiştir.
- İki ülke arasına sınır işaretleri koymak için bir komite kurulmasını kabul etmişlerdir.

² İnternet: Tuma, R.J. (2011, Eylül). " Harbul İraniyah ve İraqiah: Asbabul Haqiqiah (İran-Irak Savaşı: Gerçek nedenleri)". *El-Hiwar*, <http://m.ahewar.org/s.asp?aid=277170&r=0&cid=0&u=&i=4546> 25 Ekim 2017'de alınmıştır.

³ Zafer, a.g.e, 23.

⁴ Salih, A. A. (2015). "Nakokiya Sinuriyakani Newan Iran u Iraq u Peywaniyan Ba Rubary Sirwanawa (İran Irak Arasındaki; Çatışmaları Sirvan Nehrin Üzerine) ". *Stratejik Araştırma Merkezi Dergisi*, (1), 94-121.

⁵ 1913 İstanbul Protokolü ve 1914 Sınır Belirleme Komisyonu'na göre, İran-Irak arasındaki Şatt'ul Arap sularının ortasında bir esas olarak belirtilmiştir.

- Anlaşmada Şattü'l Arap nehrinin, iki ülkenin savaş gemileri ve diğer ülkelerin ticaret gemileri için nakliyet yapmalarına açık olduğu kabul edilmiştir.
- İki ülke Şattü'l Aarap su yolunda ortak çıkarlara sahip olduklarına odaklanmış ve iki ülke arasındaki gemi taşımacılığının yapılmasını kabul etmişlerdir.

1937 Antlaşma'nın sonrasında Irak'taki sık meydana gelen rejim değişiklikleri İran'a, yeni talepler getirme fırsatı verdi. Ardından II. Dünya Savaşı ve sonrası yıllarda anlaşmanın uygulanmasını daha zorlaştırdı. Çünkü her iki ülke birbirini anlaşmayı ihlal etmekle suçlamaya başladılar.⁶

1968 yılında Irak'ta Arap Sosyalist Baas Partisi'nin yönetime gelmesi İran ile Şattü'l Arap su yolu sorununun daha şiddetlenmesine yol açmıştır. İki ülke ilişkilerinde gerginlik ve anlaşmazlıklar yaşanırken 1970 yılında Irak Cumhurbaşkanı Ahmed Hassan Bekir Şattü'l Arap nehrinin Irak'a ait olduğuna ilişkin bir karar almıştır.⁷

Bu karar alındıktan kısa bir süre sonra Irak Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada Şattü'l Arap nehrinin Irak'a ait olduğu dolayısıyla nehir üzerindeki bütün İran gemilerinin İran bayraklarını indirmesini aksi takdirde durdurulacaklarına dair sert mesaj vermiştir. Irak'ın bu notasına karşın İran'ın cevabı ise sert olmuş ve Nisan ayında İran Hükümeti tarafından 1937 yılında imzalanan sınır anlaşması tek taraflı olarak feshedilmiştir. İran, Şattü'l Arap nehri üzerinde Thawleg prensibine göre yeni bir anlaşma imzalanmasını istemiştir.⁸ Dolayısıyla İran-Irak ilişkileri bozulmuş, iki ülke arasında savaş çıkmasına yol açmıştır. Çünkü 30 Kasım 1971 yılında İran batılı ülkelere aldığı destekle ve petrol taşımacılığı hedefiyle stratejik önemde olan Körfez'deki (Abu Musa, Büyük Tunb ve Küçük Tunb) adaları işgal etmiştir. İran'ın

⁶ Zafer, a.g.e, 32.

⁷ Behmen, Ş. (2010). "Peywandiyaikin İran u Iraq Le Rewti Mejuda (Tarih Sürecinde; İran-Irak İlişkileri)". *İran Dosyalar Dergisi*, (10), 41-48.

⁸ Kurt, B. " Düünden Bugüne Şatt-ül Arap Sorunu". *Akademik Ortadoğu Dergisi*, 1(2), 137-155.

söz konusu bu adalarda hem ekonomik hem de stratejik menfaatleri bulunmaktaydı. Çünkü bu dönemde Irak, Arap-İsrail Savaşı ve petrol krizi ile uğraşırken Şah bu dönüşü iyi bir fırsat olarak görmüştür. Ancak Batılı ülkeler tarafından İran sınırlandı. Irak ise buna karşı tepkisini ortaya koydu ve İran ile diplomatik ve siyasi ilişkilerini keserek İran'ın Abadan Petrol Rafinerisi ile Hürremşah Limanına geçiş hakkını kısıtladı. Bu gelişmeler sonucunda iki ülke arasındaki ilişkileri soğuk çatışma yerine sıcak çatışmaya bırakmıştır.⁹

"Irak ile İran arasındaki çatışmalar ve sınır sorunları 1971-1974 yılları boyunca sürerken İran'ın maddi destekelediği Kürtler, Irak'ı zor durumda bırakmıştır. Bu değişiklikler ışığında 1975 ilkbaharın geldiğinde İran ile Irak arasında yine sınır çatışmaları beklenirken, tarafalar aralarındaki sorunları Cezayir Antlaşmasını imzalayarak çözüme kavuşturmuşlardır. OPEC'e üye olan ülkelerin Mart 1975 yılında Cezayir'de yaptıkları zirve toplantısı sırasında Cezayir Başbakanı Bumedyen'in arabuluculuk yapmasıyla, İran Şah'ı ile Irak Devrim Komite Konseyi (IDKK) Başkan Yardımcısı Saddam Hüseyin birbirlerinin toprak bütünlüğüne, sınır sorunları ve içişlerine karşımama prensibine dayalı bir ortak bildiri yayınlamışlardır. 6 Mart 1975 yılında resmi olarak imzalanan Cezayir Antlaşması iki ülke arasındaki pek çok sorunu çözmüştür. Ama bu antlaşma ile bütün sorunların çözülmesi imkanı olamamıştır."¹⁰

İki ülke arasındaki ilişkileri normalleştirme ve sınır sorunları çözülmesi amacıyla 15 Mart 1975 yılından 26 Aralık 1975 yılına kadar yoğun görüşmeler yapılmıştır. 13 Haziran 1975 tarihinde Bağdat'ta İran ile Irak arasında uluslararası sınır ve iyi komşuluk anlaşması imzalanmıştır. İmzalanan anlaşma üç protokolden oluşmaktaydı; birinci protokol iki ülke arasındaki su sınırların belirlenmesi

⁹ İnternet: DOĞAN, S. "İki Savaş Döneminde Saddam Hüseyin'in Dış Politikası İran-İran Savaşı (1980-1988) ve Körfez Savaşı (1990-1991)". www.academia.edu/ 25 Eylül 2017'de alınmıştır.

¹⁰ Asl, N. K. (2009). *1979 Sonrası İran'ın Ortadoğu politikası ve Bölge ülkeleri ile ilişkileri*, Yayınlanmamış Doktor Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 105.

protokolü, ikinci protokol iki ülke arasında yeniden kara yolların açılması protokolü ve üçüncü protokol ise, iki ülke arasında güvenlik konusuna ait olmuştur. Bunlara ilaveten 26 Aralık 1975'de iki ülke arasındaki farklı alanlarda beş anlaşma imzalanmıştır.¹¹ İmzalanan ile anlaşmalar iki ülke arasındaki ilişkiler normleşmiş gibi görünse de bu durum uzun vadede devam edememiştir.

Cezayir Antlaşması Irak'ın güvenliği ile ilgili bölgesel konularda liderlik yapma rolünün önünü açmıştı. Irak Thawleg hattını kabul ederek Şattü'l Arap'ın doğu yakasını İran'a bırakmaya razı olmuştur. Ama buna karşılık İran da Irak Kürt hareketlerine o zamana kadar yapmakta olduğu desteğe son veriyordu. Diğer anlamda bu anlaşmanın arkasında Irak, askeri gücünü artırmak amacıyla Fransa ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden (SSCB) silah alımını hızlandırdı.¹²

Cezayir Antlaşması İran-Irak arasındaki gerginlik ve anlaşmazlıkları azaltsa da bütün sorunları çözmemiştir. Irak, özellikle Saddam Hüseyin'in bölge ve Arap dünyasındaki lider olma arzusuyla adım adım çalışmaya başlamıştır.

1979 yılı Saddam Hüseyin için önemli bir yıl olmuştur. Çünkü bu yılda Saddam Hüseyin ve Ahmed Hassan El-Bekir ile fikir ayrılığına düşmüştür. Bu tarihten itibaren Saddam artık yönetimi tek başına ele almak istese de hem arkadaşı hem de akrabası olan Bekir'e karşı darbe yapıp kan dökmek istememişlerdir. Saddam ve Bekir arasındaki fikir ayrılığı 1978 yılından itibaren başlamıştır. Bekir'in Suriye ile Irak'ı birleştirmek istediğini söylemesi ile beraber durum değişmiştir. Saddam'ın düşüncesine göre eğer bu birleşme gerçekleşirse, hem partisi içinde hem de yönetimde üçüncü adam durumuna düşecektir. Çünkü Irak'ta Bekir devlet başkanı ve Suriye'de de Hafız Esed devlet başkanı olacaktır. Öte yandan 1976 yılında Saddam Hüseyin'in hiçbir askeri geçmişi olmamasına rağmen kendisini orduya general olarak atamasıdır. Saddam'ın

¹¹ Salih, a.g.m, 94-121.

¹² Arı, T. (2007). *Irak, İran, ABD ve Petrol*. (İkinci Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları, 397.

attığı bu adımlar ile birlikte Bekir'in rolü azalmış, 1979 yılında istifa etmiştir.¹³

Saddam Hüseyin devletin tüm yetkilerini kendi elinde toparlarken, İran'da bilindiği gibi 1979 Şubat ayında İran İslam Devrimi gerçekleşmiştir. Gerçekleşen devrimle Şah rejimi devrilerek, yerine İslam Cumhuriyeti kurulmuş ve Ayetullah Humeyni'nin iktidarı başlamıştır. Bu olayın etkileri sadece İran'ın içinde kalmamıştır. İran'da meydana gelen devrim diğer ülkelerin İran ile ilişkilerini bu minvalde yeniden inşa etmesine neden olmuştur.

Saddam Hüseyin, devletin tüm yetkilerini kendi elinde toparken, İran ile Cezayir Antlaşmasının zor bir şart altında imzalandığını söylemiştir. Saddam'ın bu kadar baskı altında imzalamış olduğu Cezayir Antlaşması da uzun süreli olamamıştır. İran'da meydana gelen devrimi neticesinde iki ülke ilişkileri yeniden kötüleşmeye başlamıştır. Sonuçta 1980 yılında İran-Irak Savaşı patlak vermiştir. Söz konusu savaşın çıkmasındaki en büyük faktörlerden biri şüphesiz İran'ın Cezayir Antlaşması'nı geçersiz saydırarak en azından 1937 Antlaşması'ndaki koşullara dönme arzusuyla.¹⁴

2. Şîî-Sünnî Sorunu

Şîî-Sünnî gruplar arasındaki anlaşmazlıklar geçmiş bir tarihe sahiptir. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra ortaya çıkan ayrılık halifenin kim olacağı üzerine yaşandı. Bundan itibaren Şîî-Sünnî anlaşmazlıkları başlamış oldu. Bölgedeki İran tarihsel olarak Şîîlerin merkezi olarak yer almıştır. Modern Irak devleti kurulmadan Safevi ve Osmanlı imparatorlukları arasındaki mezhepsel rekabetini geçirdiler. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Basra, Musul ve Bağdat eyaletlerinin birleşmesiyle Irak adı ile yeni bir devlet kuruldu.

Irak Osmanlı'dan ayrıldığı zaman Şîî topluluğu Irak'ın nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturuyordu. Irak'taki

¹³ Kahraman, A. (2008). *Irak'ın Geçmişi, Bugünü ve Geleceği Üzerine Muhtemel Senaryolar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 25-26.

¹⁴ Kurt, a.g.m, 152.

Şiîler, nüfusun çoğunluğunu oluşturmaya rağmen Irak devleti kurulduğunda yönetime katılmaları İngilizler tarafından engellenmiştir. Şiî din adamları kurulan yeni devlete karşı çıktılar. Irak'ın krallık döneminde (1921-1958) İran ile ilişkilerinde Şiî-Sünnî sorunu ile ilgili anlaşmazlıklar azalırken, 1958 yılında Irak'ta krallık rejimi devrildikten sonra problemlerden biri dini liderlerdi. Kasım rejimi bir taraftan dini liderlerin etkisinin azalmasına yönelik adımlar atmaya başladı. Diğer taraftan da Irak'taki Şiî İranlıları sınır dışı ederken İran tarafından kınama ve basında eleştirel yazılar çıkmıştır. Bundan dolayı Kasım iktidara geldiğinde İran ile ilişkiler de gerginlik içine girmiştir.¹⁵

1968 yılında Irak'ta Baas Partisi bir askeri darbe ile iktidara gelmesinden sonra Şiîlerin Kербela ve Necef gibi kutsal kentlerinde dini eğitim veren okullar kapatılması ile beraber dini yayınlara da sıkı bir sansür uygulamaya başlamış oldu. Irak'ta Baas rejimi attığı bu adımlarından dolayı İran ile ilişkilerdeki anlaşmazlıklar daha şiddetlendirilmiştir. 1970'e geldiğinde iki ülke arasındaki gerginlik ciddi oranda yükselmiş oldu.¹⁶ Irak'ta 1974 yılında Şiîlerin yoğun direnişi başlarken, Irak hükümeti bu Şiî direnişlerine karşı güç kullanmasıyla yirmi beş Şiî liderini tutuklayıp bunlardan beşini idam ederek cevap verdi. Şiîlerin kutsal kentleri hac ziyaretinde Irak hükümetine karşı ayaklanmalarla seslerini yükselterek "Saddam elini çek, Irak halkı seni istemiyor" şeklinde sloganlar ile Necef'ten Kербela'ya doğru yürüyüş gerçekleştirecekti. Bu olaylara karşı da Irak hükümeti ayaklanmaların bastırılması için elinden gelini yapmaktaydı. Bu olaylarından sonra Irak Devlet Başkan Yardımcısı Saddam Hüseyin Şiîlere karşı sertlik politikasını desteklemiş ve Bölgesel Komutanlık'ın üç Şiî üyesi görevinden uzaklaştırılmıştır. Saddam'ın bu adımlarından dolayı İran ile ilişkiler ciddi zarar görmüştür.¹⁷ Bundan sonra İran'da meydana gelen İslam

¹⁵ Zafer, a.g.e, 48-49.

¹⁶ Workman, a.g.e, 9.

¹⁷ Zafer, a.g.e, 50-51.

Devrimi ile iki ülke arasındaki mezhepsel sorun daha şiddetlendirmiştir.

1979 yılında Humeyni'nin önderliğinde İran'da gerçekleşen devrim neticesinde ideolojisini Şiîlikten alan İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte bölgedeki siyasi dengelerde köklü değişiklikler yaşandı. İran'ın iç politikasında tam hakim olan Ayetullahlar, dış politikada da dini önemli bir araç olarak kullandılar. Başta Humeyni olmak üzere İran İslam Cumhuriyeti'nin liderleri politik söylemlerini İran ile sınırlı tutmadılar. Başta İran dışındaki Şiîler olmak üzere bütün Müslüman dünyasını hedef alan demeçler verdiler ve Şiî devlet kimliğini ön plana çıkardılar. Bu bağlamda devrim sonrasında da İran, Şiîliği dış politikada önemli bir araç haline getirerek "devrim ihracı" politikası takip etmeye başladı. Irak'ta nüfusun yaklaşık yüzde %60-65'ini oluşturan Şiîler "devrim ihracı" politikası çerçevesinde uygun bir konumda görünmüştür.¹⁸

Ayetullah Muhamed Bakir el-Sadr gibi Irak'taki Şiî liderler de, Humeyni rejiminin ilk gününden itibaren, Humeyni ve İran ihtilalini desteklediğini açıkça ilan etmekten kaçınmamışlardı. Bundan dolayı, Bekir El-Sadr liderliğindeki Şiîler 1979 Haziran ayı başında Irak'ta Kerbela ve Necef kentinde bulunduğu üzere Baas rejimi aleyhine düzenlenen gösterilere başladılar. Irak'ın güvenlik kuvvetleri bu gösterilere engel olmak isteyince iki taraf arasında çarpışmalar oldu. Bundan sonraki çekişmeler daha artırmış, Irak hükümeti tarafından Şiî lideri sınır dışı edilmiştir.¹⁹

Ancak Şah'ın düşmesi ve onun yerine Humeyni'nin Şiî rejimini getirmesi Irak'ta hem dış güvenliği hem de iç güvenliği açısından bir tehdit algısı olarak görünmekteydi. Saddam Hüseyin bu tehdidi önlemek için engel teşkil etmekteydi. Çünkü İran'da gerçekleştirilen Şiî ideoloji devrimi, Baas ideolojisine alternatif olarak ortaya çıkmış

¹⁸ Şahin, M. (2016). *Din-Dış Politika ilişkisi ABD Örneği*. (İkinci Baskı). Ankara: Barış Platin Kitabevi Yayınları, 135.

¹⁹ Armaoğlu, F. (1983). *20.Yüzyılın Siyasi Tarihi (1914-1980)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 775-776.

ve bunun bölge devletlerinde yayılması Saddam'ın konumunu ciddi bir şekilde sarsabileceği gibi, bu rejimin Irak'taki Şii toplumlar tarafından benimsenmesi Saddam rejimi için büyük bir tehlike algısı görülmüştür. Bu bağlamda İran İslam Devrim lideri olan Humeyni birçok konuşmasında, *"kendilerini sosyal devrimci, ezilen sınıfların temsilcisi ve Siyonist-emperyalist düşmanı olduklarını iddia eden ve Baas mensuplarının aslında Siyonizm'e ve emperyalizme hizmet ettiklerini"* ileri sürmekteydi.

İmam Hüseyin Muntazırı bir açıklamasında, Saddam ve Baas rejiminin *"İsrail ve emperyalizmle işbirliği yaptığını"* ileri sürmüştür. Aynı şekilde İran Dışişleri Bakanı Kutbizade bir demeçte de, *"Irak hükümetinin bir Müslüman hükümet olmadığını ve İslamiyet'le arasında hiçbir bağ bulunmadığını"* ifade etmiştir. Öte yandan Beni Sadr 11 Nisan 1980 yılındaki açıklamasında *"biz kurtarıcı İslamiyet'in gerçek mirasçarıyız. Baas ideolojisi ise nazizm, faşizm ve Marksizm'in bir benzeridir"* diyordu.²⁰ Irak'taki Şiiler ülkenin güneydeki devrimin meydana geldiği İran'da Humeyni'ye desteklerini ilan ederek Baas rejimine karşı çıktılar. Böylece Irak hükümeti Şii ayaklanmaları önlemek için çeşitli tedbirlere başvurmuş ve sonuçta Baas rejimi elinden geldikince Şii muhalif gruplarına karşı şiddet kullanmıştır.

Irak'ın İran ile ilişkilerinin gerginleşmesine neden olan olaylar zincirinden en önemlisi, Şubat 1980 yılında İran İslam devrimin yıl dönümünde Tark Aziz'e suikast ve Müstansiryah Üniversitesi'ne saldırılması olaylarıydı. Irak Dışişleri Bakanı, bu olayların Dava Partisi'nin İran'ın Kum şehrinde bulunan liderleri tarafından ve hem Irak'ın iç durumunu bozulması hem de Irak hükümetini yıkmak hedefi ile planlandığı, bunun da Humeyni'nin emriyle gerçekleştirildiğine bir açıklamada bulundu. Saddam Hüseyin ve Baas'ın ileri gelenleri Dava Partisi'nin Irak'ta gerçekleşen eylemlerinin Humeyni ve İran hükümeti ile doğrudan bağlantılı olduğu üzerinde duruyorlardı. Gerçekten 1980 yılı Nisan ayına gelindiğinde, Bağdat ile Tahran arasındaki ideolojik ve psikolojik savaş tamamen

²⁰ Arı, (2007). a.g.e, 398-400.

yükselmışti. Bu olayların etkisiyle Iraklı Şîîlerin lideri Bekir El-Sadr ve kız kardeşinin idam edilmesinden dolayı iki ülke arasındaki ilişkiler daha gerginleşti.²¹ Böylece İran-Irak arasındaki ilişkilerini şekillendiren faktörler arasında Şattü'l Arap su yolu sorunu yanı sıra Şîî-Sünnî sorunu da yer alıyordu.

3. Etnik Sorunlar

İran'da Fars ve Azeri etnik unsurlarından sonra Irak'ta ise Araplardan sonra en büyük etnik unsur olan Kürtler, her iki ülke açısından oldukça hassas bir noktada bulunmaktadır. Modern Irak devleti kurulmadan Osmanlı ve Safevi İmparatorlukların arasında Kürt (etnik) sorunu söz konusuydu. Irak devleti kurulduktan sonra Kürt meselesi İran ile ilişkilerinde gayet hassas bir durum arz ediyordu. Kürt sorunu İran-Irak ilişkilerinde tarih boyunca hem gerginliklere neden olmuş hem de iki ülkenin yakınlaşmasına sebep olduğu bilinmektedir. Eğer bir dönemde Kürt sorunu İran-Irak arasında anlaşmanın nedeni olsa da diğer dönemde ilişkilerin bozulmasına sebep olduğu söylenebilir. Bu kapsamda iki ülke arasındaki etnik sorun ile ilgili İran politikasına bakıldığında zaman "ikili politikası" bulunmaktadır. Bir taraftan kendi sınırının ötesinde Kürtlerin yanında yer alınırken, diğer taraftan da İran toplumunun yaklaşık 10%'nu oluşturan Kürtler baskı altında tutulmaktadır.

Genel anlamda İran-Irak ilişkilerinde Kürt sorunu büyük bir önem taşımaktadır. Geçmişte olduğu gibi İran ve Irak ilişkileri açısından dikkat çeken Kürt sorunu önemli bir unsur olarak oluşturmaktaydı. Yani İran-Irak ilişkilerini biçimlendirilen faktörlerden biri Kürt sorunudur.²² İran ve Irak açısından etnik sorunu güvenlik ve stratejik alanlarda bir tehdit algısı görünmesine rağmen Irak devleti kurulduktan sonra Kürtler Irak hükûmetine karşı çıkarken İran'ın Kürtlere desteği göz ardı edilemezdir. Bu

²¹ Arı, T. (2004). *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*. Ankara: Alfa Yayınları, 376.

²² İnternet: Entessar, N. (2009, January). "The Kurdish Factor in the Iraq-Iran Relations". <http://www.mei.edu/content/kurdish-factor-iran-iraq-relations> 10 Ekim 2017'de alınmıştır.

doğrultuda İran'ın, Irak'taki Kürt bölgesi Süleymaniye şehrinde Şeyh Mahmud Berzinci'nin ayaklanmasına desteği belirleyici bir örnektir. Buna karşılık 1937 Sadabad Antlaşması'nda İran-Irak arasında bir ortak nokta oldu. Ardından 1946 yılında İran Muhabad şehrinde Mahabad Kürt Cumhuriyeti kurulurken İran'ın Kürtlere karşı izlediği politikada değişiklikler olmuştur.²³ Çünkü Irak Kürtlerinin Mahabad Cumhuriyeti'nin kuruluşuna katılmaları üzere İran Irak ile ortak adımlar atmaya başladı. İran'ın Kürtlere karşı bu tür politikası 1958 yılına kadar devam etmiştir.

1958 Temmuz ayında Irak'ta gerçekleşen askeri darbeyle kralık rejimi devrilerak cumhuriyet rejimi kurulmuştur. Bu neticesinde Irak'ın hem iç politikasında hem de dış politikasında kökten değişiklikler oluştu. Bu gelişmeler İran-Irak ilişkilerini etkilemiştir.

Irak'taki 1958 gelişmelerden sonra İran-Irak ilişkileri anlaşmazlık dönemine girerken, İran'ın, Irak Kürtlerini desteklemesi gündeme geldi.²⁴ 1961 Kürtlerin Irak merkezi yönetime karşı ayaklanmasından sonra ihtiyaçlarını karşılayabilmek için İran'dan yardım alınmaya başlanacaktı. İran, Kürdistan Demokrat Partisine (KDP) yardım ederken diğer taraftan da Irak ile görüşmelerde bulunuyordu. 1964 yılında Irak KDP ile ateşkesi imzalanırken parti içindeki sıkıntılar yaşanmış ve İran KDP'nin bölünmesini teşvik ediyordu. 1965 yılında Irak-KDP arasında çatışmalar yeniden başlayınca, İran ağır silah yardım yapacaktı. Sonra 1966 yılında Irak-KDP arasında bir anlaşma imzalanmasıyla çatışmalar azalmıştır. KDP'nin bu anlaşmayı kabul etmesi, Şah'ı kızdıracaktı. Şah'ın kızmasına rağmen İran, Irak Kürtlere yaptığı yardımları kesmemiştir.²⁵ Nitekim 1968 yılında Irak'ta Baas Partisi askeri darbeyle iktidara geldikten sonra İran-Irak ilişkilerinde Kürt sorununa ilaveten İran'ın Kuzistan bölgesinde yaşayan Araplar da gündeme geldi.

²³ Abdulkadir, N. (2008). *Siyaseti İran Baramaber Bızutnaway Rızgarixazı Netewey Kurd Le Kurdistanî Iraq: 1961-1975 (İran'ın Irak Kürt Hareketlerinin Politikası: 1961-1975)*. Erbil: Aras Yayınları, 82-84.

²⁴ Abdulkadir, a.g.e, 203-205.

²⁵ Zafer, a.g.e, 55.

"Baas Partisi Pan Arap yaklaşım doğrultusunda İran'ın Kuzistan eyaletini Arabistan nitelemiş ve bu bölgenin aslında Irak topraklarına ait olduğuna odaklanmıştır. Bölgedeki yaşayan Araplar arasında milliyetçilik duyguları teşvik ederek 1969 yılında Arabistan Kurtuluş Cephesi'ni kurmuş ve bölgenin dört yerinde ayaklanmalar düzenlemiştir. İran ise, Irak ile Kuzistan bölgesindeki Arapların ittifakını önlemek ve Irak'ı anlaşılmaya zorlamak için Irak'taki Kürtlere önemli ölçüde silah ve cephane sağlayarak Barzani'nin Irak'a karşı ayaklanmasına yoğun destek vermektedir."²⁶ Kaldı ki Irak'ta Baas Partisi'nin yönetime gelmesinden sonra İran ile ilişkiler daha gerginleşmeye başlamıştır.

1969 yılında Baas rejimi Kürtlerin ayaklanmasını kökten çözmek için her türlü tedbiri almıştır. Ancak Irak devleti hedeflerini sağlamayınca da Kürtler ile anlaşma imzalamak zorunda kaldı. Bu bağlamda 11 Mart 1970 tarihinde Irak merkezi yönetimi Kürtler ile bir özerklik anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmanın imzalanmasıyla Kürtlerin siyasi, kültürel ve ekonomik hakları sağlanmıştır. Antlaşma imzalanmasından sonra Şah Mustafa Barzani'yi Tahran'a çağırarak anlaşmadan vazgeçmesini teklif etti. Görüşmede Şah, Barzani'ye "*Eğer Kürtler anlaşmadan çekilirse İran her türlü yardımı yapacaktır*" demiştir. Ama Şah, Barzani'yi anlaşmadan vazgeçmeye ikna edemedi. Şah bu antlaşmayı istememesine rağmen Kürtlere desteği devam etmiştir.²⁷ İran'ın Kürtlere verdiği destek 1975 yılına kadar sürmüştür. 1975 Mart ayında Cezayir'in Cumhurbaşkanı Huari Bumediye arabuluculuk ile İran ve Irak arasında Cezayir Antlaşması imzalanmıştır. Cezayir Antlaşmasında Irak İran'ın toprak bütünlüğünü, içişlerine karşımama ve Şattü'l Arap üzerine ortak hattı kabul ederken, karşılığında İran ise, Kürtlere yaptığı her türlü yardımlarını durudurdu. Böylece İran ile yapılan Cezayir Antlaşmasıyla Irak Kürt sorunu Baas rejiminin istediği şekilde çözülmüş oldu. Cezayir Antlaşmasından sonra İran Irak ile ilişkilerin

²⁶ Asl, a.g.e, 104.

²⁷ Veldani, A.C. (2010). "Kürt Le Peywandiyakani Newan Iran u Iraq (İran-Irak İlişkilerinde: Kürt)". *İran Dosyalar Dergisi*. (19), 8-26.

normalleştirilmiş oldu. Ardında 1979 İran'da gerçekleşen İslam devrimiyle iki ülke ilişkilerinde yeniden anlaşmazlıklar gündeme geldi.

İran-İrak Savaşı

1. Savaş Nedenleri

1979 yılına gelindiğinde gerek İran'da rejim devrilmesi gerekse Irak'ta iktidar değişmesi iki ülke arasındaki ilişkilerde bir dönem oldu. 1979 yılından sonra İran-İrak arasındaki ilişkiler kötüleşince savaş sebepleri hızlanmıştır. İran-İrak Savaşı ile ilgili farklı neden bulunuyordu: Birincisi derin köklü kültürel düşmanlığa dikkat çekiyordu. Irk (Arian-Samite), mezhepsel (Şîî-Sünnî), etnik (Arap-Fars) veya din (laik-köktenci) terimler ile karakterize edilen uyumsuz ve içten düşman toplumların üzerine kurulmuştur. İkinci nedeni Saddam Hüseyin'in megalomanik eğiliminden kaynaklanmaktaydı. Üçüncü İslam devrim sonrası İran Körfez ülkeleri ile ilişkileri geliştirerek bölgesel hegemonyasını yükseltmiş oldu. Bu da Irak'ı rahatsız etti. Irak, Körfez bölgesinde azalan İran hegemonyasına odaklanıyordu. Bu doğrultuda İran'la bir savaşa girerse, Baas rejiminin bölgesel etkisini genişletmek ve Arap boyunu yükseltmek için benzersiz fırsatlar sağlamasını düşünmekteydi. Dördüncü İran'ın Irak'taki Şîîlerin desteğinden dolayı İran'la savaş seçeneği uygun görüyordu. Beşinci ise, iki ülke arasındaki Şattü'l Arap su yolunda meydana gelen anlaşmazlıklara odaklanmaktadır.²⁸ Armaoğlu'na göre İran'da Humeyni rejimi ile Irak'ta Baas rejiminin ilişkilerini bozan nedenler şunlardı:²⁹

- Irak'ta yaşayan Şîîler, İran'ın İslam rejimi desteği altındayken, Irak Baas rejimine karşı yoğun gösterilerde bulunmuştur.

²⁸ Workman, Th, (1991, March). "The Social Origins of the Iran-Iraq War". *Paper Presented at the Centre for International and Strategic Studies*, York University, 6.

²⁹ Armaoğlu, a.g.e, 776.

- İran'da Şah'ın düşmesi ve otoritenin yok olması, buna ilaveten İran Kürtlerinin bağımsızlık hareketleri, İran'ın Irak'a bitişik bölgelerini Irak Kürtleri için bir sığınak haline getirdi. Halbuki Irak'ın kendi ülkesindeki Kürt ayaklanmalarını bastırabilmesi için İran'ın işbirliğine ihtiyacı vardı. Fakat İran'la bu konuda işbirliğini kurması mümkün olmadı.
- Diğer bir mesele, Kuzistan eyaletinde yaşayan Araplar idi. Ayetullah Humeyni rejimi iş başına gelince Kuzistan Arapları da özerklik istediler. İran'ın Kuzistan eyaletindeki Arap azınlığın İran'ın rejiminden özerklik, petrol gelirlerinden hisse ve aynı zamanda da merkezi yönetimde temsil hakkı talep ettiler ve Humeyni Arap azınlığın bu isteklerini kabule etmeyince çarpışmalar başladı. Irak bu çarpışmalarda Arap azınlığına silah ve cephane yoğun bir şekilde yardım yaptı.
- Bir başka anlaşmazlık konusu da Irak'ı İran'a savaş açmaya zevkeden de, Saddam Hüseyin'in anlayışlarıydı. Çünkü Saddam iktidara gelince iki ülke arasındaki anlaşmalara "yok" hükmünde bakıyordu.

Bunların yanında Humeyni ve Saddam arasındaki kişisel kan davası bölgede çatışmanın ötesinde İran-Irak Savaşı'nın diğer temel nedeni ideolojik ve uygarlıklar çatışmaması da eklenebiliyordu. Saddam kedisini Acemlere karşı savaşan Arap milliyetçiliğinin ifadesi olarak görüyordu.³⁰ İran-Irak Savaşı nedenlerini toplamak gerekirse de savaşın nedenleri şu şekilde arz edilmektedir:³¹

- İran'da gerçekleşen İslam devriminin Irak'taki rejimin istikrarını tehdit etmesi. 1979 yılında İran'daki Şah rejimin devrilmesiye birlikte Irak'taki Baas rejimine İran'da iktidara gelen Humeyni büyük bir tehdit algısı oluşturmıştır. Dolayısıyla

³⁰ Galbraith, P. (2006). *Irak'ın Sonu: Ulus Devletlerin Çöküşü mü.* (Cev. Mehmet Murat İnceyen). İstanbul: Doğan Kitap Yayınları. (Eserin Orjinali 2006'da Yayınlandı), 28.

³¹ V. Xavier, M. F. (1997, March). Iran and Iraq: A Prediction for Future Conflict. *Presented to The Research Department Air Command and Staff College*, 13-14-15.

Irak'ta Baas rejimi bu tehdidi önlemek için İran'la savaş yolunu tercih etmiştir.

- Humeyni rejiminin, Irak'taki muhalif "Şii" ve "Kürt" ayrılıkçı grupları destekleme endişeleri, gerçi bu konu İran'da rejim değişikliğinden önce de iki ülke arasında bir ihtilaf konusuydu. Ama İran'da İslam Devrim rejimi gerçekleştirilmesiyle beraber bu konu daha önemli hale gelmiştir.
- Irak'ta, İran'la arasındaki çözülme sorunların bir anlaşma ile bir çözüme ulaşabileceği düşünülmüyordu. Bundan başkası da Saddam Hüseyin kendisi için bir başarısızlık olarak gördüğü ama mecburiyetten imzaladığı Cezayir Antlaşmasının koşullarından memnun değildi. Bu sebepten dolayı Saddam Hüseyin Cezayir Antlaşmasını iptal ederek Şattü'l Arap'ta Irak'ın mutlak egemenliğini ilan etmiş ve televizyon ekranında da Cezayir Antlaşmasını yırtarak savaşa giden yolu hızlandırmıştır.
- Irak, İran'ın İslam Devrimi sırasında ordusunun zayıfladığını ve özellikle komuta kademesindeki subayların birçoğunun bir şekilde ortadan kaldırıldığını düşünmekteydi. Bu nedenle kesin ve çabuk zafer kazanabileceğini düşünüyordu.
- Baas partisi ve özellikle Saddam Hüseyin'in Arap Dünyasında bir liderlik olma isteği açıkça bulunuyordu. O sırada Mısır ve İsrail arasındaki barış antlaşması (Camp David) imzalanmasıyla birlikte Mısır'ın rolü zayıflayarak dışlanmıştı. Irak devleti Saddam Hüseyin liderliğinde bu boşluğu doldurma konusunda en baştan aday olmuştur. Bu amaca ulaşabilmek için vakit geçmeden bir zafere ihtiyaç duymasıdır.
- Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'e göre Cezayir Antlaşması 1980 yılında İran devleti, Irak hükümetinin düşürülmesi için çağrı yaptığında İran tarafından Cezayir Antlaşmasının ihlal edilmiş olduğu gündeme getirilmiştir.

Saddam Hüseyin'in savaş konusunda her ne kadar Cezayir Antlaşmasının ihlal edilmesini bir bahane olarak öne sürse de İran-Irak arasındaki savaşın jeopolitik nedeni göz ardı edilemez. Irak'ın İngilizlerin çizdiği sınırlar körfeze rahat açılabilmesi ve petrol satışını yeterince yapmamasıdır. İran'ın ise gerek Şiiliği yayma ve rejim ihraç politikası gerekse körfeze hakim olma iddiası, sekiz yıllık savaşın perde arkasındaki nedenlerden birisi olduğu belirtilebilir. Irak Devlet Başkan Yardımcısı Taha Yasin Ramazan'ın yaptığı bir konuşmada bunu açık bir şekilde görünmüştür: *"Bu savaş Cezayir Antlaşması ya da birkaç yüz kilometrelik toprak ve Şatt-ül Arap'ın yarısı değil, doğrudan doğruya İran Cumhuriyetini devirmek içindir."*³²

Ancak bu faktörlerin yanı sıra savaşın zamanlaması da oldukça önemliydi. İran'ın İslam Devrim olmadan önce bölgede ABD'nin en yakın müttefiklerinden birisi olması Irak'ı ürkütüyordu. Humeyni yönetime geldikten sonra İran İslam devrimi ihracı politikası uygulandığından da ABD'ni menfaatlerini tehdit algısı olarak görünüyordu. İran yönetimi, ABD'yi büyük şeytan ilan ederek iki devlet arasında ilişkiler asgari düzeye düşmüştür. Dolayısıyla Saddam Hüseyin bunun da kendisini kazandıracak bir fırsat olduğunu düşünmekteydi.³³ Böylece yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı 1980 yılı Ağustos ayı geldiğinde, iki ülke arasındaki ilişkilerde çarpışmalar yoğunlaşmış ve gerginlikler son derece şiddetlenerek kanlı bir savaşa başlanmıştır.

2. Savaş Giden Süreç

Saddam Hüseyin 1980 Nisan ayında bir konferansta İran-Irak arasındaki üç koşul ile yeni anlaşma yapılması gerektiğini söyledi. Saddam'ın belirttiği koşul şunlardı; Birinci, İran'ın işgal ettiği (Abu Musa, Büyük Tunb ve Küçük Tunb) adalardan şartsız çekilmesi, ikincisi Şatt-ül Arap'ın durumu 1975 Cezayir Antlaşmasından önce

³² Doğan, S. "Düşmandan Piyon Devlete: İran'ın Irak'a Nüfuzu". *İnsan ve Sosyal Araştırma Merkezi*, (31), 3.

³³ Erkmen, S. (Sonbahar, 2000). "I. Körfez Savaşı Sonrası İran-Irak İlişkileri". *Avrasya Dosyası*. 6(3), 202.

geriye dönmesi, üçüncü ise Kuzistan eyaletinin bir Arap kenti olarak tanınması ve Kuzistan adı yerine Arabistan adı getirilmesi.³⁴ Bu bağlamda 1979 yılında Ahmed Hassan El-Bekir 'den yönetimi devralan Irak Devlet Bakanı Saddam Hüseyin, 17 Eylül 1980 tarihinde parlamentonun olağanüstü toplantısında yaptığı konuşmada ağır sınır ihlallerini bahane ederek Cezayir Antlaşmasının o günün koşullarında ülkesine zorla kabul ettirildiğini sert bir demeç vererek Şatt-ül Arap'ın Irak'a ait olması gerektiğini açıkladı. Saddam'ın bu konuşmasından sadece beş gün sonra da 22 Eylül'de İran'a savaş ilan edildi.

Irak tarafından İran'a savaş ilanının gerekçeleri, İran, Cezayir Antlaşması'nın taahhütlerini getirmemiş ve Irak Kürtlere yardıma yeniden başlamıştır. İran, sınır çatışmalarını kışkırtmış ve İran, Cezayir Antlaşması gereğince Irak'a vermesi gereken bazı sınır bölgelerini verememiş bahane olarak sekiz yıl süren savaşına yol açmıştır.³⁵ Nitekim Irak, 22 Eylül'de baskın bir şekilde 700 km'lik bir cephede saldırıya başlamış oldu. İlk planda Irak birlikleri, İran topraklarında hızlı ilerlerken, önemli bir direnişle karşılaşmadan hayati merkezler işgal edilmiş ve Kuzistan eyaletinin merkezi durumundaki Ahvaz kentine 25 km yaklaşmıştı. Bu arada Irak, saldırılarını daha çok İran'ın önemli ihracat merkezlerinden biri olan Basra Körfezi'nin Hark (Khark) adasının da içinde bulunduğu stratejik bölgelere yapıyordu.³⁶ 1980 Ekim ayının sonunda Hurremşehir Irak kuvvetlerinin eline geçmiş ve bundan sonrası da kara muharebeleri durgunlaşıp cephe sabitleşti. Taraflar ara sıra karşılıklı saldırılar yaptılarsa da bir süre değişiklik olmadı.³⁷ Savaşın ilk günlerinde büyük kayıplara uğrayan İran dengeyi sağlamaya başladı. Irak'ın saldırılarının ilerlemesini durdurmak için kendi ülkesini bir değerlendirme yaparak, İran'ın Irak karşısında daha büyük

³⁴ Purталibi, A. (2010). "Peywandia Siyasiyakani Iran u Iraq Dıway Şorışı İslami (İslam Devriminden Sonra İran Irak Siyasi ilişkiler)". **İran Dosyalar Dergisi**, (19), 91-98.

³⁵ Yılmaz, T. (2009). *Uluslararası Politikada Ortadoğu*. Ankara: Barış Platin Yayınevi, 261.

³⁶ Arı, (2004). a.g.e, 383-384.

³⁷ Armaoğlu, a.g.e, 778.

avantajlara sahip olduğu belirtilmiştir. İran'ın Irak'a göre kalabalık bir nüfusa sahip olması, pilotlarının niteliğinin daha üstün olması, askeri teçhizat yapısının daha kaliteli olması ve askeri güçlerin Humeyni'ye tutucu bir biçimde bağlılığı Irak'ın durdurulmasında ve savaşın yönünün değişmesinde oldukça etkili olmuştur. Savaşın ilk dört ayı karşılıklı topçu ateşleri ile geçerken İran tarafı büyük ölçüde toparlanmış ve Irak güçlerine ağır kayıplar verdirmeye başlamıştır.³⁸

Savaşın başlangıcından bu yana İran'ın en büyük taarruzu 27 Eylül 1981 tarihinde düzenlenmiş "Ümmetin Kurtuluşu" operasyonu ile 150 km²'lik İran toprağı geri alınmış ve 1800 civarında da Irak askeri esir olarak tutulmuştur. Bundan sonra aynı yıl İran "Kudüs Yolu", "Şefek Serisi", "Kerbela" ve "Fetih Serisi" taarruzlarını izleyerek kaybedilen İran toprakları geri alınırken, Irak geri çekilmek zorunda kalmıştır. 1982 yılı Mayıs ayında Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin diğer Arap devletlerine acil yardım göndermelerini isteyince, sadece bir gün sonra İran kuvvetlerin tarafından Hürremşehir'in geri alınması üzerinde de Saddam, Irak kuvvetlerinin İran topraklarından geri çekileceğini bir açıklama ile gündeme getirmiştir.³⁹ Saddam'ın istekleri İran tarafından kabul edilmemekle birlikte "Ramazan Operasyonu", "Müslim Bin Akil Operasyonu" ve "Fecir-El Nasr Operasyonu" taarruzları düzenlenirken diğer Körfez devletleri de rahatsız etmişti. İran'ın Kuvvetleri Basra'ya doğru ilerlemeye başlarken Körfez ülkeleri arasında diplomatik temaslar yoğunlaşarak Irak'ın İran tarafından işgal edilmesinden kaygı etmeye başlamıştır. Diğer taraftan İran, savaşın durdurulması için şu koşulları ileri sürmüştür:⁴⁰

- Irak'ın bütün kuvvetleri İran Topraklarından tamamen ve kayıtsız olarak geri çekmesi;

³⁸ Arı, T. (1999). *2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi*. (4. Baskı) Ankara: Alfa Yayınları, 199.

³⁹ Arı, (2004). a.g.e, 384-385.

⁴⁰ Abu Al-Gazalah, M. A. (1993). *Harbul Irania Iraqla (1980-1988) "İran Irak Savaşı (1980-1988)"*. Mısır: El-Askenderiye Genel Kütüphane Yayınları, 107-108.

- Irak devletinin savaş suçlusu olarak tanınması ve Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin bir uluslararası mahkemede savaş suçlusu olarak tanınması;
- Irak tarafından savaş tazminatı (150 milyar dolar civarında) İran'a ödemesi;
- Baas rejimi tarafından sınır dışı edilen Şii'lerin Irak'a geri dönmesine izin verilmesi,
- Saddam Hüseyin ve Baas rejiminin iktidardan çekilmesi;
- İran'ın kuvvetlerinin Lübnan'a destek olmak amacıyla Irak üzerinden geçmesi talebinde bulunmuştur.

Bundan sonra Irak için savaş ekonomik açıdan oldukça masraflı hale gelmişti. Bununla beraber İran'ın şartları üzerinde dururken Irak yönetimi zor bir durumdan geçmekteydi. Savaş başlamadan Irak'ın petrol ihracatı 26 milyar dolar, 1981 yılında 10 milyar civarına, 1982 yılın sonuna doğru ise bu miktar 7 milyar doların da aşağına düşmüştü. Irak devleti, öyle bir duruma geçince de 1983 yılın başında Fransa'ya başvurarak 28 tane Mirage uçağı sipariş vermiş ve bu uçakları almak için de Körfez ülkelerinden kredi açmalarını istemişti. Dolayısıyla 1984 yılının İran-Irak Savaşı'nın en yoğun olaylarının geçtiği bir yıl olduğu söylenebilir. Çünkü bu tarihten itibaren Körfez'de tankerlere saldırılar düzenlenecek ve kimyasal silahların savaşta kullanılması söz konusu olacaktı. Artık savaş meydanları daha fazla genişlemiş ve saldırılarınyoğunlaşmıştır. Öte yandan da Körfez ülkeleri 1984 yılın ortasında, Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) devletleri kendi güvenliklerini kurmak hedefiyle ve üye ülkelerin katılımı ile 12 bin civarında askerden oluşturduğu "Çevik Kuvvet'in" kurulmasına karar verdiler.⁴¹

Böylece 1985 ve 1986 yıllarında savaş devam etmekteydi. 1986 yılı Şubat ayında İran kuvvetleri Basra'nın güneyinde Şattü'l Arap'ı geçerek 750 km²'lik Fao yarımadasını aldı. Yani 1986 yılı savaşın tüm dengeleri İran lehine çevirmiştir. Bu bağlamda 1987 yılı geldiğinde de Suudi

⁴¹ Arı, (1999). a.g.e, 201.

Arabistan Veliaht Prensi Abdullah Bin Abdul Aziz tarafından, Suriye Devlet Başkanı Hafız Esed ve Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin bir koltuğa oturarak toplantı yapılmış ve toplantı Irak'ın destelenmesi söz konusu olmuştur.⁴² 20 Temmuz 1987 tarihinde BM Güvenlik Konseyi tarafından 598 sayılı karar alınarak savaşın durdurulması istenmiştir. Irak tarafından bu karar kabul edilirken, İran bunu reddetmişti. Ama 1988 yılı Temmuz ayında İran da ateşkesi kabul etmek zorunda kaldı.

İran-Irak arasında sekiz yıl süren savaş İkinci Dünya Savaşı sonrasında bölgeyi en çok etkileyen savaş olarak nitelendirilmektedir. Savaşın sonrasında bölgede bütün dengeler farklı formülde yeniden inşa edilmiştir. Savaş her iki ülke arasındaki de çok sayıda insani ve ekonomik kayıpları ile uğraşan ister istemez bölge ciddi değişikliklere karşı karşıya kaldı. Sekiz yıl devam savaşın neticesinde verilen bilgilere göre, İran'ın hayatını kaybeden sivil ve askeri insan sayısı yaklaşık 1 milyona yakın bir rakam iddia edilirken Irak'ın hayatını kaybeden sivil ve askeri sayı 300-400 bin arası ve her iki tarafta yüz binlerce insanın da sakat kaldığı tahmin edilmiştir. Savaş her iki ülkede de çok sayıda insan kaybının yanı sıra ciddi ekonomik çöküntüye sebep olmuştur. Bilgilere göre savaş 300 milyar dolarlık büyük maddi kayıba yol açılmıştır.

Bölge Ülkeleri ve Süper Güçlerin Politikaları

İran-Irak arasında sekiz yıl devam eden savaşın etkileri sadece iki ülke arasında sınırlı kalmadı, aynı zamanda küresel ve bölgesel düzeyde etkileri bulunuyordu. Çünkü hem savaş mekanı (jeopolitik) hem de savaş zamanı oldukça önemli bir niteliğe sahip olduğu görünüyordu. Jeopolitik anlamında bakıldığı zaman bölgenin önemi göz ardı edilmemesi ile beraber bölgenin siyasi ve ekonomik açısından özellikle savaşa taraf olan İran ve Irak devleti geçmişten olduğu gibi o günlerde de Ortadoğu bölgesindeki en önemli ülkelerden sayılmaktaydılar.

⁴² Arı, (2007). A.g.e, 408.

Zaman açısından bakıldığında Irak-İran savaşının iki pencereden analiz edilmesi gerekmektedir. Birinci nokta, İran-İrak Savaşı Soğuk Savaş sırasında olmuş bir olaydır. İkincisi ise İran-İrak Savaşı, her iki ülkede iktidar veya rejim değişikliklerinden sonrası çıkmıştır. Özellikle İran'da 1979 yılında gerçekleşen rejim değişikliği gerek bölge dengeleri gerekse küresel dengeleri etkileyerek yeniden inşa edilmesi haline gelmiştir.

Savaş bir taraftan, İran'ın kuşatılmasında yarar gören Körfez ülkeleri başta olmak üzere, diğer taraftan, Irak'ın Arap devletleri ile ilişkilerinin yeniden inşa edilmesine sebep olmuştur. İran'ı bir tehdit olarak gören ülkeler savaş boyunca sürekli bir şekilde Irak'a destek vermektedirler. Irak'a yardım eden Bölgedeki Arap devletleri, Humeyni rejiminin etkilerini kendi ülkelerinden azaltmak hedefiyle hep Irak yanında yer aldılar. Küresel güçlü devletler ise olayların durumuna göre ve bölgedeki güç dengesinin bozulmasının söz konusu olduğu anlarda desteklerini birinden diğerine kaydırmıştır. Çünkü İran-İrak Savaşı her ne kadar bölgesel bir sorun olsa da, hem petrolün sevkini tehlikeye sokmakta hem de bölgedeki güç dengesini derinden etkilemekteydi.⁴³ Buna ilaveten İran-İrak Savaşı, Körfez ülkeleri için bir güvenlik meselesi de ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle 6 Körfez ülkesi (Kuveyt, BAE, Katar, Bahreyn ve Umman) ile Suudi Arabistan arasında, 26 Mayıs 1981'de KİK kurulmuştur.⁴⁴

Bölgesel düzeyde, İran'dan en fazla endişelenen Kuveyt ve Suudi Arabistan'dı. Gerçi savaşın başından itibaren Suudi Arabistan "bekle gör" politikası izlemesine rağmen bu iki devletin savaş sırasında Irak'a verdiği ekonomik destekleri toplam 50 milyar doları geçtiği tahmin edilemekle birlikte günde 350 bin varil petrolü karşılıksız olarak Irak'a bırakmışlardı. Bunun dışında önemli miktarda lojistik alanlarında Irak'ı destekleyenlerin başında gelen Suudi Arabistan Kızıl Deniz'deki üç limanını Irak'a tahsis etmiş ve 1981 yılı Ocak'ından itibaren Suudi

⁴³ Arı, (2004). a.g.e, 390-391.

⁴⁴ Armaoğlu, a.g.e, 779.

Arabistan limanlarından Irak'a silah sevkine başlanmıştır. Bütün bunlar yine de ABD'nin haberdar olması çerçevesinde gerçekleşmekteydi ve bu sırada Kuveyt'e ait limanlar da Irak için hayati bir değer taşımıştır.⁴⁵ Bununla birlikte de Körfez ülkeleri ne Irak'ın ne de İran'ın savaştan güçlü bir şekilde çıkmasını ve bölgede üstün güç haline gelmesini istemediler. Ama Irak'a verilen bütün destekler İran'ın rejiminden duyulan kaygıdan kaynaklanmaktaydı.

Körfez dışındaki ülkelere gelince, bunların arasında Ürdün ve Mısır, Irak'ın büyük destekçisi oldular. O sırada Ürdün'ün Irak'ı desteklemesinin temel nedeni, Suriye ile ilişkilerinin iyi olmaması ve Humeyni rejiminden duyulan endişeden kaynaklanmaktaydı. Ürdün'ün Irak devletine verdiği destekler iki nokta toparlanabilir. Bir taraftan Kızıl Deniz'e açılan Akabe limanını deniz taşımacılığı için Irak'a tahsis ederek bu yolla Güney Yemen'den ve Etiyopya'dan tüm gelen yardımların Irak'a ulaştırılmasını sağladı. Diğer taraftan da Irak'a diplomatik destek vermesi, hava sahasının Irak tarafından kullanılması ve Arap devletlerinden gönüllülerin Irak ordusuna katılmalarını teşvik etmiştir.

Ürdün'ün savaş boyunca Irak'a verdiği diplomatik, siyasi, ekonomik ve lojistik destek büyük bir değer taşımıştır. Çünkü Ürdün de kendi ilişkilerini Arap devletleri ile iyileştirmesi ve geliştirmesini hedeflemişti. Ürdün'ün yanı sıra da Irak'ı destekleyen diğer bir ülke Mısır oldu. Bu arada Saddam o gibi Mısır Devlet Başkanı Mübarek de, İran İslam Devrim rejiminden endişe duymaktaydı. Bu bağlamda, ilk dört-beş yıl içinde Mısır'ın Irak'a satmış olduğu silah miktarı 1 milyon doların fazlasına geçti. Öte yandan Mısır, Irak'a insan gücü olarak da önemli yardımda bulunuyordu. Bu doğrultuda 15.000'den fazla Mısırlı gönüllü olarak Irak ordusunda yer almıştır. Buna ilaveten Irak'ta çalışan Mısırlılar yaklaşık 1.5 milyon Irak'ın savaş potansiyeline önemli bir katkı demektir. Ayrıca iki ülke arasında siyasal, askeri ve ticari ilişkiler 1983 yılı Temmuzuna kadar istenilen düzeye de ulaşamadı. Mısır'ın

⁴⁵ Arı, (1999). 206-207.

Irak'a verdiği desteklere karşılık Irak da Mısır'ın Arap Biriliği'ne tekrar dönmesi için yardım sözü vermişti.⁴⁶ Buna kaşılık, savaş sırasında bölgedeki en çok İran'a destek olan Suriye devletlerin başında gelmekteydi. Savaşta Suriye, İran'a destek verdiği esas neden iki taraftan kaynaklamaktaydı. Bir taraftan 1979 yılında iktidarı ele geçiren İslam Devrim yönetimi Suriye Devlet Başkan Hafız Esed tarafından desteklenmiştir. Diğer taraftan da İran ve Suriye Baas parileri arasındaki farklı düşünce ve rekabet içinde yaşanmaktaydı.

İran-Irak Savaşı başlayınca Irak ve Suriye kendi aralarında siyasi, stratejik, askeri ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesiyle uğraştılar. Dolayısıyla, Suriye ciddi anlamda İran'ın silahlanmasına ve silah gereksinimlerini karşılamaya girişmiştir. Bu kapsamda İran, 25 Eylül 1980 yılında özel temsilcisini Suriye'ye göndererek Suriye Başkanı Hafız Esed'ten ortak bir bildiri yayınlarak İran'ı desteklediğine olumlu cevap vermiştir. Irak ordusu, İran'ın topraklarına doğru ilerlemeye başlarken Suriye'nin resmi radyo ve televizyonlarda Irak Cumhurbaşkanı Saddam Hüseyin bir Faşist olarak adlandırmış ve Irak'ın İran topraklarına saldırılarını açıkça kınamıştır. Böylece, İran'ın silah gereksinimi Suriye tarafından karşılanmıştır. Buna paralel olarak Suriye ile İran arasında ilişkiler hızlaca gelişmiştir. Bu doğrultuda Suriye ile İran arasında Mart 1982 tarihinde ekonomik ilişkilerini geliştirmek ve petrol satışını öngören iki anlaşma imzalanmıştır. İran Suriye'ye günde 20.000 varil petrolü karşılıksız olarak 100.000 varil de OPEC'in belirlediği tavanın altında bir fiyattan veriyordu. Bunun yanında da iki ülke arasında silah satılmasını öngören gizli anlaşma yapılmıştır.⁴⁷

Bölge devletlerinden Suriye'nin yanı sıra Libya, Cezayir, Güney Yemen ve Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) de İran'ın destekçisi ve onun yanında yer alan ülke olmuşlardır. Türkiye ise, İran-Irak Savaşı başlarken, gerek İran ile Türkiye ilişkilerini gerekse Türkiye ile Irak ilişkilerini etkilemiştir. Ama Türkiye her hangi bir ülke ile

⁴⁶ Arı, (2007). a.g.e, 313-314.

⁴⁷ Asl, a.g.e, 233-237.

ilişkilerini kopma noktasına getirmemiş ve savaş sırasında Türkiye, bir ülkeyi taraf olduğu ya da desteklemesi yerine tarafsız bir politika izlemeye tercih etmiştir.

Süper güç devletlere gelince, gerek SSCB gerekse ABD yukarıda değinildiği gibi savaş başında ikili politika izleyerek kesin bir tutum ortaya koymaktan çekinmiştir. Bu kapsamda 25 Eylül 1980 tarihinde ABD Dışışleri Bakanı Edmund Muskle ile SSCB Dışışleri Bakanı Andrea Gramyko'nun bir araya geldiği toplantıda, her iki süper güç de savaşta tarafsız kalma konusunda birbirlerine söz vermişlerdi. SSCB mevcut anlaşmara rağmen, Irak'a silah transferini durdurmuş ve onun yerine Suriye ile Dostluk Antlaşması imzalamıştır. SSCB'nin bu adımları Irak açısından endişeye neden olmuştur. Buna karşılıklı da İran'a askeri, ekonomik ve teknik yardımları bulunmuştur. Rehineler Krizi sırasında BM'de yaptırım kararı ve ABD'nin ekonomik ambargo uygulanması kararlarına da karşı çıkmıştır.⁴⁸ Çünkü Irak devleti de SSCB'nin Afganistan'daki işgalini kınarken İran tarafından Afganistan'daki mücahitlere yardım yapıyordu. Dolayısıyla SSCB savaş sırasında İran'ın yanında yer alan bir ülke sayılıyordu.

ABD'de, SSCB gibi savaşın başlarında kesin bir tutum olmasına rağmen, İran'la ilişkileri kopma noktası ve gerginlik içinde yaşanmıştır. Genel anlamda ABD, Vietnam Savaşı'ndan sonra kendi güvenliği ve çıkarları açısından tehdit oluşturduğunu düşündüğü ülkelere doğrudan müdahale etmek yerine bölgesel jandarmalar vasıtasıyla küresel güvenliğini sağlamaya yönelik bir durum içindeydi. Ortadoğu'da Şah rejimi altında İran'ın önemini arttırmıştı. Ancak İran'da Şah rejiminin İslam devrimi ile devrilmesi gerek önemli bir petrol havzasının ABD denetiminden çıkmasına gerekse ABD'nin bölgesel jandarmalarından birisini kaybetmesine neden oldu. 1979 yılından sonra Irak bu konumu doldurmak için yeni bir aday olarak ön plana çıktı. İran, 1979 yılı sonrasında hem Irak hem de ABD için bir tehdit kaynağı görünmekteydi.

⁴⁸ Arı, (2004). 395-396.

Böylece İran İslam Devrim yönetiminin ABD ve Irak açısından ortak bir düşman olduğu söylenebilir. Bu nedenle İran-Irak Savaşı sırasında Saddam rejimi, ABD ve müttefikleri tarafından İran'ın oluşturduğu tehdite karşı ekonomik, askeri ve diplomatik yönlerden desteklenmiştir.⁴⁹

Diğer taraftan SSCB Afganistan'ı işgal ettikten sonra ABD'nin Carter yönetimi Körfez'e yönelik politikası SSCB'nin nüfuzunun çevrenmesini oluşturmaktaydı. ABD açısından bölgedeki SSCB'nin hegemonyasının çevrelemesi her şeyden önce gelmekteydi. Böylece gerek bölgedeki SSCB'nin nüfuzu gerekse Rehine Krizinin çözülmesini düşünmekteydi. Ama ABD, İran'ın 1982 yılında savaşın yönünü kendi lehine çevirmesi üzerine tutumunu değiştirirken Irak'ı desteklemiştir. Bununla birlikte de ABD savaş boyunca da İran'a silah satışını kesmemiştir. Kısaca ABD'nin izlediği bu tür politikasının (İkili Politikası) nedeni SSCB'nin hegemonyasının kaygıları en başta gelmekteydi.⁵⁰

Konuyu toparlamak gerekirse süper güç devletler hatta bölgedeki devletler olmak üzere savaşın tarafların herhangi birinin mutlak başarı ile sonuçlanmasına karşıydı. Çünkü ne SSCB ne de ABD bölgedeki güç dengesinin bozulmasını istemekteydiler.

Savaşın Bitişi

İran-Irak Savaşı'nın başlamasından sonra, savaşı önlemek ya da savaşı durdurmak için çeşitli çevreler teşebbüslerde bulunmuş, savaşı durdurma çabaları olmasına rağmen hiçbirisi olumlu sonuç doğurmamıştır.

Bu kapsamda 23 Eylül 1980 tarihinde BM Güvenlik Konseyi başkanı taraflara savaş durdurma çağrısında bulunduğu beş gün sonra 28 Eylül ayında İran-Irak

⁴⁹ İnternet: Ersoy, N. (2005, Kasım). "İran-Irak Savaşından Günümüze ABD'nin Irak Politikası". *Bağazıcı Gösteri Sanatları Topluluğu*, <http://www.bgst.org/dunya-gundem/iran-irak-savasindan-gunumuze-abdnin-irak-politikasi> 6 Ekim 2017'de alınmıştır.

⁵⁰ İnternet: Brand, H. (June, 2011) "Saddam Hussein, the US, and the invasion of Iran: was there a green light". <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14682745.2011.564612> 1 Ekim 2017'de alınmıştır.

Savaşını ele almak üzere bir toplantı yapılmış, toplantı neticesinde 479 sayılı kararında aynı çağrıyla tekrar gündeme getirmiş ve her iki ülkeden savaşı durdurmaları istenmiştir.⁵¹ Ama bu kararın uygulaması imkanı olamadı. Çünkü bu arada savaşın dengesi Irak lehineydi ve İran'ın topraklarının bir kısmı Irak işgali altındaydı. 1980 yılında da Şatt-ül Arap'daki gemilerin sorunları ile ilgili olarak BM Genel Sekreter, gemilerin BM bayrağı altında hareket etmesini önerirken, Irak yetkileri gemilerin sadece Irak bayrağı adı altında mümkün olduğu açıklaması bulunduğu halde, buna karşılık İran, önerisini kabul etmiştir.⁵²

"15-29 Ekim 1980 tarihlerin arasında BM Güvelik Konseyi (BMGK) İran- Irak Savaşı'na dair beş toplantı gerçekleştirilmiştir. Ama toplantıların neticesinde hiçbir karar ele alınamamıştır. 5 Kasım 1980 tarihinde BM Genel Sekreter'den Irak ve İran'a özel bir temsilci bulunmuştur. Bu doğrultuda İsviçre eski Başkanı Ulf Palme BM Genel Sekreterinin temsilcisi olarak 1980-1982 yılların arasında beş kez bölgeye gitmiştir. Ancak her hangi bir olumlu sonuç doğurmamıştır. Bilindiği gibi savaşın başında Irak kuvvetleri, İran topraklarının bir kısmını hızlı ele geçirdiği halde BMGK her hangi ciddi bir tedbir ve kararlar almamıştır. İran kuvvetleri, işgal edilmiş toprakları geri alırken Arap Dünyasının endişesine yol açmıştır. Zira Ürdün devletinin önerisi üzerine BMGK 12 Haziran 1982 tarihinde İran-Irak Savaşı ile ilgili bir toplantı düzenlemiştir. Yapıldığı toplantıda 514 sayılı kararla sonuçlanmıştır."⁵³

Bununla birlikte de 12 Temmuz 1982 tarihinde 522 sayılı kararı, 31 Ekim 1983 yılında 540 sayılı kararı, 1 Haziran 1984 tarihinde 422 sayılı kararı, Ekim 1984 yılında 582 sayılı kararı, 8 Ekim 1986 tarihinde 588 sayılı kararı ve 20 Temmuz 1987 tarihinde 598 sayılı kararı almıştır. İran Dışişleri Bakanı tarafından, BMGK'nin aldığı kararları ve gönderdiği görüşme mektupları şöyle değerlendirilmiştir:

⁵¹ Armaoğlu, a.g.e, 779.

⁵² Asl, a.g.e, 109.

⁵³ Asl, a.g.e, 109-110.

“Şu ana kadar Irak-İran Savaşı ile ilgili alınan kararlar tamamen Irak’ın lehine olmuştur. Maalesef BMGK bazı Arap ülkelerinden etkilenerek gerçekleri görmezden gelmiş ve saldırıya uğrayan İran aleyhine kararlar almıştır. Uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasından sorumlu olan BMGK saldırgan Irak’ı cezalandırmamakla birlikte saldırıya uğrayan İran’ baskı altına almıştır. 22 Eylül 1980’da Irak’ın İran’a karşı hava, kara ve denizde yaptığı saldırısına karşı BMGK gereken tedbir almamakla saldırgan devleti cesaretlendirmiştir. Ayrıca, İran’ın beş eyaleti Irak ordusunun işgali altındayken iki ülkeyi ateşkese çağırmıştır. Böylece, BMGK İran’ın, topraklarına yapılan saldırı karşısında meşru savunma hakkını görmezden gelmektedir.”⁵⁴ Genel anlamda bu kararlar Irak tarafından kabul edilirken, İran tarafından, kararlar tarafsız olmadığından dolayı reddedilmiştir.

İran tarafında BMGK'nin karaları kabul edilmediği için savaşın devam etmesi ile BMGK zor bir durumda kalmıştır. Çünkü aldığı tedbirleri de bir netice doğurmamıştır. BM Genel Sekreteri savaşın durdurulması ve barışa dönülmesi hedefiyle başka tedbirlere başvurmak zorunda kalacağını açıklamıştır. 20 Temmuz 1987 tarihinde savaşı durdurmak amacıyla konuyu ele almıştır ve uluslararası ortam İran'ın aleyhine dönmüştür. Bundan sonrası da BMGK iki ülke arasında savaş sona erdirmede kararlı olduğunu vurgulanarak barışa çağırıştır. 20 Temmuz oturumunda şu kararları almıştır:⁵⁵

- Ateşkesin hemen kabul edilmesi, (kara, deniz ve hava yolları) askeri operasyonların durdurulması ve hemen orduların uluslararası tanınmış sınırlara geri çekilmesi,
- Ateşkesin derhal uygulanması ve orduların uluslararası tanınmış sınırlara geri çekilmek için BM gözlemcilerin denetimi altında gerçekleşmesi,
- Esirlerin mübadele edilmesi,

⁵⁴İnternet: "BMGK'nin Kararları".

<http://www.un.org/ar/sc/documents/resolutions/> 8 Ekim 2017'de alınmıştır.

⁵⁵ İnternet: "BMKG'nin Kararları; 1987 Yılı İran-Irak Durumu". (598 Sayılı Karar) <http://www.un.org/ar/sc/documents/resolutions/1987.shtml> 8 Ekim 2017'de alınmıştır.

- Tüm devletlerin savaş yükselmesine engel olma ve çatışmayı yükselten hareketi engelenmesi,
- BM Genel Sekreter tarafından savaşın sorumlusunu bulmak için tarafsız bir heyet tayin edilmiştir. Ancak, bu heyetin tayin edilmesinde Genel Sekreter İran ve Irak yetkileri ile görüşme yapılması ve görüşmelerin neticesi BM Genel Sekreteri'ne sunulması,
- BM Genel Sekreter düşen görev bölgenin güvenliğine hızlı bir şekilde yardım edilmesi,
- Bu kararların uygulanması için gerekli adımlar atılması.

Bu kararın ilan edilmesinden sonra İran kararı kabul etmiş gibi görünüyordu. İran Yüksek Savunma Konseyi (İYSK) Sözcüsü Haşemi Rafsancani kararı şöyle incelemiştir;

"Bu kararı BMGK'nin öncelerdeki kararlarına göre olumlu değişimler içerdiğini görüyoruz. Karar olumlu olduğu için tam olarak ret etmiyoruz."

Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin tarafından 10 Ağustos 1988 tarihinde resmi bir bildiri ile televizyon ekranlarında İran'la savaş durdurulduğunu ilan etmiştir. İran, 18 Temmuz 1988 tarihinde BMGK'nin 598 sayılı kararını kabul etmesine rağmen de Humeyni, İran-Irak Savaşı durdurma kararını "bir bardak zehir içmesi" benzetiyordu.⁵⁶ Yani İran yetkililerinin bu kararını kendi iradeleri ile doğal olarak kabul etmemesi anlamına geliyordu. Çünkü İran'ın savaş durdurma kararı zorunlu bir durum altında kabul ettiğini söylemek daha doğru olacaktır. Böylece İran-Irak arasında sekiz yıl devam eden savaş durdurulmuş ve savaş sona ermesinden sonra 24 Ağustos 1988 tarihinde iki ülke arasında ilk ortak toplantı gerçekleştirilmiştir. Sonuçta İran'ın 598 sayılı kararı kabul etmesinin sebepleri şu eklede arz edilmekteydi:⁵⁷

- BMGK savaş başlarından bu yana "İran ve Irak arasındaki durum" nitelerken ilk defa olarak "İran ile Irak arasındaki anlaşmazlık" olarak ele almıştır.

⁵⁶ İnternet: El-Samarayi, M. (2016, Eylül) "Limaza Harib Al-iraq Iran Al-humeyni (Irak neden İran Humeyni ile savaştı?)". *Al-Arap*, <http://www.alarab.co.uk/article/Opinion/90212>. 9 Ekim 2017'de alınmıştır

⁵⁷ Arı, (1999). a.g.e, 112-113.

- Bu karar sadece tavsiye olarak değil, BMGK savaşı durdurmak için açık bir şekilde ifade etmiştir.
- 598 sayılı karar oybirliği ile alınmıştır.
- Kararın alındığı zaman da gayet hassastır. Çünkü bölgedeki savaşın başaka devletlere sıçraması ihtimalini ortaya çıkarmış ve Arap Dünya'sının endişelenmesine neden olmaya başlamıştır.
- Savaşta insan haklarının ihlal edilmesinden duyulan üzüntü dile getirilmiştir.
- Bu kararlar hem kimyasal silahların kullanılması hem de yerleşim merkezlerinin bombalanması açıkça kınanmıştır.
- Doğru yollarını seçerek savaşın durdurulması istenmiştir.
- Küresel düzeyde barış ve güvenlik tehlikeye girdiğinden dolayı uluslararası toplumun endişeleri anlatılmıştır.
- Bu kararda savaş suçlusu tarafın belirlenmesi için tarafsız bir heyet tayin edilmesi önerilmiştir.
- Kararın içerisinde önemli olan konular ateşkesin uygulanması, kuvvetlerin uluslararası tanınmış sınırlara geri çekilmesi ve esirlerin mübadele edilmesi ön sırada yer almıştır.
- BM Antlaşması'nın 39.maddesine dayanarak barış ve güvenliğin gerçekleştirilmesinden sorumlu olan devleti belirleme etkisine sahipken bu görevi tarafsız bir heyete devretmesi kuşku uyandırmıştır.

Böylece iki ülke arasındaki sekiz yıl süren savaş sona ermesinden sonrasında ilişkilerin normalleşme aşamaları başlanmış oldu. Savaş neticesinde her iki ülkede gerek insani gerekse mali bakımdan büyük kayıpları oldu ve savaşta herhangi bir taraf başarılı olamadı.

Savaş Sonrası İki Ülke İlişkilerinde Normalleşme Süreci (1988-1991)

BMGK 598 sayılı kararı İran-İrak arasındaki sekiz yıl süren savaş sona erdirmesiyle birlikte iki ülke ilişkilerinin yeniden inşa edilmesine yol açmıştır. Aynı zamanda savaş

neticesinde çok sayıda insani ve mali kayıplara uğraşan her iki ülke de ilişkilerin normalleşme aşamasına gelmesini istemiştir. Savaşın bitmesinden sadece bir sene sonra İran İslam Devrimin Lider Humeyni öldü. Humeyni'nin ölümünün ardından genel anlamda İran'ın dış politikasında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Buna karşılıklı da Irak, İran'ın yeni düşüncesi ile ilişkilerin geliştirmesi için uygun bir fırsat görmekteydi. Ve bu fırsatı kaçınmayacağını istemiştir.

İran İslam Cumhuriyeti, Humeyni'nin ölümünden sonra, iç politikada yeni denge ve değişiklikler kısa sürede oluşturmaya başlarken, aynı şekilde dış politikada barışın getirilmesi konusunda yeni döneme girdiği söylenebilir. İran dış politikasında ideolojik unsurlar yerine pragmatik unsurları öne çıkarmaya çalışmıştır. Başka bir deyişle Humeyni'nden sonra, dış dünya ile ekonomik ve siyasi bağlarını geliştirme gayretine girmiş ve oldukça pragmatik bir dış politika izlemeye başlamıştır.⁵⁸ Haşemi Rafsancani Cumhurbaşkanı olunca İran dış politikasında şu hedefleri ortaya koydu: 1. İran'ın uluslararası toplumdaki yalnızlığını sona ermesi ve dış dünya ile yakınlaşma politikasını izlemesi, 2. ABD çevreleme politikasını etkisiz hale getirilmesi, 3. Bölge istikrarını sağlaması, 4. Yabancı yatırımı teşvik etmek ve dünya ekonomisine entegre olmak, 5. Hem uluslararası hem de bölgesel örgütlere daha aktif bir biçimde katılma, 6. İran'ın ordusunu yeniden güçlendirmek hedefiyle modern silah sistemlerini edinmek.⁵⁹ Böylece Humeyni'nin ölümünden sonra İran'ın dış politikası iki hususa sahip olduğu dini ve ideolojik söylemleri yerine ulus çıkarları ve göreceli bir biçimde rejim ihraç etme politikasının uzakta kaldığı söylenebilir.⁶⁰ Dolayısıyla savaştan sonra İran-Irak arasında soğuk barış

⁵⁸ Semiz, Y. ve Akgün, B. (2005). "Büyük Ortadoğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri". *Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırma Dergisi*, (9), 167.

⁵⁹ Efegil, E. (2012, Aralık) "İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar". *Ortadoğu Analiz*, 4(48), 67.

⁶⁰ İnternet: Ramazan, M. (2011, Ocak) "İlaqat İraqia-Irania (İran-Irak İlişkileri)". *DohaInstitute*,

<https://www.dohainstitute.org/ar/ResearchAndStudies/Pages/art12.aspx>

11 Ekim 2017'de alınmıştır.

dönemi başlamış olduğu nitelendirilmiştir. Zira her iki taraf karşılıklı olarak da birbirlerine güvenemiyordu. Ancak birbirine yönelik askeri saldırılarda bulunmamıştır. Her iki ülke de siyasal sahnesi ve dış ilişkilerinde önemli değişimlere karşı karşıya kalmıştır.⁶¹

O sırada Irak'ın durumuna bakıldığında, Batı ve İsrail karşısında daha sert bir söylemler bulunuyordu. Aksi takdirde İran, dış politikada daha ılımlı bir tavır tercih etmek durumdaydı. 1990 Şubat ayında Batı medyasında ilk olarak Saddam Hüseyin yönetiminin eleştirilmesi ile beraber de Baas partisinin rejimi devrilmesi isteği dile getirilmiştir. Batılı tarafından Saddam'a karşı tavırları sert çıkarken da 19 Şubat 1990 tarihinde Arap Biliği'nin (AB) toplantı sırasında Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin önemli üyeleri sayılan Mısır, Yemen ve Ürdün'ün başbakanlarıyla yoğun görüşmeler yapmış ve görüşmelerde ABD'den gemilerini Körfez'den çekmesini istemiştir. Bu görüşmelerden beş gün sonra Saddam Ürdün'ün başkentinde düzenlenen Arap İşbirliği Konseyi (AİK) Zirve toplantısında aynı görüşmeleri paylaşarak, İsrail toprakların işgal edilmesi isteğinde bulunmuştur. AİK Zirvesinden sadece bir gün sonra Saddam Hüseyin İsrail toprakların saldırması takdirde kimyasal silahlar ile toprakaların yarısını yakacağı ciddi bir tehdidinde bulunmuştur. Sonuçta bu söylemlerin yüzünden Irak ile Batı ilişkilerini olumsuz bir şekilde etkilemiştir.⁶²

Bu durumda Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin 1990 Nisan ayında ilişkilerini güçlendirmek amacıyla İran'a bir mektup göndermiş ve mektupta iki cumhurbaşkanı arasında görüşmeleri önermiştir.⁶³ Bundan sonrasında iki ülke arasında gerek üst düzeyde yoğun görüşmeler gerekse Irak tarafından çeşitli mektuplar İran'a göndererek sorunların ele alınması teklifinde bulunmuştur. Irak'ın İran'a gönderdiği mektuplarda Irak'ın Şatt'ül Arap iddiasından vazgeçtiğini ve İran'ın

⁶¹ Mahammed, E. (2013). *II. Körfez Savaşı ve İran-Irak İlişkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, Ankara, 109.

⁶² Asl, a.g.e, 116.

⁶³ Asl, a.g.e, 116.

Şatt-ül Arap üzerinde egemenliğini Cezayir Antlaşması'na göre yeniden kabul ettiğini dile getirmiştir. Bu görüşmeler ve mektuplar mübadele edilmiş olmasına rağmen bir anlaşma haline getirilmemiştir. Çünkü Irak devleti özellikle de Saddam Hüseyin barış görüşmelerinde BM'nin dışlanmasını istemekteydi. Ama İran ise hiç bir şekilde BM'nin aradan çıkmasını istememiştir.

İki ülke arasındaki konuları görüşmek üzere 1990 Eylül ayında Irak Dışişleri Bakanı Tarık Aziz İran'ı ziyaret etti ve karşılığında da İran Dışişleri Bakanı Ali Akber Vilayeti Irak'ı ziyareti etmiştir. Ocak 1991 yılında Irak Devlet Başkan Yardımcısı İzat İbarhim Al-Duri ve Ulaştırma Bakanı bir resmi heyeti ile İran'ı ziyarette bulunmuştur. Yapılan tüm görüşmelerde aşağıdaki hususlara odaklanılmıştır:⁶⁴

- Sınırlar ile ilgili sorunların çözülmesi,
- İki ülke arasında kutsal mekanların ziyareti için kolaylıkların sağlanması,
- İki ülke arasında muhalif grupların problemi,
- Savaş esirlerin mübadelesi,
- Kuveyt'in işgali sorunu,
- Ekonomik işbirliği ve ticaret mübadelesi,
- Irak'ın ABD saldırıları karşısında birlikte hareket etme önerisi,
- Irak uçaklarının İran'da ABD saldırıları karşısında muhafaza edilmesi,
- İki ülke arasında istihbarat alanında işbirliği yapılması.

Bir taraftan Irak, İran ile ilişkilerini geliştirmeye çalışıyordu, diğer taraftan kendi kuvvetlerinin Kuveyt'ten çekilmesini reddediyordu. 16 Ocak 1991'de ABD tarafından Çöl Fırtınası Operasyonu ile Körfez Harekatını

⁶⁴ İnternet: Surur, M. (1994, Kasım) "İran ve Iraq: Hharbul Muaraza ve Tatbiul Mughamara (İran ve Irak: İtiraz Savaşı ve Normalleştirme Serüveni)". *Al-Hayat*, http://daharchives.alhayat.com/issue_archive/Wasat%20magazine 12 Ekim 2017'de alınmıştır, İnternet: Irak Muhabaratın Arşivleri 1991'de: (2016, Mart) "Irak'ın Sırrı Heyetinin Ziyareti". *RaialYoum*, <http://www.raialyoum.com/?p=404547> 12 Ekim 2017'de alınmıştır. Asl, a.g.e, 117.

başlatıldı. Bundan sonra İran-Irak ilişkileri gerginlik dönemine girerek gerileme yaşanmıştır.

Irak'ın Kuveyt'i İşgalinde İran'ın Tutumu

1. Irak'ın Kuveyt'i İşgali

Kuweyt konusu Irak devleti kuruluşundan beri dile getirilen bir konuydu. Baas Partisi iktidara geldiğinde yeniden canlandırmaya çalışılmıştır. Irak'ta Saddam Hüseyin'in yönetime gelmesinden sonra Irak'ın Kuveyt'e sahip olduğu hızlı bir şekilde gündeme geldi. İran-Irak Savaşı neticesinde Irak'ın ekonomik durumu ciddi bir sorun söz konusu olmuştur. Bilindiği gibi Irak savaş sırasında Arap ülkelerden büyük oranda borç almıştı. Bu borçlar, Irak'ın önünde büyük bir engel olunca da Saddam Hüseyin Arap ülkelerinden aldığı tüm borçlarının ödemesinde vazgeçmesini istemiştir. Çünkü Saddam'ın düşüncesine göre; Irak-İran savaşı sadece Irak ile İran arasında bir savaş değildi. Aynı zamanda bütün Arap çıkarları için savaştı. Dolayısıyla Irak ile İran savaşının yükünü bütün Arap devletler omuzlamalıydı. İran-Irak Savaşı sona erdirmesinden sonra petrol fiyatlarını düşürmesi Irak'a daha çok zarar verdiğinden dolayı Kuveyt topraklarını işgal etmek istemiştir.

Kuweyt, Irak açısından önemli bir ülke olarak sayılmaktaydı. Jeopolitik, stratejik ve petrol rezervine sahip bir ülkedir. Bundan dolayı Saddam Hüseyin 2 Ağustos 1990 yılında Kuveyt'i işgal etmiştir. 8 Ağustos'ta Kuveyt'i ilhak ettiğini bildirmiş ve 28 Ağustos'ta da Kuveyt'i Irak'ın dokuzuncu ili olarak ilan etti.⁶⁵ Irak Kuveyt topraklarını işgal edince de BMGK 660 sayılı karar ile Irak'ın kuvvetleri Kuveyt topraklarına saldırısını kınadı ve koşulsuz önceki sınırlarına çekilmesini istemiş ve iki ülke arasındaki gerginlik ve anlaşmazlıkları görüşerek çözmek gerektiğini söylemiştir. Ama Irak tarafından BMGK'nin kararı uyulmamıştır.

BM Irak'ın Kuveyt'i işgaline başladığı ilk günde barış çağrısını ön gürmüştür. Bu doğrultuda, ABD'nin

⁶⁵ Yılmaz, a.g.e, 300.

öncülüğünde BMGK, Irak Kuveyt'i işgali başladığından (2 Ağustos) 1990 Kasım ayının sonuna kadar şu kararlar ele almıştır. " 660 sayılı karar 2 Ağustos, 661 sayılı karar 6 Ağustos, 662 sayılı karar 9 Ağustos, 664 sayılı karar 18 Ağustos, 665 sayılı karar 25 Ağustos, 666 sayılı karar 13 Eylül, 667 sayılı karar 16 Eylül, 669 sayılı karar 24 Eylül, 670 sayılı karar 25 Eylül, 674 sayılı karar 29 Ekim ve 677 sayılı karar 28 Kasım. BMGK'nin aldığı bütün kararlarında Irak'ın Kuveyt'ten koşulsuz olarak derhal çekilmesi ve sorunlar taraflar arasında görüşmeler yoluyla çözülmesini istemiştir. Ama sonuçta çıkarttığı bütün kararlar mümkün olmaması üzerine 29 Kasım 1990 'da 678 sayılı kararın ortaya çıkmasına sebep oldu.⁶⁶ BMGK'nin Irak'a karşı aldığı kararlar ABD'nin desteği ile çıkmaktaydı.

BMGK, önceki aldığı kararları ve uyguladığı yaptırımlarına rağmen Irak kuvvetlerinin Kuveyt'ten çekilmesi konusunda istediği sonucu alamamıştır. Bu bağlamda 29 Kasım 1990 yılında 678 sayılı kararı kabul ederek Irak'a Kuveyt toprakalarından çekilmesi konusunda 15 Ocak 1991 tarihine kadar zaman verdi. Eğer Irak devleti bu karara uymazsa Irak'ın bir savaşla karşı karşıya kalacağı da ilan edilmekteydi. Yani 678 sayılı karar Irak'a karşı güç kullanılmasına izin vermiştir. Aynı zamanda bu kararın ışığında ABD Kongresi de 12 Ocak 1991 yılında benimsediği bir karar ile ABD Başkanına Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmak için gerekli gördüğü her türlü tedbiri alması için yetki (savaş yetkisi) vermiştir. Artık bundan sonra Irak'ın Kuveyt'i işgali (Körfez Krizi) bir savaşa dönüştü.⁶⁷

BMGK'nin Irak'a verdiği zaman da görüşmeler gerçekleştirilmesine rağmen, olumlu bir sonuç vermemiştir. Dolayısıyla 16 Ocak 1991 yılında ABD'nin öncülüğünde Irak'a karşı güç kullanmaya başlamıştır. ABD'nin Irak'a karşı başladığı savaş, "Çöl Fırtınası Operasyonu", II. Körfez Savaşı ya da Kuveyt'in Özgürlük Savaşı olarak nitelendirilmiştir. ABD'nin liderliğinde yaptığı otuz

⁶⁶ Arı, (1999). a.g.e, 233.

⁶⁷ Yılmaz, a.g.e, 301, Arı, (1999). a.g.e, 336.

ülkenin fiilen bu savaşa katılmış ve BM bir blok haline Irak'a karşı bir cephe almıştır. ABD'nin krize yönelik temel istekleri şöyle özetlenmekteydi: Birinci, Irak'ın derhal ve şartsız olarak Kuveyt'ten çekilmesi, İkinci, meşru Kuveyt hükümetinin yeniden iş başına gelmesi, Üçüncü, diğer ülkelerdeki ABD vatandaşlarının korunması, dördüncü ise, ABD ulusal çıkarları için yaşamsal öneme sahip olan bölgede istikrarın sağlanması.⁶⁸

Irak, koalisyon güçleri karşısında fazla dayanamadı. Çünkü Irak havadan bombardıman edildi ve bazı kesimleri yerle bir edilmiş, hava ve kara harekatı başarılı bir şekilde devam ederken, 28 Şubat 1991 tarihinde ateşkes ilan edilerek savaşın sona erdiği bildirilmiştir.⁶⁹ Savaşta büyük kayıplara uğrayan taraf Irak kuvvetleri oldu. Ancak savaşın sona ermesiyle birlikte Irak'ın güneyinde Şii ve kuzeyinde Kürt ayaklanmaları ortaya çıktı.

Nihayetinde, 2 Mart 1991 tarihinde BMGK'nde geçici ateşkesin hukuki çerçevesini belirleyen 679 sayılı kararı tasarısı 11 olumlu oy ile, 3 çekimser (Hindistan, Çin ve Yemen) ve biri de (Kuba) olumsuz oy ile kabul edildi. Bu karar içerisinde bulan, savaş esirlerinin serbest bırakılması, Irak'ın Kuveyt'ten aldığı mallar ve mülkleri geri vermesi, Irak'a ekonomik ve askeri ambargonun devam etmesi, Irak'ın tüm BM kararlarını kabul etmesi, çok uluslu gücün ateşkes imzalanıncaya kadar Kuveyt'te kalması ve en son gerekirse Irak'a karşı tekrar askeri güç kullanılması konularını düzenliyordu.⁷⁰ BMGK'nin kararına göre, Irak'ın Kuveyt toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı ve sınırları önceki olduğunu kabul etmesi belirtilmekteydi.

II. Körfez Savaşı'nda Irak'ın maliyet kayıpları 200 milyar doları bulurken, Kuveyt'e verdiği zararın da 100 milyar doların üzerinde olduğu tahmin edilmiştir. ABD'nin askeri yetkilerinin verdiği bilgilere göre, savaşın askeri maliyeti 75 milyar dolar civarındaydı. Bunu 50-55 milyar

⁶⁸ Arı, (2004). a.g.e, 435.

⁶⁹ Kahraman, a.g.e, 43 ve Yılmaz, a.g.e, 303-304.

⁷⁰ Arı, (2007). a.g.e, 451-452.

dolarlık kısmını müttefikler (Suudi Arabistan ve Kuveyt) 33 milyar dolar, Japonya 10 milyar dolar ve BAE de 3 milyar ödemiştir. 20-25 milyar dolarlık kısmı ise ABD tarafından karşılanmıştır. Savaş neticesinde Irak hem askeri hem de ekonomik sektörlerinde büyük darbe yemiştir. Verdiği rakamlara göre, yaklaşık 100.000'in üzerinde ölü ve yaralı, 175.000 esir vermişti.⁷¹

İran'ın Tutumu

II. Körfez Savaşının ilk günlerinde İran'ın tutumu belli olmamış ve endişe bir durum içinde kalmaktaydı. İran, Irak'ın Kuveyt'i işgalinin ne olacağının farkında değildi ve aynı zamanda büyük güçlerin tepkisini nasıl çıkacak, onu da İran açısından önemliydi.⁷² Dolayısıyla İran'ın, Irak'ın Kuveyt'i işgali karşısındaki tutumu ve tavırları iki bölümden ayrılabiliriz: Birinci aşamada, 2 Ağustos 1990 yılında saldırı başladığı, İran, Irak'ın Kuveyt'i işgaline karşı yabancı kuvvetleri kullanılmasına desteklemele birlikte BM'nin kararların ve ekonomik yaptırımlarına gönüllü olarak katılmıştır. İran Devlet Başkanı Haşemi Rafsancani saldırısını kanadı. Bunu yanı sıra da hem İran Mili Güvenlik Konseyi'nin toplantısında hem de İran Dışişleri Bakanlığı resmi bir bildirisi ile saldırıyı kınadılar. İran'ın bildirilerinde koşulsuz olarak Irak'ın kuvvetleri derhal uluslararası tanınmış sınırlara geri çekilme gerektiğini açıklamış ve anlaşmazlıklara barışçı bir çözüm bulunmasını istemiştir. Yani İran ilk günden itibaren Kuveyt'in toprak bütünlüğüne karşı her tür saldırının kabul edilmez olduğunu bildirerek Irak kuvvetlerinin bu ülkeden geri çekilmesini istemiştir. İkinci aşama ise, Irak'ın Kuveyt'i işgali ikinci haftaya geçince Irak kuvvetleri Kuveyt topraklarından şartsız çekilmesini reddederken, ABD'nin kuvvetleri Suudi Arabistan'a doğru hareket etmeye başladı. 9 Ağustos'ta barış girişimlerin çerçevesinde Kahire Zirvesi'nde de barışça bir çözüm bulunamamıştır. Bundan sonrası da İran'ın Kuveyt'in Irak

⁷¹ Kahraman, a.g.e, 44.

⁷² Masaad, N. A. (2001). *Sanul Qarar fi Iran ve Iraqat Arabia Irania (İran'da Karar Verme ve Arap-İran İlişkileri)*. Beyrut: Arap Birleşme Araştırma Merkezi, 227.

tarafından işgal edilmesine karşı tutumunun tarafsız olduğunu görünüyordu.⁷³

Kuveyt'in Irak tarafından işgal edilmesi İran için tehdit oluşturmuştur. Ancak Irak tarafından İran'a tarafız kalması karşılığında ki bu durum İran'a yeni fırsatlar oluşturmuştur, aşağıdaki şartları kabul edeceğini bildirmiştir:⁷⁴ Sekiz yıl süren savaşta İran'ın Irak tarafından işgal edilen tüm toprakları geri dönmesi,

- Yeniden 1975 Cezayir Antlaşmasının tanımlanması,
- Irak İran'ın esirleri göndermesi kabul etme,
- Irak, İran'a bir miktar petrol sağlaması,
- İran'ın muhalif grupların faaliyetlerinin yasaklanması, özellikle Halkın Mücahitler Örgütü,
- Sekiz yıl savaşın sorumlusu taraf Irak olduğunu kabul edilmesi ve İran'a tüm tazminat ödemesi.

Yukarıda değinilen hususlar ile birlikte bölgedeki müttefik kuvvetleri, kendi çıkarları açısından bir tehdit algısı oluşturduğundan dolayı II. Körfez Savaşı'ndan tarafsız çıkan İran bölge ülkeleriyle yakın ilişkileri hedefliyordu. Çünkü Kuveyt'in toprakları Irak tarafından işgal edilmesi, İran için sadece bir tehdit değildi. Aynı zamanda bir fırsat olarak da görünüyordu. Çünkü Saddam Hüseyin'in bölgede zayıfaması İran'ın hareket kabiliyetini arttırıyordu ve Saddam idaresinde zayılamış bir Irak, İran'ın menfaatlerini hizmet ediyordu. Dolayısıyla İran'ın II. Körfez Savaşına karşı tutumu tarafsız olduğu yönündeydi ve bu sorunun askeri çözülmesi yerine barışça bir çözüm ön görülmüştür.

Bu doğrultuda 1990 Ekim ayında bu hususlar İran'ın önerdiği kapsamlı barış önerisinde ön görülmüştür.⁷⁵

- Irak kuvvetlerinin, Kuveyt topraklarını terk etmesiyle yabancı kuvvetlerin de bölgeyi terk etmelerini birdirmiştir.

⁷³ Casım, A. N. (2007, Eylül). "Halwesty Iran Le Cengi Yakam u Dwamy Kandaw (İran'ın, I. ve II. Körfez Savaşın Karşısına Tutumu)". *İran Dosyalar Dergisi*, (7), 61-74.

⁷⁴ Al-Nafisi, A. F. (1999). *Iran ve Halic: Diyalektik Al-damc ve Nabız 1978-1998 (İran ve Körfez: Diyalektik Bileşme ve Dışlanma 1978-1998)*. Kuveyt: Kirtas Yayınları, 62.

⁷⁵ Musaat, a.g.e, 231.

- Savaşı taraf olan Irak ve Kuveyt dışında, bir güç oluşturulması ve Irak ve yabancı kuvvetlerin yerine konuşlandırılmasını istemiştir.
- Bölgedeki devletler tarafından İran ve Irak'ın ekonomik sektöründe yeniden inşa edilmesi koşulsuz olarak yardım edilmesi, özellikle sekiz yıl süren savaş sırasında Irak'ı destekleyen ülkeler.
- Hem Arap devletleri hem de Arap olmayan devletler Irak'ın tüm borçlarından vazgeçilmesini istemiştir.
- Bölgedeki tüm devletler kapsamında bir saldırmazlık anlaşma imzalanmasını bildirmiştir.

Genel olarak İran Irak'ın Kuveyt'i işgalini kınarken, ABD önderliğinde Irak'ın, Kuveyt topraklarından çekilmesi için gerçekleşen operasyonda kendinin tarafsız bir politika izlediğini ilan etti. İran bir tarafta bölgedeki ülkeler ile ilişkilerini geliştirmek durumdaydı. Diğer taraftan da ne ABD ve Batılı ülkeler ile ne de Irak devleti ile bir savaşa girmeyi istememiştir. Eğer İran, ABD'nin yanında yer alsaydı o zaman İslam Devriminin prensiplerine aykırı olacaktır. Aksi takdirde ABD'ye karşı Irak'a destek verseydi de ABD ve uluslararası toplumu ile ilişkileri daha da kötü olacaktır. Öte yandan ABD tarafından İran'a karşı yapılacak askeri müdahale olasılığı fazla görünüyordu. İran değinilen tüm nedenlerden dolayı, Kuveyt'in işgalinde ADB tarafından gerçekleştirilen askeri operasyonlara katılmamış ve kendini tarafsız olarak ilan etmiştir.⁷⁶

İran-Irak İlişkileri (1991-2003)

İki ülke arasındaki BMGK'nin 598 sayılı kararı ile sekiz yıl süren savaşın sona ermesinden sonra ikili ilişkilerde yeni bir sayfa açılmış bir dönem söz konusu oldu. Ardından 1990 yılında Irak kuvvetleri Kuveyt'i işgal ederken, olay iki ülke arasındaki ilişkilerini etkilemiştir.

Diğer taraftan 1990 yılından sonra Dünya düzenindeki değişimler iki ülke arasındaki ilişkilere de yansımıştır.

⁷⁶ Tamer, C. (2016, Eylül). *1990 Sonrası İran'ın Irak Politikası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 27-28.

SSCB'nin yılmasıyla dünya ve bölgedeki tek başına gelen güç ABD, iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesini hızlandırmıştır. Çünkü II. Körfez Savaşı (Kuveyt Özgürlük Savaşı) sonrası da neredeyse ABD bölgedeki tek güç olarak kalmıştır. Bölgedeki ABD'nin rolü yükselirken gerek İran gerekse Irak devleti açısından büyük bir endişe kaygısı olarak görünüyordu. Bunun dışında da sekiz yıl savaşı sona erdirmesi bir yıl sonrası Haşemi Rafsancanı iktidara gelmesiyle birlikte de iki ülke arasındaki ilişkilerin açısından olumlu bir neden olmuştur. Dolayısıyla iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi hedefiyle adımlar atmaya başlamışlardır.

Kuveyt toprakların Irak tarafından işgal edilmesinden sonra da İran ne Irak'a karşı çıkmış ne de Irak yanında yer almıştır, yani İran bu olayda tarafsız olarak bir politika izlemeyi tercih etti. İran'ın izlediği bu tür politikasından dolayı Irak ile ilişkilerinde yakınlaşmaya neden oldu. Ancak savaş sonrası gelebilecek muhtemel Irak, İran güvenliğinin açısından bir tehdit algısı olarak değerlendirilmesiyle beraber Irak İran ile arasındaki kalan sorunların konusunda anlaşma yaparak ilişkilerini yeniden inşa edilmiş olduğunu bir tahmin ortaya konulmuştur. Çünkü buna karşılık ortak düşmanı ABD olan iki ülke arasındaki bir yakınlaşma dönemi olduğunu düşünmekteydiler. Böylece 1991 dönemin sonrasında yakınlaşma sebebi olarak görebilecek iki olay vardır. Bunlardan bir tenesi İran'ın Kuveyt Özgürlük Savaşı (Çöl Fırtınası Operasyonu) sırasında arabuluculuk girişimi, diğeri ise Irak'ın 100 uçağını ABD saldırısından kurtarmak için İran'a göndermesidir. Lakin ikinci olay daha sonra gerginlik olarak ortaya çıkmıştır. Yani iki ülke arasındaki uçak konusunda başka sorun oluşturmuştur.⁷⁷

1991 yıldan sonra da Irak-İran ilişkilerinde Irak'taki Şiilerin ve Kürtlerin ayaklanması etkili bir nedeni olmuştur. Gerçi bu konu iki ülke ilişkilerinde daha önceki sorunlardan biriydi. Irak'ın güneyinde Şiilerin ayaklanması patlak verirken Irak kuvvetleri tarafından sert bir şekilde

⁷⁷ Ekmen, a.g.m, 207.

bastırılmıştır. Buna karşılık İran Şii gruplara gerek maddi gerekse manevi desteklten kaçınmamıştır. Ama Irak'ın kuzeyindeki durum ABD ve diğer Batılı ülkelerin desteklemesiyle bir özerkl bölge haline getirilmiştir. Kuzey Irak'taki gelişmeler iki ülkenin güvenlik ve toprak bütünlüğü açısından büyük bir tehdit görünmekteydi. Kuzey Irak'ta 1992 yılında seçimler yapıldıktan sonra Temsilciler Meclis; ve yerel hükümet kurulmuştur. Irak ve İran Kuzey Irak'ta ortaya çıkan yeni duruma müdahale edilmesi için caba göstermeye başladılar. Bu bağlamda Kuzey Irak'taki etkili olan KDP Barzani'nin liderliğinde Irak'la yakınlaşırken Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) Talabani'nin liderliğinde İran tarafından desteklemesini görünmekteydi. Bu da Irak yetkileri tarafından İran'ın Irak topraklarına müdahalesi olarak değerlendirildi.

Bu dönemde İran'ın Irak yönelik politikası bir taraftan Irak'taki muhalif gruplar (Şii'ler ve Kürtler) yoluyla Sunni rejimini zayıflatmaya çalışırken diğer taraftan da Batı ve Körfez ülkelerinin dikkatini çekmemek ve amaç masasını yerleştirmemek oluşturmaktaydı. Böylece İran-Irak ilişkileri 1997 yılında Muhemmet Hatemi'nin iktidara gelmesine kadar ilişkiler soğuk kalmıştır.⁷⁸

"İki ülke ilişkilerin yeniden inşa edilme çabalar çerçevesinde Muhammet Hatemi'nin İran'da iktidar gelmesiyle beraber İran'ın dış ilişkileri diğer ülkeler olduğu gibi Irak ile ilişkilerde de düzenleme söz konusu olmuştur. Değinildiği gibi iki ülke arasında yakınlaştıran husus ABD'nin çift kuşatma doktrin olduğunu söylenebilir. ABD, çift kuşatma doktrin ile hem İran hem de İran'ın bölge içinde izolasyon edilmesini istemek durumdaydı. Öte yandan Irak İran ile ilişkileri geliştirme çabalarının arkasında da diğer bir önemli nedeni olan İran Körfez ülkeleri ile geliştirirse Irak'ı sıkıştırma haline gelebilmekteydi. Dolayısıyla Irak, İran ile ilişkileri iyileştirerek bunu etkisiz hale getirmeye çalışmaktaydı."⁷⁹ İran'ın ise dışarıda ya da uluslararası alanda yalnızlıktan

⁷⁸ Tamer, a.g.e, 34.

⁷⁹ Asl, a.g.e, 122.

kurtarılmasının hedefiyle her hangi bir ülkeden gelen ilişkileri canlandırma teklifine reddetmemekteydi.

Bu bağlamda İran'da 9-11 Aralık 1997 tarihlerinde düzenlenen İKÖ'nün zirve toplantısından sadece bir ay önce, İran tarafından 500 Iraklı esir serbest bırakılarak bir hareket yapmış ve iki ülke arasındaki ilişkileri canlandırmak amacıyla yoğun görüşmelerde bulunulmuştur.⁸⁰ Bu doğrultuda Irak Dışişleri Bakanı Muhammet Said Sahaf, İran Dışişleri Bakanı Kemal Harazi ile buluştu. Buluşmada İran Dışişleri Bakanı Kemal Harazi, Irak'a karşı BM ambargosunun asıl hedefinin Irak halkı olduğunu bir demec dile getirirken, diğer yandan da iki ülke arsındaki kalan sorunların uygun bir çözüm bulunması hazır olduğunu açıkça söyledi. Zirve sırasında da Irak Devlet Başkan Yardımcısı Taha Yasin Ramazan da İran Cumhurbaşkanı Hatemi ile oldukça önemli bir görüşme yapmıştır. Hatemi görüşme sırasında "*son 20 yıl bakarsak gerçek düşmanımızın kim olduğunu görebiliriz*" derken, ABD'nin çift kuşatma politikasını sert bir şekilde eleştirdi. Bu toplantıda Irak, İranlı Şiîlerin kutsal yerlerini ziyaret etmesine izin verdi.⁸¹

Böylece ilişkileri canlandırma çabaları çerçevesinde 1997 yılında iki ülke arasındaki önceki dönemlerden kalan sorunların çözmek için beş komite oluşturulmuştur. Oluşturulan komiteler aşağıdaki görevleri şöyle arz edilebilir:⁸²

- İki ülke arsındaki Sınır Çizgilerini Belirleme Komitesi: bu komita 1250 kilometre iki ülke arasındaki sınırının yeniden belirlenmesini üstlenmiştir.
- Esirlerin Mübadele Komitesi: sekiz yıl savaş sırasında her iki ülkede on binlerce insan esir olmuşlardır. Ancak bunlardan büyük bir kısmı 1988 yılında savaşın durdurulmasından sonra serbest bırakılmıştır. Ama İranlı esirlerin bir kısmı Irak tarafından gizli

⁸⁰ Al-Hamdani, Z.S. (2012). *Siyaset İran Ticahu Dwalu Mucawir (İran'ın Komşu Devletlere Yönelik Politikası)*. Kahire: Al-Arabi Dağıtım ve Yayınları, 44.

⁸¹ Erkmen, a.g.m, 207.

⁸² Erkmen, a.g.m, 208 ve Asl, a.g.e, 123.

tutuluyordu ve İran onların da serbest bırakılmasını istemekteydi.

- İnanç Turizm Komitesi: Irak'ta Şiîlerin kutsal yerler olan Necef, Kerbela ve Samera, 1988 yılından itibaren her hafta 4500 civarında İranlı kutsal yerleri ziyaret edilmektedirler. Bu konu ekonomik açısından da Irak için oldukça önemlidir. Bu komite Irak'a gidenlerin karşılaşacakları sorunları ele almak ile beraber ziyaretçilerin kolaylaştırması için gerekli adımlar atmaktaydılar.
- Ticari İşbirliği Komitesi: bu komite iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirmesinde önemli tedbirler ele alınmıştır. İran gerek resmi ticarete gerekse de gayri resmi ticarete Irak'ın önemli ortağı olmuştur.
- Diğer Konular Ele Alındığı Komite: II.Körfez Savaşı sırasında Irak 100 uçağını ABD saldırısından kurtarmak için İran'a göndermiştir. Sonra da bu konu iki ülke arsında bir kriz haline dönmüştür. Ancak bu sorunları çözülmek için komite kurmuştur.

1998 yılın Ocak ayında Irak Dışişleri Bakanı Muhammet Said Sahaf Tahran'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında iki ülke arsındaki sorunlar ele alınarak yoğun görüşmeler yapılmıştır.⁸³ Iraklı bakan İran'dan İslam Konferansı Örgütü'deki (İKÖ) başkanlığı süresince Irak'a karşı uygulanan ambargonun hafifletilmesi için etkisini kullanmasını istemiş ve iki ülke arsındaki çeşitli sektörlerde ilişkilerin normalleştirilmesi gündeme geldi.

İran ve Irak dışişleri bakanları arasında yapılan toplantıda siyasi ve diplomatik, ekonomik ve ticari ve insani sorunlar konusunda bir çok ortak komiteler oluşturmaya karar verdiler. Ayrıca İran Ticaret Bakanı ile Iraklı meslektaşı Muhammet Mehdi Salih arasındaki görüşmelerde anlaşma imzalanması bulunuyordu. 1999 yılında da iki ülke arsındaki ilişkilerin canlandırma cabasının çerçevesinde atılan adımlar devam ederek, her iki ülke tarafından Körfez ve Ortadoğu'da ABD tehlikesine karşı işbirliği yapmak gerektiği açılmıştır. Bu dönemde kullanılan

⁸³ Al-Hamdani, a.g.e, 146.

söylem "Emperyalizme karşı işbirliği" olarak görünüyordu. Bu yıla ait diğer bir gelişme İran elinde kaldığı iddia ettiği son Iraklı esir grubu (728 kişi) serbest bıraktı ve İran, Irak'ın bu girişimleri olumlu bir adım olarak görmüştür.⁸⁴

2000 yılında Venezüella'nın başkenti Karakas'ta düzenlenen OPEC zirvesinde İran Cumhurbaşkanı Hatemi ile Irak Devlet Başkan Yardımcısı Taha Yasin Ramazan görüştü. Bu görüşmede iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi, savaş esirleri konusu, İranlıların Irak'a kutsal yerelere gitmesini, güvenlik konusu ve diğer gereken sorunları ele almaya odaklanmışlardır. Aynı yılda Irak İletişim ve Ulaştırma Bakanı Ahmet Murtaza Halil İran'ı ziyaret etmiştir. Bakanın ziyaretinde iki ülke arsındaki ticaret, endüstriyel ve II. Körfez Savaşı sırasında Irak'ın İran'a gönderdiği uçaklar meselesi görüşmeler yapılmıştır. Murataza Halil Tahran'ı ziyaret sırasında Moskova-Bağdat arasında yapılması planlanan düzenli uçuşlar için İran hava sahasının kullanılması için izin istemiş ve buna karşılığında İran Suriye uçuşlarında kendi hava sahasını açmayı önermiş, İran ise sonraki günlerde olumlu cevap vermiştir. İran da Irak ile ilişkilerini hava taşımacılığı kadar kara ve demir yollarında da artırmak istediğini bildirdi. Bu konudaki ile ilgili anlaşma imzalanmıştır. 2000 yılın iki ülke arsındaki başka bir önemli ziyareti olan İran Dışişleri Bakanı Kemal Harazi'nin Irak'ı ziyareti olmuştur. Çünkü bu ziyaret İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Vilayeti'nin 1990 yılında ziyaretinden sonra ilk ziyaret oldu. İran Dışişleri Bakanı Kemal Harazi Irak'a yaptığı ziyarette Saddam Hüseyin ile görüştü. Görüşmeler sırasında 1975 Cezayir Antlaşması'nın uygun bir çözüm olduğunu ve 1997 yılında iki ülke arasındaki oluşturulan komitelerin aktifleştirilme kararlaştırılmış ve İran ise Irak uygulanan ambargonun kaldırılması için BM bakış açısında girişimlerde bulunmuş ve Irak'ın her türlü desteği vereceğini açıklamıştır.⁸⁵

⁸⁴ Erkmen, a.e.m, 208-209.

⁸⁵ Al-Hamdani, a.g.e, 146 ve Erkmen, a.g.m, 210.

"2000 yılının Ağustos ayında Irak başkenti Bağdat'ta Irak Cumhurbaşkanı Sarayı füzelere hedef olmuştu ve Irak İslam Devrim Yüksek Konseyi (İİDYK) bu eylemi üstelenmiştir. Eylemden sonra Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin sert bir tepkisi olmuştur. Irak devleti bu eylemden İran'ı İran suçlamıştır. Karşılık olarak da Tahran, Saddam Hüseyin'in savaş suçlusu olarak uluslararası mahkemelerde yargılanma gerektiğini önermiştir."⁸⁶ Öte yandan da İran Körfez ülkeleri özellikle Suudi Arabistan ve Kuveyt ile ilişkilerini geliştirmeye çalışırken, Irak devletinin kaygısına yol açmıştır. Bu bağlamda Irak tarafından bu kaygı sık sık ifade ediliyordu. Dolayısıyla iki ülke arasındaki ilişkilerinde gerginliğe yola açmıştır. Gerçi 11 Eylül 2001 saldırıları sonrası ABD Başkanı tarafından ilan ettiği "Şer Üçgeni" içerisinde gerek Irak gerekse İran yer vermiştir.

Sonuç

Irak jeopolitik ve toplumsal yapısı açısından İran dış ilişkiler stratejisinde önemli bir yer kaplamaktadır. Irakın İran için önemi Irak Devleti'nin 1921'de kurulmasından beri bulunmaktadır. Fakat 1979'da "İran İslami Devrimi" Irak'ın İran için önemini önceki dönemlere oranla önemli ölçüde artmıştır. Bir yandan İran'da İslami Devrimin gerçekleşmesi diğer yandan Saddam Hüseyin'in Irak'taki iktidarın zirvesine geçisi bu iki devlet açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu dönem "Sekiz Yıllık Irak-İran Savaş Dönemi" olarak adlandırılmıştır. İslami Devriminden 2003'e kadar süreçte Saddam Hüseyin bölgede İran'ın ilerleyişini, iktidarını ve etkinliğini sınırlandırmak, kırmak için vargücüyle çabalamıştır. Bu dönem çetin savaş ve çekişmelerle geçmiştir. İran-Irak ilişkileri 1979-2003 yıllarında bakacak olursak İran Irak'a nazaran daha fazla atılımda bulunmaktadır. Gerek bölgesel gerekse de uluslararası alanda daha fazla rol kapmaktadır. Her ne kadar 1991 yılına kadar Irak İran'ın

⁸⁶ Asl, a.g.e, 125-126.

sınırlarını geliştirme ve etkinliği artırma siyasetinin önündeki en büyük engel ve cephe olarak olmuştur.

İki ülke arasında ilişkileri, Irak devleti kurulduğu 1921 yılından itibaren inişli çıkışlı olduğu söylenebilir. İki ülke arasındaki sorunlar 20. yüzyılın boyunca uygun bir çözüm bulmadan devam etmekteydi. Ancak 1991-2003 dönem arasında İran-Irak ilişkilerini şekillendirilen çeşitli faktörler şöyle değerlendirilmelidir:

- Sınır sorunları, İran-Irak arasındaki sınır sorunu Osmanlı ve Safevi döneminden kalan bir meseledir. Sınır sorunu iki ülke arasında bir çok kere anlaşma yapılmasına rağmen uygun bir çözüme kavuşturulmamıştır. Yapılan sınır anlaşmaları pratikte uygulama imkânı olamamıştır. Baas partisi iktidara geldiğinde iki ülke arasındaki sınır anlaşmazlıkların daha arttırmasına yol açtı. Dolayısıyla iki ülke arasındaki ilişkilerin gerginleşme nedeni sınır sorun söz konusu olmuştur.
- İran-Irak sekiz yıl süren savaş son erdirmesi, İran'da Humeyni'nin ölümünden sonra Haşemi Rafsancani yönetime gelmesiyle birlikte İran'ın hem iç politika hem de dış politika önemli bir döneme girmiştir. Humeyni ölümünden sonra İran'ın dış politikasında ideolojik ve din söylemi yerine daha ılımlı ve realite bir tür politika izlemesini tercih etmiştir. Ancak Muhammet Hatemi iktidara geldiği zaman da bölgedeki devletleri ile ilişkilerini canlandırması önemli adım atmayı görünüyordu. İran'ın izlediği bu tür politika çerçevesinde Irak ile ilişkilerinin geliştirmesi içinde büyük bir avantaj olduğunu söylemek doğrudur. Çünkü Hatemi'nin iktidarı ilk dönemde İran-Irak arasındaki önemli anlaşmalar olmuştur.
- İran-Irak ilişkilerinde diğer önemli etkili olan muhalif gruplar olduğu söylenebilir. Irak devleti kurulduğu 1921 yılından itibaren muhalif gruplar iki ülke arasındaki sorunların başında gelmektedir. 1979 yılında İran'da rejim devrilmesi ile birlikte İran Irak'taki yaşayan Şiîlere en büyük maddi ve manevi destekçi

ülke oldu. Bunun yanında İran, Irak devletine karşı Kürtlere de destek oldu. Buna karşılık Saddam Hüseyin da Kuzistan'da yaşayan Araplara destek olmak durumundaydı. Dolayısıyla Irak kuruluşundan 2003 yılına kadar iki ülke arasındaki yaşanan gerginliklere muhalıf gruplar konusu büyük bir sebep oldu.

- Savaş esirleri konusu, sekiz yıl süren savaş boyunca her iki taraf da birbirinden çok sayıda insan hayatı kaybedilmesine rağmen büyük oranda insanlar almıştır. Savaşın sona ermesinden sonra bu konu üzerinde antlaşmalar yapılmasına rağmen esirler meselesi tam olarak çözülmemiştir. Bundan dolayı esir mübadele meselesi sekiz yıl süren savaş sonrası iki ülke arasındaki ilişkileri etkileyen faktörlerden birisi olmuştur.
- ABD'nin 1993 yılında her iki ülkeye karşı çift kuşatma politikası, İran'da 1979 yılında Şah rejimin devrilmesiyle birlikte bölgedeki ABD'nin en müttefik ülkesi olan İran rakibe geri dönmüştür. İran-Irak sekiz yıl süren savaşta ABD'nin Irak'a verdiği destek açıkça görünüyordu. Öte yandan II. Körfez Savaşı sonrasında ABD Irak'ı çeşitli yaptırımlar ile sıkıştırmaya başladı. Bu bağlamda ABD'nin 1993 yılında iki ülkeye karşı "çift kuşatma doktrin" politikasını izlemiştir. Bu doktrin ile İran ve Irak'ın bölge içinde etkisiz kılınmasını istemiştir. Dolayısıyla 1991-2003 dönemde iki ülkeyi birbirine yakınlaştıran husus ABD'nin "çift kuşatma doktrin" politikası olmuştur.
- Irak'ın İran ile ilişkileri normalleşme çabalarının arkasında önemli diğer neden olan İran'ın Körfez ülkeleri ile ilişkileri geliştirme girişimi bulunuyordu. İran uluslararası alanda yalnızlıktan kurtulmak amacıyla Körfez ülkeleri ile ilişkilerini geliştirirken, Irak kaygı duyuyordu. Dolayısıyla Irak İran ile ilişkileri iyileştirerek bunu etkisiz hale getirmeye çalışmaktaydı. Böylece Irak, II. Körfez Savaşı sonrasında İran'ın

Körfez'deki girişimlerini önlemek için onunla ilişkilerini geliştirmesi iyi bir seçenek görünüyordu.

- II. Körfez Savaşı sırasında Irak, ABD'nin saldırılarından kurtarmak için 100 uçağı İran'a göndermiştir. Daha sonra bu konu iki ülke arasında bir krize geri dönmüştür. Bu konu iki ülke ilişkilerinde gerginliklere neden olduğunu söyleyebiliriz.
- Irak BM tarafından uygulanan ambargonun etkisini hafifletmek amacıyla İran ile ilişkilerini iyileştirmeyi istiyordu. Bu kapsamda özellikle ekonomik ve ticaret işbirliği açısından iki ülke arasında sık ilişkiler bulunuyordu.

1991-2003 arasındaki İran-Irak ilişkileri şekillendirilen diğer önemli faktör bölgedeki ABD'nin tehdit algısı olduğu belirtilebilir. İran ve Irak, ABD'nin bölgedeki varlığı 11 Eylül 2001 terör saldırısı sonrasında daha fazla gündeme geldi. Bu saldırı sonrası ABD Başkanı Bush tarafından ilan edilen "Şer Üçgeni" içerisinde hem İran hem de Irak yer almıştır.

Kaynakça

- Abdulkadir, N. (2008). *Siyaseti İran Baramaber Bızutnaway Rızgarixazı Netewey Kurd Le Kurdistanî Iraq: 1961-1975 (İran'ın Irak Kürt Hareketlerinin Politikası: 1961-1975)*. Erbil: Aras Yayınları.

- Abu Al-Gazalah, M. A. (1993). *Harbul Irania Iraqia (1980-1988) "İran Irak Savaşı (1980-1988)"*. Mısır: El-Askenderiye Genel Kütüphane Yayınları.
- Al-Hamdani, Z.S. (2012). *Siyaset İran Ticabı Dıvalı Mucavir (İran'ın Komşu Devletlere Yönelik Politikası)*. Kahire: Al-Arabi Dağıtım ve Yayınları.
- Al-Nafisi, A. F. (1999). *İran ve Halic: Diyalektik Al-damı ve Nabız 1978-1998 (İran ve Körfez: Diyalektik Bileşme ve Dışlanma 1978-1998)*. Kuveyt: Kirtas Yayınları.
- Arı, T. (1999). *2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi*. (4. Baskı) Ankara: Alfa Yayınları.
- Arı, T. (2004). *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*. Ankara: Alfa Yayınları.
- Arı, T. (2007). *Irak, İran, ABD ve Petrol*. (İkinci Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1983). *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Asl, N. K. (2009). *1979 Sonrası İran'ın Ortadoğu politikası ve Bölge ülkeleri İle İlişkileri*, Yayınlanmamış Doktor Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Behmen, Ş. (2010). "Peywandiyakin İran u Iraq Le Rewti Mejuda (Tarih Sürecinde; İran-Irak İlişkileri)". *İran Dosyalar Dergisi*, (10).
- Casım, A. N. (2007, Eylül). "Halwesty İran Le Cengi Yakam u Dwamy Kandaw (İran'ın, I. ve II. Körfez Savaşın Karşısına Tutumu)". *İran Dosyalar Dergisi*, (7).
- Doğan, S. "Düşmandan Piyon Devlete: İran'ın Irak'a Nüfuzu". *İnsan ve Sosyal Araştırma Merkezi*, (31).
- Efegil, E. (2012, Aralık) "İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar". *Ortadoğu Analiz*, 4(48).

- Erkmen, S. (Sonbahar, 2000). "I. Körfez Savaşı Sonrası İran-Irak İlişkileri". *Avrasya Dosyası*. 6(3).
- Galbraith, P. (2006). *Irak'ın Sonu: Ulus Devletlerin Çöküşü mü*. (Cev. Mehmet Murat İnceyen). İstanbul: Doğan Kitap Yayınları. (Eserin Orjinali 2006'da Yayınlandı).
- "BMGK'nin Kararları".
<http://www.un.org/ar/sc/documents/resolution>
- "BMKG'nin Kararları; 1987 Yılı İran-Irak Durumu".(598 Sayılı Kararı)
<http://www.un.org/ar/sc/documents/resolutions/1987.shtml>.
- Brand, H. (June, 2011) "Saddam Hussein, the US, and the invasion of Iran: was there a green light".
<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14682745.2011.564612>.
- DOĞAN, S. "İki Savaş Döneminde Saddam Hüseyin'in Dış Politikası İran-Iran Savaşı (1980-1988) ve Körfez Savaşı (1990-1991)".
www.academia.edu/.
- El-Samarayı, M. (2016, Eylül) "Limaza Harib Al-irag Iran Al-humeyni (Irak neden İran Humeyni ile savaştı?)". *Al-Arap*,
<http://www.alarab.co.uk/article/Opinion/90212>.
- Entessar, N. (2009, January).
"The Kurdish Factor in the Iraq-Iran Relations".
<http://www.mei.edu/content/kurdish-factor-iran-iraq-relations>.
- Ersoy, N. (2005, Kasım). "İran-Irak Savaşından Günümüze ABD'nin Irak Politikası".
Boğaziçi Gösteri Sanatları Topluluğu,
<http://www.bgst.org/dunya-gundem/iran-irak-savasindan-gunumuze-abdnin-irak-politikasi>.
- Irak Muhabaratin Arşivleri 1991'de: (2016, Mart)
"Irak 'ın Sırrı Heyetinin Ziyareti". *Raial Youm*,
<http://www.raialyoum.com/?p=404547>.
- Ramazan, M. (2011, Ocak) "İlaqat Iraqlia-Irania (İran-Irak İlişkileri)". *Doha Institute*,

- <https://www.dohainstitute.org/ar/ResearchAndStudies/Pages/art12.aspx>.
- Surur, M. (1994, Kasım) "İran ve Irak: Hharbul Muaraza ve Tatbiul Mughamara (İran ve Irak: İtiraz Savaşı ve Normalleştirme Serüveni)". *Al-Hayat*,
http://daharchives.alhayat.com/issue_archive/Wasat%20magazine.
 - Tuma, R.J. (2011, Eylül). " Harbul İraniah ve Iraqiah: Asbabul Haqiqiah (İran-Irak Savaşı: Gerçek nedenleri)". *El-Hiwar*,
<http://m.ahewar.org/s.asp?aid=277170&r=0&cid=0&u=&i=454>.
 - Kahraman, A. (2008). *Irak'ın Geçmişi, Bugünü ve Geleceği Üzerine Muhtemel Senaryolar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
 - Kurt, B. " Dünden Bugüne Şatt-ül Arap Sorunu". *Akademik Ortadoğu Dergisi*, 1(2).
 - Mahammed, E. (2013). *II. Körfez Savaşı ve İran-Irak İlişkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
 - Masaad, N. A. (2001). *Sanul Qarar fî Iran ve Iraqat Arabia Irania (İran'da Karar Verme ve Arap-İran İlişkileri)*. Beyrut: Arap Birleşme Araştırma Merkezi.
 - Purlalibi, A. (2010). "Peywandia Siyasiyakani Iran u Iraq Dıway Şorışı İslami (İslam Devriminden Sonra İran Irak Siyasi ilişkiler)". *İran Dosyalar Dergisi*, (19).
 - Salih, A. A. (2015). "Nakokiya Sınuriyakani Newan Iran u Iraq u Peywaniyan Ba Rubary Sirwanawa (İran Irak Arasındaki; Çatışmaları Sirvan Nehrin Üzerine) ". *Stratejik Araştırma Merkezi Dergisi*, (1).

- Semiz, Y. ve Akgün, B. (2005). "Büyük Ortadoğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri". *Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırma Dergisi*, (9).
- Şahin, M. (2016). *Din-Dış Politika İlişkisi ABD Örneği*. (İkinci Baskı). Ankara: Barış Platin Kitabevi Yayınları.
- Tamer, C. (2016, Eylül). *1990 Sonrası İran'ın Irak Politikası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- V. Xavier, M. F. (1997, March). Iran and Iraq: A Prediction for Future Conflict. *Presented to The Research Department Air Command and Staff College*.
- Veldani, A.C. (2010). "Kürt Le Peywandiyakani Newan Iran u Iraq (İran-Irak İlişkilerinde: Kürt)". *İran Dosyalar Dergisi*. (19).
- Workman, Th, (1991, March). "The Social Origins of the Iran-Iraq War". *Paper Presented at the Centre for International and Strategic Studies*, York University.
- Yılmaz, T. (2009). *Uluslararası Politikada Ortadoğu*. Ankara: Barış Platin Yayınevi.
- Zafer, Y. (2005). *Türkiye Basınında İran-Irak Savaşı*. Yayınlanmamış Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Suriyeli Göçmen Sorunu ve Taahhüt Riskler

Haydar Çakmak^{*}

Özet

Suriye olaylarının başlangıcı olan Arap Baharı kısaca ele alınmış ve Suriye olaylarının cereyanı, aktörleri ve kısa geçmişi not edilmiştir. Bölgede bulunan bölge dışı aktörler (ABD, Rusya vb.) ile bölge ülkelerinin (Türkiye, İran vb.) politikaları ve sahadaki faaliyetlerine kısaca değinilmiştir. Asıl konuyu oluşturan Suriye göçmenleri her yönüyle ele alınmıştır. İçişleri Bakanlığının resmi verileriyle sayısal olarak bir analize tabii tutulmuştur.

^{*} Prof. Dr. Haydar Çakmak, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İ.İ.B.F., Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

Konu, sosyolojik, ekonomik, demografik, politik ve güvenlik açılarından ele alınmıştır. Göçlerin Türkiye'ye ve Türk halkına maddi ve manevi yükü irdelenmiştir.

Summary

The Arab Spring, which was the beginning of the Syrian events, was briefly discussed and noted the course, actors and short history of the Syrian events. Regional actors (USA, Russia, etc.) in the region and regional countries (Turkey, Iran, etc.) policies and activities in the field were briefly mentioned. Syrian immigrants who are the main subject have been dealt with in all aspects. The official data of the Ministry of Interior has been subjected to a quantitative analysis. The subject is discussed from sociological, economic, demographic, political and security perspectives. The material and spiritual burden of migration to Turkey and the Turkish people has been examined.

17 Aralık 2010 tarihinde, Tunuslu yoksul seyyar satıcı Muhammed Buazizi'nin ülkedeki haksızlıklar ve sorunlara dikkat çekmek için Sidi Bouzid kentinde kendisini yakması Arap baharının başlangıcı olarak kabul edilir. Bu gencin ölümü üzerine ülkede büyük gösteriler başladı. 1987 yılından beri ülkeyi yöneten diktatör Zeynel Abidin Binali gösterilerden yaklaşık bir ay sonra 14 Ocak 2011 tarihinde görevi bırakmak zorunda kaldı. Yeni yönetim ülkeyi terk etmesine izin verdi. Binali önce bir helikopterle Malta adasına oradan da ailesiyle birlikte Suudi Arabistan'a gitti.¹ Tunus'tan sonra 25 Ocak 2011'de gösteriler Mısır da başladı 1981 yılından beri iktidarda olan Hüsnü Mübarek, 18 gün aralıksız süren gösterilerin ardından ve ordunun da isteğiyle 11 Şubat 2011'de istifa etmek zorunda kalmıştır.² Arap Baharının üçüncü ülkesi Libya oldu. Şubat 2011'de başlayan gösteriler gittikçe büyüdü ve sertleşti. Ülkeyi demir yumrukla yöneten Kaddafi, göstericilere karşı sert tedbirler uygulasa da halk

¹ Hürriyet, 15 Ocak 2011.

² BBC News Türkçe, 05.12.2017.

kararlılığını göstererek 20 Ekim 2011 tarihinde göstericiler tarafından kafası taşla ezilerek feci bir şekilde öldürüldü.³ Böylece 1969 yılından beri devam eden Kaddafi iktidarı bitmiş oldu. Ülke, farklı aşiretler ve gruplar arasında, 8 yıldır devam eden çatışmalar nedeniyle henüz barışa kavuşamadı.

Arap Baharının etkilediği diğer Arap ülkeleri Yemen, Bahreyn ve Suriye'dir. Ancak bu üç ülkede olaylar farklı şekilde gelişmiştir. Yemen'de, istikrarsızlık ve olaylar çok daha önce başlamıştır. Yemen iç karışıklıklar sonunda, 1967'de Mısır'ın Cumhuriyetçi ve Suudi Arabistan'ında kralcılarını desteklemesi neticesinde Kuzey ve Güney Yemen Cumhuriyeti olarak iki farklı ülkeye dönüşmüş ve doğu blokunun yıkılmasının ardından 1990 yılında tekrar birleşerek tek ülke Yemen Cumhuriyeti olmuştur. Ancak bu birleşme sorunlu olmuş ve sosyalist olan Kuzey Yemen baskın çıkarak ülkenin bütününün kontrolünü sağlamıştır. Kuzey Yemen Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih, yeni birleşik Yemen'in cumhurbaşkanı olmuştur. Yemen'in kuzeyinde çoğunluğu oluşturan Zeyidi mezhebinden olan Husi aşireti hükümetin mezhep ayrımı yaptığını ileri sürerek 2004 yılında İran'ın desteği ile hükümete karşı ayaklanmıştır. 2007 yılında taraflar bir anlaşmaya varsa da olaylar yer yer devam etmiştir. Arap Baharının etkisiyle Yemen'de de 27 Ocak 2011'de büyük katılımlı halk gösterileri başlamıştır. Zaten uzun zamandır iç karışıklıklardan dolayı sıkıntılı olan devlet başkanı Ali Abdullah Salih, Körfez Arap ülkelerinin baskısıyla görevi yardımcısı Mansur Hadi'ye bırakmış ve geçici hükümet 21 Şubat 2012'de başkanlık seçimini gerçekleştirmiş ve Mansur Hadi halk tarafından yeni cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ülkede, El Kaide başta olmak üzere çeşitli örgütler kargaşa çıkartmaya devam etmişler ve İran'ın Husilere desteği de komşu Suudi Arabistan'ı Yemen'e askeri desteğe itmiştir. Suudi Arabistan 26 Mart 2015'de Yemen'e askeri müdahale kararı almış ve bu tarihten beri ülke huzuru bulamamıştır. Ülkede, İran yanlıları Husiler

³ Haber Türk, 21 Ekim 2011.

ve Suudi yanlıları mevcut iktidar olan Sünnî Araplar arası askeri çatışmalar halen devam etmektedir.

Bahreyn, halkının yaklaşık %70'i İslam'ın Şii mezhebinden olmakla birlikte yönetim Sünnîlerin elindedir. Suudi Arabistan başta olmak üzere, Körfezin diğer Sünnî Arap ülkeleri tarafından desteklenmektedir. Ancak İran, Şii nüfus barındıran bütün ülkelerde olduğu gibi, Bahreyn'deki Şii liderleri Sünnî iktidara karşı provoke edip desteklemektedir. 14 Şubat 2011'de, Bahreyn'deki Şiiler ayaklanmış ama Bahreyn yönetimi diğer Arap Sünnî ülkelerin desteği ile başkaldırıcıyı zararsız hale getirmiştir. Yönetim Mayıs 2012'de bir takım yenilikler ve özgürlükler getirmekle birlikte muhalefetin demokratik ve hukukun üstünlüğü konusundaki isteklerini yerine getirmemiştir. Bahreyn Emiri İsa Al Halife baskı ve dış destekle ülkeyi yönetmeye devam etmektedir.

Suriye halkı diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi, Arap Baharı olaylarından etkilenmiş ve ülkenin farklı yerlerinde mütevazı de olsa gösteriler olmuştur. İlk gösteriler 28 Şubat'da başladı, ama 15 Mart 2011'de Şam ve Halep'te büyük kalabalıklar halinde halk sokağa çıkarak dikta rejimden haksızlığın ve yoksuzluğun sonlanması ve ülkeye demokrasinin gelmesini istemiştir. Suriye halkı diğer Arap ülkeleri halklarıyla aynı kaderi paylaşmaktadır. Ülkede, özgürlük, hukukun üstünlüğü, insan hakları, adaletli bir paylaşım ve benzer çağdaş değerlere sahip olamamıştır. Bağımsızlığını aldığı 1946 yılından beri dikta rejimlerle yönetilmektedir. Suriye bağımsızlığını almasından üç yıl sonra, ABD destekli bir darbeye askerler 1949'da yönetimi ele geçirmiştir. Ancak, ülke peş peşe iki darbe daha görmüş ve ordu 1954'de yönetimi sivillere vermiştir. Şubat 1958'de Mısır ile birleşerek "Birleşik Arap Cumhuriyeti" adıyla tek devlet ve tek ülke haline gelmiştir. Bu birleşme uzun sürmemiş, 1961'de ayrılarak tekrar iki bağımsız ülke haline geldiler. 1963 yılında, Arap birliğini savunan, milliyetçi ve seküler Baas Partisi bir darbeye yönetimi ele geçirmiştir. Baas Partisi yöneticilerinden olan Hafız Esad parti içi bir darbeye 1970'de yönetimi ele geçirmiş ve öldüğü 2000 yılına kadar

ülkeyi dikta bir yöntemle yönetmiştir. 1982’de Hama’da halk ayaklanmasını uçakla kenti bombalayarak 55.000 yurttaşın ölümüyle isyanı bastırmıştır. Bu olay Suriye’de ve dünyada unutulmamış ve bir diktatörün neler yapabileceğinin acı bir örneği olarak hafızalarda yerini almıştır. Ölümünden sonra yerine oğlu Beşar Esad geçmiştir.

Arap Baharını fırsat bulan Suriye halkı da ayaklanmıştır. Esad rejimi, halk üzerine ateş açmış ve henüz başlamış olan gösterilerde on gün içinde 25 Mart 2011’de 90 gösterici ve 7 polis hayatını kaybetmiştir. Bu olaylardan sonra, ülkede gösteriler yayılarak büyümüştür. Sedneya hapisanesindeki mahkûmlar göstericiler tarafından serbest bırakılmış ve bunların içinden önemli bir kısmı çeşitli IŞİD, El Nusra, El Kaide gibi dini örgütlere katılarak lider ve yönetici olmuştur. Göstericiler Mart ayı içinde hükümete seslenerek demokratik reformlar yapılması, siyasi mahkûmların salıverilmesi, olağan üstü halin kaldırılmasını, insan haklarının getirilmesini, yolsuzluk ve yoksuzlukla mücadele edilmesi gibi isteklerde bulunmuşlardır. Bu isteklerine yanıt bulamayan göstericiler 10 Nisan’da başlayan gösterilerde bu kez doğrudan rejimi hedef alarak Esad’ın iktidarı bırakmasını istemeye başlamıştır. Rejim, isyanı bastırmak için, asker ve polislerle daha acımasız bir müdahale dönemine girmiştir. Mayıs ayı sonunda sivil ölümleri 1000, asker ve polis ölümleri de 150 kişiyi bulmuştur. Ülke tam bir kaosa girmiştir. Suriye’de, dış güçlerin de müdahalesiyle farklı görüşlerde çok sayıda, askeri, siyasi ve dini örgütlenmeler olmuştur. Zamanın dışişleri bakanı Davutoğlu 9 Ağustos 2011 tarihinde Şam’a giderek Esad’a demokratik bir açılım yapmasını tavsiye etmiştir. ABD, Türkiye, Fransa ve Katar’ın girişimiyle İstanbul’da, 15 Eylül 2011’de muhalefet “Suriye Ulusal Konseyi” oluşturarak daha organize olmuştur. Ancak sorun, dış güçler ve Suriye’deki farklı gruplar birbirleriyle de çıkar mücadelesine girmişler ve ülke tamamen karmaşık bir sorun haline gelmiştir. 12 Kasım 2011’de Arap Birliği Örgütü, Suriye’nin üyeliğini askıya almıştır.

Esad ailesine bağılı aşırı Şebbiha militanları 25 Mayıs 2012 tarihinde aralarında kadın ve çocukların da olduğı 108 kişiyi Hula’da katledince, ülke içinde ve dışında olay infial yaratmıştır. Esad rejimi askeri ve polisiye tedbirlerle isyanı bastıracağını ve militanları korkutacağını düşünüyordu. Ancak, olaylar gittikçe büyüdü ve muhalif gruplar aldıkları dış destekle de güçlü hale gelmiştir. IŞİD, El Nusra ve El Kaide gibi dini gruplar, Suriyelilerden oluşan ÖSO (Özgür Suriye Ordusu) ve YPG/PYD gibi ayrılıkçı Kürt gruplar sahada ciddi başarılar elde etmeye başladılar. 22 Haziran 2012’de Suriye hava kuvvetleri, Türk keşif uçağı F-4’ü düşürerek iki ülke arasındaki zaten kötü olan ilişkileri iyice germiştir.2013 yılının ilk aylarında El Nusra ve IŞİD sahada daha gözükür hale gelmiştir. El Nusra örgütünün Taftanaz hava askeri üssünü IŞİD’in Rakka kentini ele geçirmesi rejimin gerilediğini göstermiştir. Kürt PYD grupları da ABD’nin desteğıyle kendilerine bir alan yaratmaya başlamışlardır. IŞİD’in Rakka’dan sonra Kobani’ye saldırması ABD’nin Eylül 2014 tarihinde, IŞİD’i bombalamasına neden olmuştur. Böylece ABD Suriye olayına doğrudan müdahale etmiş ilk yabancı askeri güç oldu. Suriye’de savaşılan taraflar, ülkede toprak kapma yarışına girmiştir. IŞİD’in önemli petrol ve gaz yataklarını ele geçirmesi üzerine, bütün ülkeler başta ABD olmak üzere IŞİD’e karşı saldırıya geçmiştir. Esad rejiminin tehlikeye düşmesi üzerine İran sonra da Rusya Eylül 2015 tarihinden itibaren muhalifleri bombalamaya başlamış ve batılı ülkelerin tepkisini çekmiştir. İran Esad rejimine önce Hizbullah militanlarıyla sonra da doğrudan ve açıktan lojistik ve askeri desteğini artırmıştır. Rusya, Esad rejimine güçlü bir şekilde askeri destek vermeye 2016 yılında devam etmiş ve özellikle Halep’de belirleyici olmuş ve şehrin kontrolü Esad rejimine tamamen geçmiştir. Uluslararası ortak tutumla IŞİD’in Suriye’deki etkinliğı önemli ölçüde kırılmış ama bu kez de Kürt oluşumu PYD/YPG ABD’nin ve İsrail’in desteğıyle Türkiye sınırında kendilerine bir Kürt bölgesi (Rakka, Rümeylan bölgesi) yaratmışlardır. Türkiye’nin itirazlarına rağmen ABD, PKK’nın Suriye uzantısı olan PYD örgütüne büyük

destek vermiş ve ülkenin Türkiye sınırında Suriye'nin dörtte birini işgal etmiş ve bir Kürt bölgesi yaratmıştır.⁴

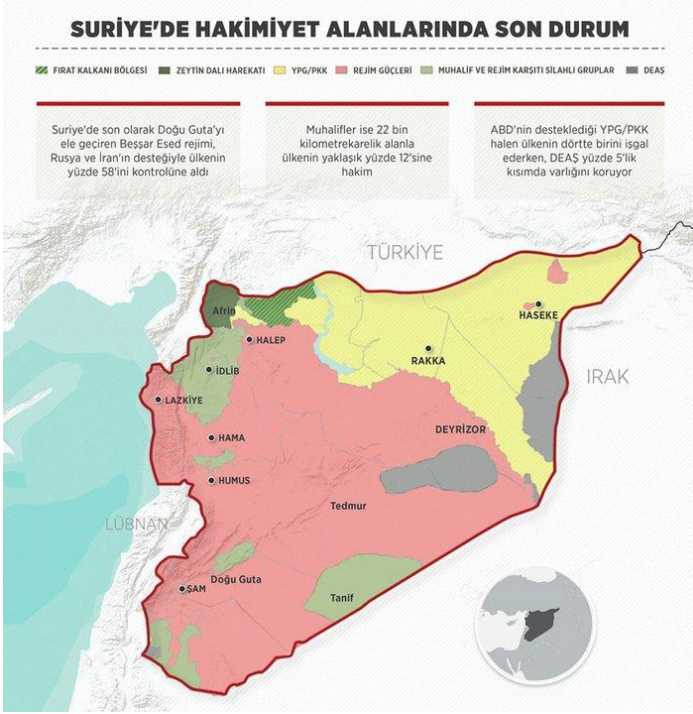
ABD'nin bu tutumu başta Türkiye olmak üzere bölge ülkelerini rahatsız etmiştir. Türkiye açık bir şekilde Amerikan yetkililerini uyarak PYD'nin kendi sınırın da ileri de bir Kürt devletine dönüşecek münhasır bir Kürt bölgesine izin vermeyeceğini açık bir şekilde belirtmiş ve ABD ile ciddi uyuşmazlık içine düşmüştür. İki NATO ülkesinin karşı karşıya gelme ihtimali yüksek bir sorunla yüzleşmek durumunda kalmıştır. Türkiye, kendi ulusal çıkarı ve özellikle de ulusal güvenliğini tehdit eden PYD ve diğer çağ dışı bütün terör örgütlerine özellikle de sınır ihlali yapan, Türkiye'ye saldıran ve Türkiye de terör faaliyetlerin de bulunan unsurlara karşı Suriye de iki kez askeri operasyon gerçekleştirmiştir. İlk askeri operasyon "Fırat Kalkanı" adıyla Türk Silahlı Kuvvetlerinin iştiraki ve kontrolü altında Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) ile gerçekleştirilmiştir. ÖSO için de çok sayıda farklı görüşte Suriyeli bulunmaktadır. Bu grup ile 24 Ağustos 2016 tarihinde IŞİD'in kontrolün de olan Cerablus'a saldırı başlatılmıştır. Cerablus'dan geri çekilen IŞİD militanları işi kolaylaştırmış ancak ikinci hedef olan El Bab'ı almak kolay olmamıştır. Operasyon yaklaşık yedi ay sürmüş ve TSK 71, ÖSO ise 500'ün üzerinde şehit vermiştir. 29 Mart 2017 tarihinde El Bab alınmış ve operasyon bitmiştir.

⁴ Sabah Gazetesi, 14 Mayıs 2019

İkinci askeri hareket “Zeytin Dalı” 20 Ocak 2018 tarihinde, Cumhurbaşkanlığından yapılan açıklamayla resmen başlamıştır. Cumhurbaşkanlığı, bu harekâtın Birleşmiş Milletler anlaşmasının 51. Maddesinde öngörülen meşru müdafaa hakkını kullanmıştır. Suriye topraklarından Türkiye’ye karşı saldırılar olmuş ve Türkiye de ulusal sınırlarını korumak ve yapılan saldırılara karşı meşru savunmada bulunmayı hak sayan bu maddeye göre birinci harekâtta olduğu gibi ÖSO askerleriyle birlikte Afrine yönelik “Zeytin Dalı” harekâtını başlatmıştır. IŞİD ve YPG militanlarının mukavemetiyle karşılaşan TSK başarılı bir harekâtla 58 gün sonra Afrin’e girmiş ve aynı gün olan 18 Mart 2018 tarihinde Çanakkale Deniz zaferinin 103. Yıl dönümü anısına ithaf etmiştir. IŞİD ve YPG militanları bölgeden uzaklaştırılmıştır. Zeytin Dalı harekâtında 52 asker şehit olmuştur. Karşı taraftan ise 3.820 terörist etkisiz hale getirilmiştir. Türkiye üçüncü bir askeri operasyon için hazırlık yapmış ancak ABD bu harekete sıcak bakmadığı için gerçekleşmemiştir. TSK sınır bölgelerine önemli sayıda asker ve malzeme yığdığı yaparak yeni bir operasyon için uzlaşmayı beklemektedir. Aşağıdaki haritada Suriye’de en son durumu görmek mümkündür.

Türkiye’deki göçmen sorununun rakamsal analizine geçmeden önce şunu belirtmek gerekir ki, Arap baharı olayı, Arap halklarının kendi inisiyatifiyle başlayıp, organize olup dikta rejimleri yıktığına inanmak en hafif şekliyle saflık olur. Devrilen bu diktatörlerin ülkelerine gizlice bir çivi dahi sokmak mümkün değilken, nasıl oldu da göstericilerin kullandığı onlarca hatta yüzlerce silahı, nasıl ve hangi yollarla ülkeye girdi ve rejim fark etmeden bu insanlara dağıtıldı. Dikta rejimlerle yönetilen bu ülkelerde, dört kişi bir araya gelmeye korkarken, nasıl oluyor da, kolluk kuvvetleri binlerce göstericiyi fark edemiyor. Hangi güç veya güçler, binlerce insanı sokağa çıkaracak kadar bu ülkelerde gizlice örgütlenabiliyor ve halkın korkmadan bu dikta rejimlere rağmen sokağa çıkmaya ikna edebiliyor. Araplar, İngiltere ile işbirliği yaparak Osmanlıyı bölgeden uzaklaştırmış ve o günden

bu tarafa da başları beladan kurtulmamıştır. Önce İngiltere, sonra Amerika Birleşik Devletleri ve 1948 yılından sonra da İsrail bölge halklarını rahat bırakmamışlardır. Araplar, bu üç ülkenin kısılcasına girmiş ve bölgenin doğal zenginlikleri olan petrol ve gazı kontrolleri altında tutmakla yetinmemişler aynı zaman da, bölge ülkelerinin içten karışması ve dışardan da aralarında husumet yaratarak sürekli savaş halinde tutarak kendilerine bağımlı ve sürekli meşgul etme stratejisi takip etmişlerdir. Amaç İsrail'in güvenliğini sağlamak ve onun çıkarlarına uygun bir Orta Doğu yaratmaktır. Arap Baharının çıkış amacı, Arap halklarının, özgürlük, demokrasi, hukuk, adalet, adil paylaşım ve huzur gibi bütün medeni halkların sahip olduğu değerlere kavuşmalarıdır. Ancak bunların hiç biri gerçekleşmediği gibi daha da kötü bir duruma düştüler ve eski rejimlerini arar hale geldiler. Emperyalist sömürgeci ülkeler, 19.yüzyılda Afrika ve uzak Asya'da, ülkeleri sömürgeleştirmek için onlara size medeniyet getireceğiz diye bu ülkelere girerlerdi, 21.yüzyılda ise size demokrasi getireceğiz diye ülkelere girip sömürü düzenine devam etmektedir. Ama bu emperyalist ülkeler, sömürdükleri halklara, ne medeniyet ne de demokrasi getirdiler.

Suriye olayının en ciddi sorunlarından birisi, savaştan kaçan Suriyeli sığınmacılardır. Bu sorun sadece Suriye'nin komşuları için değil aynı zamanda Avrupalı ülkeleri de rahatsız etmiş ve tedbir almak zorunda kalmıştır. Suriyeli sığınmacılar sorunu öncelikle Suriye'nin sınır komşularına ciddi sorunlar yaratmış ama en çok da Türkiye için ciddi sorun olmuştur. İç İşleri Bakanlığı ülkede yaşayan mülteci sayılarını düzenli bir şekilde güncellemektedir. Ancak yasal olmayan yollardan gelen ve ülkede kayıt dışı yaşayan önemli sayıda göçmen olduğu bilinmektedir.

İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü 25 Nisan 2019 tarihi itibarıyla Türkiye'deki biyometrik verileriyle kayıt altına alınan geçici koruma altındaki Suriyeli sayısını açıkladı. Açıklamaya göre Türkiye'deki kayıtlı Suriyeli sayısı bir önceki aya göre 46 bin 20 kişi azalarak toplam 3 milyon 605 bin 615 kişi oldu. Bu kişilerin 1 milyon 953 bin 784'ü erkeklerden, 1 milyon 651 bin 831'i ise kadınlardan oluşuyor.⁵

Türkiye'deki Suriyeli Sayısı

⁵ www.goc.gov.tr / *Mülteciler Derneği* (<https://multeciler.org.tr>)

Yaş	Erkek	Kadın	Toplam
Toplam	1.953.784	1.651.831	3.605.615
0-4	260.200	243.109	503.309
5-9	255.570	240.596	496.166
10-14	199.820	185.332	385.152
15-18	148.235	122.519	270.754
19-24	317.281	227.969	545.250
25-29	205.693	146.297	351.990
30-34	170.124	124.631	294.755
35-39	120.436	94.856	215.292
40-44	79.612	70.148	149.760
45-49	58.974	55.986	114.960
50-54	47.698	45.556	93.254
55-59	33.200	33.477	66.677
60-64	23.220	23.898	47.118
65-74	23.953	25.184	49.137
75+	9.768	12.273	22.041

Türkiye’deki Suriyelilerin %45,91’i 0-18 yaş aralığında tobloya göre 0-18 yaş aralığında 1 milyon 655 bin 381 Suriyeli bulunuyor. 0-18 yaş arası Suriyeli sayısı bir önceki aya göre 14 bin 830 kişi azaldı. 10 yaşın altındaki Suriyeli sayısı toplam sayının neredeyse 3’te 1’ini oluşturmakta. 10 yaş altında 999 bin 475 Suriyeli bulunuyor.

Suriyelilerin Yaş Ortalaması; yaş tablosuna göre kayıtlı Suriyelilerin yaş ortalaması 22,5. Türkiye nüfusunun 2018 verilerine göre yaş ortalaması ise 31,7. Suriyeli erkeklerin sayısı Suriyeli kadınların sayısından 304 bin 602 kişi daha

fazla tabloya göre Suriyeli erkeklerin sayısı Suriyeli kadınların sayısından 301 bin 953 kişi fazla. Erkek-Kadın sayısı arasındaki en büyük fark 89 bin 312 kişi ile 19-24 yaş aralığında. Yaş sayısı artıkça bu fark azalıyor. 55 üzeri yaş aralıklarında kadınların sayısının erkeklerden fazla olduğu görülüyor. Kayıt altındaki Suriyeli sayısı 31 Aralık 2018 tarihinden bu yana 17 bin 577 kişi azaldı.

Kamplarda Yaşayan Suriyelilerin Sayısı; (Geçici Barınma Merkezleri) geçici barınma merkezlerinde kalan Suriyelilerin sayısı 25 Nisan 2019 tarihi itibarıyla 136 bin 880 kişi olarak açıklandı. Bu sayı geçen ay (Mart 2019) 140 bin 704 kişi, 2017 Aralık ayı sonunda ise 228 bin 251 kişiydi. Buna göre kamplarda yaşayan Suriyeli sayısı 2018'in başından bu yana 91 bin 371 kişi azaldı. Suriyelilerin yalnızca %3,79'u kamplarda yaşıyor.

Şehirlerde Yaşayan Suriyelilerin Sayısı; 25 Nisan 2019 tarihi itibarıyla şehirlerde yaşayan Suriyeli sayısı 3 milyon 468 bin 735 kişi oldu. Şehirlerde yaşayan Suriyeli sayısı geçen aya göre 42 bin 751 kişi azaldı. Suriyelilerin %96,21'i şehirlerde yaşıyor. Şuan için sadece Adana, Çanakkale, Diyarbakır, Elazığ, Gaziantep, Hatay, Kayseri, Kocaeli, Mardin, Tekirdağ, Şanlıurfa ve Kilis illerine yeni Suriyeli kaydı alınıyor. Bu şehirler dışında kalan yerlerde ise ciddi sağlık sorunları, evlenme ve yeni doğumlarda kayıt alınabiliyor. Yeni kayıt alınan iller Göç İdaresi tarafından periyodik olarak değiştiriliyor.

İllere Göre Suriyelilerin Sayısı; Göç İdaresinin 25 Nisan 2019 tarihli verilerine göre Suriyelilerin en çok yaşadığı 20 şehir ve bu şehirlerdeki Suriyeli yoğunluğu aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

En çok Suriyeli barındıran şehir 548 bin 483 kişi ile İstanbul olurken, Suriyelilerin en az olduğu şehir ise 25 kişi ile Bayburt. Bayburt'u 36 kişi ile Artvin, 60 kişi ile Tunceli takip ediyor.

Şehirlere Göre Suriyelilerin Sayısı

Şehir	Sayı	İl Nüfusu ile karşılaştırma

İstanbul	548bin 483	%3,64
*Şanlıurfa	444bin 923	%21,85
*Hatay	430bin 357	%26,73
*Gaziantep	429bin 302	%21,16
*Adana	235bin 732	%10,62
Mersin	202bin 117	%11,14
Bursa	169 bin 62	%5,65
İzmir	142bin 354	%3,29
*Kilis	115bin 172	%80,80
Konya	106bin 160	%4,81
Ankara	90 bin 829	%1,65
Mardin	87 bin 504	%10,55
*Kahramanmaraş	87 bin 407	%7,63
Kayseri	77 bin 703	%5,59
Kocaeli	56 bin 241	%2,95
*Osmaniye	48 bin 662	%9,11
Diyarbakır	33 bin 526	%1,94
*Malatya	29 bin 664	%3,72
Adıyaman	24 bin 476	%3,92

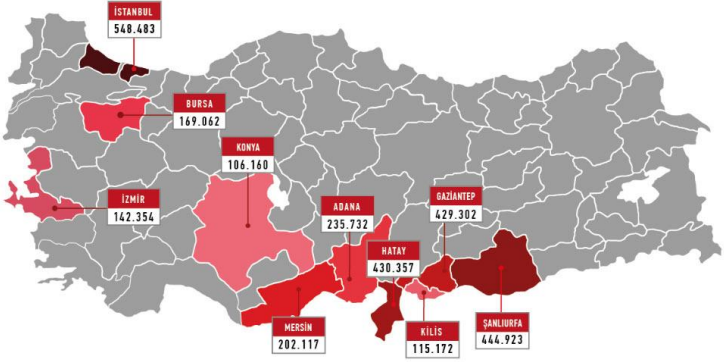
* işaretli illerde Geçici Barınma Merkezi bulunmaktadır.

Suriyelilerin En Yoğun Olduğu İller; Suriyelilerin yerli nüfusa oranla en yoğun yaşadığı il %80,80 ile Kilis. Kilis'te kayıtlı olan Suriyeli sayısı bir önceki aya göre bin

996 kişi azaldı. İstanbul'daki Suriyeli sayısı ise bir önceki aya göre 12 bin 223 kişi azaldı.

Suriyelilerin En Seyrek Olduğu İller; Suriyelilerin Türk nüfusuna oranla yoğunluğunun en az olduğu şehir ise %0,02 oran ile Artvin. Artvin'de 174 bin 10 Türk Vatandaşına karşılık yalnızca 36 Suriyeli bulunuyor. Türkiye'de Suriyelilerin olmadığı bir şehir bulunmuyor.

Suriyelilerin Türk Nüfusa Oranı; Geçici koruma altına alınan kayıtlı Suriyelilerin Türk nüfusuna oranı ise ülke genelinde %4,40. TÜİK tarafından Türkiye'nin nüfusu son olarak 82 milyon 3 bin 882 olarak açıklandı.

Türk Vatandaşlığı Verilen Suriyeli Sayısı; İçişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada 8 Mart 2019 tarihi itibarıyla Türk vatandaşlığı verilen Suriyeli sayısı 79 bin 894 kişi olarak açıklandı.

Türkiye'de Doğan Suriyeli Sayısı; İçişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamaya göre Kasım 2018 itibarıyla son 8 yılda Türkiye'de doğan Suriyeli bebek sayısı 405 bin 521 olarak açıklandı.

Ülkesine Dönen Suriyeli Sayısı; İçişleri Bakanlığı tarafından 16 Nisan 2019 tarihinde yapılan açıklama göre ülkesine dönen Suriyeli sayısının 321 bin 93 kişi olduğu belirtildi.

Çalışma İzni Verilen Suriyeli Sayısı; Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından 15 Kasım 2018 tarihinde yapılan açıklamaya göre Türkiye'de çalışma izni

verilen Suriyeli sayısının 32 bin 199 kişi olduğunu açıkladı. (Mülteciler Derneği) Türkiye de yaşayan Suriyeli mülteciler ülke için çok sayı da ulusal tehlike yaratmaktadır. Sayısal, Kültürel, ekonomik demografik ve güvenlik açılarından bugün ve özellikle de kısa, orta ve uzun vadede farklı ciddi sorunlar yaratacak bir olaydır.

Arap ülkeleri, kendileri arasında göçlere sıcak bakmamaktadır. 1948 yılında, İsrail'in bağımsızlığından sonra Filistinli göçü başta, Lübnan ve Ürdün olmak üzere Arap halklarını ve hükümetleri çok rahatsız etmiş ve ciddi sorunlar yaşanmıştır. Bu tecrübeden dolayı Araplar iç göçleri istememektedir.

Mısır'da: 132.165

Ürdün'de: 670.000

Lübnan'da: 980.000

Ürdün sınırda bir patlamayı bahane yaparak Suriye sınırını kapatmıştır. Uluslararası örgütler ve birçok batılı ülkeyle anlaşarak mültecilerin ülkelerine dönüşlerini sağlamaktadır.

Lübnan, Irak ve Mısır sınır kontrollerini sıkı yaparak Suriyelileri ülkelere sokmamaktadır. Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez ülkeleri Suriye vatandaşlarını mülteci sıfatıyla ülkeye sokmamaktadır.

Türkiye açık kapı politikası uygulamaktadır. Yani ülke sınırlarını açmıştır. Sadece Suriye'den değil, Afganistan, Pakistan ve Afrika'dan göçmenler rahatlıkla ülkeye girmektedir. Sınır komşusu ülkeler İran ve Irak'da bu geçişleri kolaylaştırmaktadır.

Suriye'den gelen göçün ülkenin Türkiye sınırından özellikle de Kürtlere verilmek istenen bölgelerden gelmesi bu göçlerin yıllar öncesinden planlandığını göstermektedir. Arapların ve IŞİD'in boşalttığı yerlere PYD yerleştirilmektedir. PYD, Arap ve Türkmenleri zorla Türkiye'ye göndererek bölgeyi boşaltmaktadır. Yani etnik temizlik yapmaktadır. Bu da uluslararası hukuka ve ahlaka aykırıdır.

Türkiye'ye gelen göçmenler de Kürt nüfusunun az olduğu ama ileride çizilecek bir Kürt bölgesi yaratılmak ister gibi belli sınır bölgelerine yerleştirilmektedir. Hatay, Urfa,

Kilis ve Gaziantep gibi, bu durum Türkiye'nin güvenliğine ciddi bir tehdit oluşturmaktadır.

Suriyeli göçmenler, ülkenin en yoksul ve en eğitimsiz kesimden gelmektedir. Göçmenler gelirken ellerinde tavuk ve keçilerle gelmişlerdir. Ülkenin sosyal ve ekonomik açıdan en alt grubunu oluşturan bu göçmenler ülkelerine geri gitmek istememektedir. Türkiye onlar için açık ve bedava bir market gibidir. Türkler, Suriyelilerle aynı dinden ama aynı kültürden değildir, iki halk arasında çok farklı sosyal yapı mevcuttur.

Taliban, Boko Haram ve IŞİD gibi radikal terör örgütleri militanlarını önemli ölçüde Mülteciler arasından toplamaktadır. Bu durum bilinirken ve daha sonra hem Türkiye hem de komşu ülkelerde sorun yaratma potansiyeli yüksek iken, bu durumda olan mültecilerle ilgili acil ulusal ve uluslararası tedbir alınması gerekir.

Türkiye göçmenlere 40 milyar dolar harcadı, Türkiye bu parayı borç aldı, bu borcun yıllık faizi 3.5 milyar dolardır. Bu paralar devletin harcadığı rakamdır. Buna ilave olarak göçmenlerin halktan topladığını da ilave ederseniz Türk halkının bir nevi sömürüldüğünü görebilirsiniz.

Çakma Suriyeli, Hatay ve Urfa gibi illerden Suriye'ye geçip geri dönerek sınırda mülteci statüsü alıp, maaş, yardım, üniversite ve eğitim desteği gibi avantajlardan yararlanan kişilerin olduğu söylenmektedir. Bu tür yolsuzlukların önüne geçilmesi hem yasal bir zorunluluk hem de kötü örneklerin çoğalmasını önlemek için gereklidir.

Lazkiye'de yaşayan ve suç makinesi olarak tarif edilen ve Suriye yurttaşı yapılmayan Çingeneler, Suriye yönetimi tarafından, Türkiye bedava ev, maaş ve yiyecek veriyor diye kasıtlı olarak 100 bin kişi getirildiği konuşulmaktadır. Bu ve buna benzer olaylar, mevcut Suriye rejimi veya başka güç ve odaklar tarafından yapılabileceğini hesaba katarak gerekli araştırmalar yapıp tedbir alınması şarttır.

Türkiye'de kayıt dışı ekonomi %20 civarında iken AKP döneminde % 45 olmuştur. Bunun en önemli nedenlerinden birisi de kayıtsız çalıştırılan ve ticaret yapan Suriyelilerdir. Büyük bir vergi kaybı mevcuttur. Bunların

takip edilip kayda alınmaması ekonomi üzerinde ve yerel esnaflar üzerinde olumsuz etki yapacağı muhakkaktır.

AKP iktidarı göçmenler konusunu Türk halkının çıkarına uygun bir şekilde çözeceğine dair politikasını anlaşılır bir şekilde göstermesi gerekir. Suriyeli göçmenler sorunu çok ciddi ama AKP iktidarının tavrı ve politikası çok daha ciddi ve arızalıdır. Zira ABD, AB, BM ve diğer ilgili kuruluş ve ülkeler nezdinde sonuç alıcı ciddi girişim ve baskı uygulamıyor. Kapıyı açar göçmenleri size gönderirim tehdidi bile Suriye’de silahtan arındırılmış bölge kurmayı gerçekleştirebilir. Kitle halinde göçmenlerden korkan başta, Almanya, Fransa ve İtalya gibi ülkelerin Amerikalılar üzerinde baskı yaparak, Suriye’de silahtan arındırılmış bölge kurmasını sağlayabilirler. AKP iktidarının bu yönde ciddi bir çalışmasının olduğunu göremiyoruz.

Sınır ülkelerinden gelen göçlerle sınır olmayan ülkelere gelen göçler farklı karakter taşırlar. Özellikle de, aynı etnik kökenli insanların yaşadığı ülkelere yapılan göçler ülke nüfusunu ve dengesini olumsuz etkiler. Ülke bütünlüğünü tehdit edeceği gibi emperyalist ülkelerin müdahalesini kolaylaştırır ve ciddi güvenlik tehdidi oluşturur. Farklı ülkelere gelen göçmenler ve özellikle de çok büyük miktarda Suriye’den gelen göçmenler arasında her türlü terörist militanlar, farklı ülkelerin istihbarat elemanları, yasa dışı suçlular, kaçakçılar vs gibi ulusal güvenlik tehdidi unsurları içermektedir.

Suriyeli göçmenler, Türkiye’nin ulus devlet geleceğini çok ciddi bir şekilde tehdit etmektedir. Demografik, ekonomik, kültürel, sosyal, güvenlik ve ülke bütünlüğünü bozacak tehlikeler barındırmaktadır. Türkiye, dünyada en fazla mülteci barındıran ülke haline gelmiştir. Bu sorun ENSAR/MUHACİR aldatmacasıyla geçiştirilecek bir sorun değildir. Anadolu Türk tarihinde hiç bu kadar göç almamıştır. Türkiye’de yaşamaya başlayan Arap ve Kürtlerin ana dillerini öğretme gerekçesiyle Türkiye üç dilli bir ülkeye dönüşme tehlikesi yaşamaktadır.

Hükümet ve kamuoyu, 5 milyon Suriyelinin, Türk devletine, ülke bütünlüğü, ulus devlet karakteri açısından

nasıl bir tehlike ve tehdit oluşturduğunun bilincinde olmadığı anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi Türkiye'nin Suriye sınırında Hatay bölgesinde zaten belli bir Arap nüfusu mevcuttur, buna 5 milyon Suriyeli Arap nüfusunu da eklediğiniz zaman Türkiye'nin nüfus kompozisyonunda ciddi tehlike yaratılır. Örneğin, alttaki tabloda bilimsel bir çalışmayla Türkiye'de, 2040 yılında ne kadar Suriyeli hangi oranda olacak görmek mümkündür.⁶

Yıl	Suriyeli	i+1	TC	i+1	Oran TR/SR
2018	4.000.000	1,0435	81.610.000		20
2020	4.355.569	1,04	83.835.750	1,0054	19
2025	5.299.216	1,03	86.123.894	1,0053	16
2030	6.143.243	1,0166	88.430.498	1,0056	14
2035	6.670.344	1,0129	90.934.440	1,0045	14
2040	7.111.826		92.998.962		13

Tablo 1.7 Türkiye Genel 2040'a kadar

Bu durumda Kürt etnik sorununa bir de Arap etnik sorunu ilave yapılmış olur ki zaten de planlanan budur. Amaç Türkiye'yi etnik bölgelere bölmektir. Bu Suriyeli göçmenler, Türk milletinin tarihte yaşadığı dört beka sorunundan birisidir.⁷

1. Haçlı Seferleri (1095-1270)
2. Timur-Yıldırım arasındaki Ankara Savaşı, Fetret Devri (1402)
3. Mondros Mütarekesi (1918)
4. Suriyeli Göçü (2011)

Uluslararası hukuka ve teamüllere göre, Türkiye de geçici bir statü de bulunan Suriyelilere her türlü insani yardım yapmak bir görevdir. Ancak, onların kendi ülkeleri var ve savaş bittiğin de gerekli can güvenliği sağlandıktan sonra ülkelere geri dönüşleri kesinlikle sağlanmalıdır. Bu Türk milletinin bekası, egemenliği, güvenliği, ekonomik refahı ve politik geleceği için şarttır.

⁶ Nilgün Saryal, Suriyeli Sığınmacılar ve Demografik Projeksiyonlar, özel rapor, Şubat 2019.

⁷ Ümit Özdağ, 21.Yüzyıllı Türkiye Enstitüsü.

Kaynakça

- BBC News Türkçe, 05.12.2017.
- Haber Türk, 21 Ekim 2011.
- Hürriyet, 15 Ocak 2011.
- İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi, www.goc.gov.tr
- *Mülteciler Derneği*, <https://multeciler.org.tr>
- Nilgün Saryal, Suriyeli Sığınmacılar ve Demografik Projeksiyonlar, özel rapor, 25 Şubat 2019.
- Ümit Özdağ, 21.Yüzyıyl Türkiye Enstitüsü, 5 Mayıs 2019.

- Sabah Gazetesi, 14 Mayıs 2019.

*Terör Örgütlerinin Suriye İç Savaşı'na Etkileri**

Ömer ÖZDEMİR**

Özet

2010 yılında Tunus'ta başlayan ve zamanla birçok Ortadoğu ülkesini etkileyen Arap Baharı, Mart 2011 tarihinde Suriye'ye sıçramıştır. Söz konusu olaylar Suriye'de iç savaşa giden sürecin de başlangıcı olmuştur. İç ve dış dinamiklerin etkisiyle iç savaşın etkisi giderek artmış, olaylar büyüyerek ülke geneline yayılmıştır. 2012-2016 yılları arasında Suriye İç Savaşı'na terör örgütlerinin dâhil olması ise bölgesel ve küresel güçlerin Suriye politikalarını değiştirmelerine neden olmuştur. Özellikle

* Bu çalışma yazarın “Arap Baharı Sürecinde Suriye Ve Terör Örgütlerinin Süreç Üzerindeki Etkileri” adlı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Makalenin Geliş Tarihi: 12.03.2019 Yayına Kabul Tarihi: 23.05.2019.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, ORCID ID:0000-0001-8510-0067, e-posta: omrzdmr42@gmail.com

IŞİD'in ortaya çıkması, örgüte karşı uluslararası koalisyonun kurulmasını gerekli kılmıştır. IŞİD faktörü Baas rejiminin gitmesini isteyen aktörleri de Suriye'de terör örgütlerinin iktidarı ele geçireceği endişesine yöneltmiştir. Bu durum muhaliflere olan desteği azaltmış ve dengeyi Esad lehine değişmesine sebebiyet vermiştir.

Anahtar Sözcükler: Arap Baharı, Suriye İç Savaşı, PYD, IŞİD, Hizbullah

Summary

The Arab Spring, which began in Tunisia in December 2010 and affected many countries in the Middle East, started to have an impact on Syria in March 2011. Unlike the other countries influenced by the Arab Spring, the uprisings in Syria initiated the era in which the civil war commenced. Influenced by some internal and external dynamics, the impact of the civil war gradually increased in Syria and the conflicts spreaded throughout the country. In this context, the terror organisations involving in the civil war caused regional and global powers to revise their policies in Syria. ISIL's terrorist attacks in various countries made it essential to establish an international coalition against this organisation. Some regional and global powers initially aiming to oust Esad and the Baas regime had an impression that following Esad's potential removal, the country will be controlled by the terror organisations. This situation weakened the support for the opposition groups and caused the power balance to change in favour of Assad.

Keywords: Arab Spring, Syrian Civil War, PYD, ISIL, Hezbollah

Giriş

Soğuk Savaş sonrası dönemde gündemi sıkça meşgul eden terörizm konusu uluslararası ilişkilerde en çok tartışılan kavramlardan biri olmuştur. Kavramın tanımı üzerinde mutabık olunmadığından kavram hakkında çok sayıda tanım yapılmasına neden olmuştur. Dolayısıyla terörizm, tanımı üzerinde anlaşılmayan bir kavram olduğundan

teorisinde de çok farklı görüşler mevcuttur.¹ Hangi eylemlerin terörizm kapsamına alınacağı, hangisinin direniş, kimin terörist veya bağımsızlık savaşçısı olduğunun belirlenememesi bir yana dünyada meydana gelen terör eylemlerinin kaynağı ve hedefi konusunda dahi zıt yaklaşımlar vardır.

Terörizmin ilk örnekleri çok eski olsa dahi uluslararası alana taşınması diğer bir ifade ile terörizmin uluslararası etki yaratması ve uluslararası ilişkilerde önemli bir sorun halini alması 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'ndeki (ABD) Pentagon ve Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan saldırılarla olmuştur. 11 Eylül terör saldırıları nitekim 21. yüzyıla damgasını vurmuştur ayrıca terörizmin son derece karmaşık neden-sonuç ilişkisine dayanması önüne geçilmesi zor bir problem olacağını göstermiştir. Bu yüzden devletlerin, terörizm ile mücadeleyi tek başlarına yürütebilecekleri alan olmaktan çıkarmıştır. Özellikle küreselleşme ile birlikte sınırların anlamını yitirdiği günümüz uluslararası sistemde devletlerin karşılaştığı terörizm sorunu daha da sorunlu bir hal almıştır.

Ortadoğu bölgesi sahip olduğu stratejik önemi ve yeraltı kaynaklarından ötürü uluslararası ilişkilerde çok sayıda olgu, dinamik ve fay hattına sahiptir. Soğuk Savaş'ın başladığı ilk yıllarda bölgede temel fay hattı, İsrail karşıtlığı ve Arap milliyetçiliğidir. İsrail'in kuruluşundan itibaren başlayan Filistin sorunu ve Arap-İsrail Savaşları, Ortadoğu'nun dinamiklerini etkileyen önemli etmenler olmuştur. 1970'lerden itibaren Ortadoğu siyasetine petrol ve siyasal İslam girmeye başlamıştır. Özellikle 1970'li yıllardaki petrol krizinden sonra İran, Irak ve Suudi Arabistan'ın petrolden elde ettikleri gelirleri artmıştır. Şah dönemi İran'ın bölgesel güç olma arzusu bölgedeki diğer devletlerle rekabete yol açmıştır. Ancak Soğuk Savaş'ın iki

¹ Daha detaylı bilgi için bkz. Haydar Çakmak, *Terörizm*, Platin Yayınları, Ankara, 2008. Ayrıca bkz. Haydar Çakmak ve Taner Altunok, *Terörizmin Finansmanı ve Ekonomisi*, Platin Yayınları, Ankara, 2009. Haydar Çakmak ve Taner Altunok, *Suç - Terör - Savaş Üçgeninde Siber Dünya*, Platin Yayınları, Ankara, 2009.

kutuplu sistemi düşünüldüğünde bölgedeki güç mücadelesinde iki kutuplu sistemin yansımaları da belirleyici olmuştur. Bu yapı içerisinde İsrail'in kuruluşu, Arap-İsrail Savaşları, petrol fiyatlarının yükselmesi, Suudi Arabistan'ın bölgedeki etkisinin artması ve nihayet İran İslam Devrimi ve akabinde başlayan İran-Irak Savaşı önemli dönüm noktalarıdır. Soğuk Savaşın bitmesi dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi Ortadoğu'da da sorunların artmasına neden olmuştur. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse Soğuk Savaş boyunca iki kutuplu sistemden dolayı birçok sorun dondurulmuş veya göz ardı edilmiştir. Bu sorunlar Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte sıcak çatışmaya dönüşmüştür. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılma sürecine girdiği ve artık Soğuk Savaş'ın sona erdiği bir dönemde I. Körfez Savaşı başlamıştır.² Bu savaş bölgedeki petrolün güvenliğini riske eden bir boyuta ulaşmıştır. ABD'nin Ortadoğu'daki varlık sebebinin iki temel nedeni olan İsrail'in güvenliğinin sağlanması ve petrolün güvenli bir şekilde Batı'ya ulaşması olduğu düşünüldüğünde Kuveyt'in işgali ABD'nin bölgedeki çıkarlarını ciddi biçimde tehdit etmiştir. Bu bağlamda bölgede ABD varlığının artması, 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgali ve sonrasında I. Körfez Savaşı ile olmuştur.

ABD'nin 2001 yılında Afganistan'a, 2003 yılında Irak'a müdahale etmesi radikal İslam'a yeni fırsatlar sunmuştur. Öyle ki Irak işgali Irak'ı bölgesel güç denkleminde düşürmüştür. Buna karşın İran, Şii dinamiğinin etkisiyle Batı ve İsrail karşıtlığının liderliğinde³ rakipsiz kalması nedeniyle güç kazanmıştır. 2003 sonrası dönem aynı zamanda Kürt dinamiğinin yeni bir aşamaya girmesine yol açmıştır. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) güç kazanmış, özerkliğin ötesinde, de facto bir yapıya kavuşmuştur. Lübnan iç siyasetinde Hizbullah, Suriye ve İran'ın desteği ile önemli bir aktör haline gelmiştir. Bahsi

² İran-Irak Savaşı, Irak'ın Kuveyt'i işgali ve I. Körfez Savaşı için bkz. Erol Özdemir, Türk Dış Politikası Açısından Bir Kriz Örneği: I. Körfez Savaşı ve Türkiye'ye Gelen Iraklı Kürt Sığınmacılar, *Bölgesel Çalışmalar*, 1(1), 227- 232.

³ Kadir Ertay Çelik, "İslam Devrimi Sonrasında İran'da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir Bakış", *Bölgesel Çalışmalar Dergisi*, 1(1), s. 263-265.

geçen bu olaylar zincirine bakıldığında bölgede meydana gelen krizlerin ve ortaya çıkan sorunların birbirine bağlı olduğu görülmektedir. 2010 yılı ve sonraki yıllara bu dinamiklerle gelinmiştir.

Arap Baharı ile birlikte 1950'li yıllardaki Arap milliyetçiliği ve Arap sosyalizmi bölgedeki etkinliğini yitirmiştir. Arap Baharına giden süreçte şartların olgunlaşmasında bu akımların doğrudan etkisi olmamıştır. Genel olarak İslamcılık olarak nitelenen olgu önemli bir sıçrama kaydetmiştir. Selefi akımlar ikinci sırada gelmektedir. Bu akımlar bazı ülkelerde ana muhalefet konumuna yükselmişler, diğer bazı ülkelerde ise siyasi hayata girmişlerdir. Radikal İslami hareketler (El Kaide ve bağlantılı gruplar) ise Libya, Mali ve Yemen'de geniş hareket alanı bulmuştur. Öyle ki bu gruplar Suriye muhalefeti içinde önemli kazanımlar edinmişlerdir. Ancak bu kazanımlara rağmen Arap toplumları ile bölgesel ve uluslararası güçlerin radikal İslami hareketlere karşı temkinli yaklaşması bu hareketlerin sınırlı etkinliğine neden olmuştur. Arap Baharı ile birlikte bahsi geçen Sünnî gruplar arasındaki farklılıklar aynı zamanda Sünnî bir ittifak sistemi oluşturulmasının zorluklarını da göstermektedir. Sünnî blok çabalarının karşısındaki diğer büyük engel ise oluşturulmaya çalışılan Şîî ekseninin temel dayanaklardan yoksun olmasıdır.

Suriye, Ortadoğu coğrafyasında terör örgütlerinin oluşmasına müsait zemini sağlayan ve rejim politikaları nedeniyle uzun yıllar terörizm olgusuyla anılan bir ülkedir. Öyle ki terörü ulusal çıkarı için bir araç olarak kullanmaktadır. Bölgedeki Suriye-İsrail çekişmeleri dolayısıyla yaşanan krizler Suriye'yi Hizbullah'a destek vermeye sevk etmiştir. Bu desteğin yanı sıra uzun yıllar boyunca komşu ülkeleri olan Türkiye ve Irak'a karşı PKK (Partiya Karkerên Kurdistanê) terör örgütünü bir koz olarak kullanmıştır. Bu bakımdan Baas rejiminin terör örgütlerini kullanma konusunda oldukça tecrübeli olduğu söylenebilir.

Suriye'deki halk ayaklanmaları başladıktan sonra Suriye'deki mevcut terör örgütleri kendi çıkarları

doğrultusunda faaliyetlerini hızlandırırken, otorite boşluğunun yarattığı etkiyle bölgede yeni terör örgütleri türemiştir.

Suriye’de uzun yıllardır faaliyet gösteren ve Suriye’yi bir üs olarak kullanan PKK terör örgütü; 2003 yılında kurulan PYD (Partiya Yekîtiya Demokrat) ismiyle, Irak El Kaidesi ise El Nusra Cephesi ismiyle çatışmalara dâhil olurken, Hizbullah silahlı unsurlarıyla rejimin yanında yer almıştır. Yaptığı eylemlerle kısa sürede ismini duyurarak tüm dünyanın gündemini meşgul eden IŞİD (Irak Şam İslam Devleti) terör örgütü de çatışmalarda yer almaya başlayınca Suriye’deki olayların seyri oldukça değişmiştir. Bu bağlamda terör örgütlerinin Suriye’deki iç savaşa etkisi olduğu varsayımı üzerinden hareket edilmiştir. Çalışmada ele alınacak konunun anlaşılması adına öncelikle Arap Baharı ve Suriye iç savaşı ele alınacaktır. Çalışmanın esas odak noktasını oluşturan terör örgütlerinin iç savaşa etkileri başlığında ise PYD, IŞİD, El Kaide ve bağlı gruplar ile Hizbullah terör örgütlerine yer verilecek ve bu terör örgütlerinin 2012-2016 yılları arasında Suriye iç savaşına dâhil olmasının iç savaşın seyrine etkileri incelenecektir.

Arap Baharı ve Suriye İç Savaşı’na Giden Süreç

Dünyanın birçok bölgesinde olduğu gibi Ortadoğu bölgesinde de farklı zamanlarda toplumsal patlamalardan dolayı isyanlar meydana gelmiştir.⁴ Bu isyanların bazı temel nedenleri olduğu gibi tetikleyici nedenleri de bulunmaktadır.⁵ 2010 yılında Orta Doğu’da meydana gelen ve adına Arap Baharı denilen toplumsal patlamalara bu çerçevede bakmakta fayda vardır. Arap Baharını tetikleyen olay Tunuslu işsiz bir genç olan Muhammed Bouazizi’nin 17 Aralık 2010 tarihinde yoksulluk ve kötü

⁴Fouad Ajami, “The Arab Spring at One: A Year of Living Dangerously”, *Foreign Affairs*, 91(2), March/April 2012, s. 84.

⁵ Munir Hussain-Muhammad Kashif, “Arab Uprising 2011: Emergence of Extremism in Middle East and Its Regional Consequences”, *Alternatives: Turkish Journal Of International Relations*, 14(2), 2015, s. 31.

muameleye tepki olarak kendisini yakması olayıdır.⁶ Bu olaydan sonra meydanlara dökülen Tunus halkı protesto gösterilerine başlamıştır.⁷ Güvenlik güçleri ile protestocular arasında yaşanan çatışmalardan sonra 23 yıl iktidarda bulunan Zeynel Abidin Bin Ali, 14 Ocak 2011 tarihinde ülkeden ayrılmasıyla protestolara yeni bir boyut kazandırmıştır. Tunus'ta başlayan isyan kısa sürede Mısır, Ürdün, Yemen, Cezayir, Libya, Bahreyn, Suriye gibi bölge ülkelerine yayılmıştır.⁸

Orta Doğu'da meydana gelen değişimler başlangıçta olumlu bir bakış açısını yansıtır şekilde "Arap Baharı" olarak nitelendirilmiş, terim her alanda yaygın şekilde kullanım bulmuştur. Süreç geliştikçe ortaya çıkan tablo ile birlikte terimler de farklılaşmıştır. "Arap uyanışı", "Arap isyanı", "Arap devrimi" ve "Arap dönüşümü" gibi terimler süreci kavramsallaştırmaya çalışan farklı bakış açılarının varlığına işaret etmekle birlikte, belirsizliklerin halen devam ettiğini de göstermektedir. Kullanılan terimlerin çok boyutlu ve iç içe giren kapsamaları, yaşanmakta olan sürecin birkaç yıldan ziyade uzun bir dönemi kapsadığını vurgulaması açısından önemlidir. Bu uzun dönem boyunca kökleri tarihsel arka planda bulunan yeni dinamiklerin ortaya çıkması da olası görülmektedir.⁹ Mart 2011 tarihinde Suriye'de Arap Baharı'nın etkisi giderek artmıştır.¹⁰ Olayların fitilini ateşleyen ilk gelişme Suriye'nin güneyindeki Dera kentinde iki gencin duvar yazıları sebebiyle tutuklanmasıyla başlayan hareketlilik Suriye'deki Arap Baharı'nın başlangıcı olarak kabul edilmektedir.¹¹ Dera, Suriye rejimi için ayrı bir öneme sahip olup kendi kalesi durumundaydı. Böylece Dera'da

⁶Amira Mittermaier, "Death and Martyrdom in the Arab Uprisings: An Introduction", *Ethnos*, 80(5), 2015, s. 584.

⁷ Nebahat Tanrıverdi, "Tunus'ta Halk Ayaklanması: Nedenleri ve Etkileri", *Ortadoğu Analiz*, 3(35), 2011, s. 42.

⁸ Alper Y. Dede, "The Arab Uprisings: Debating the Turkish Model", *Insight Turkey*, 3(2), 2011, s. 23-24.

⁹ Oktay Bingöl, "Arap Baharı Ve Ortadoğu: Çok Eksenli Güç Mücadelesinde Denge Arayışları", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XIII(2), 2013, s. 26.

¹⁰ Erol Özdemir, "Suriyeli Mülteciler Krizinin Türkiye'ye Etkileri", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 2017, s. 122.

¹¹ Ahmet Emin Dağ, *Suriye Bilad-İ Şam'ın Hazin Öyküsü*. İHH, İstanbul 2004, s. 86-89.

başlayan hareketlilik halk üzerindeki korku ve baskı etkisinin yıkılması ve diğer bölgelerde de eylemlerin başlaması halk için yeni bir başlangıç olmuştur. Öyle ki Dera'da ki gösterilerde Suriye rejiminden şunlar talep edilmiştir:

- 1963 yılından beri Suriye'de uygulanan olağanüstü halin kaldırılması,
- İçişleri Bakanlığı başta olmak üzere, çeşitli hükümet kurumlarının sivilleştirilmesi, güvenlik birimlerinin görev alanlarının yeniden tanımlanması, yasama, yürütme ve yargı organlarının yapılandırılması ve yargının bağımsız olmasının sağlanması,
- Bireysel hakların tanımlanması ve ülkedeki gelir dağılımında adaletin tesis edilmesi,
- Siyasi partiler yasasında değişiklik yapılması ve iktidardaki Baas Partisi'nin gücünün sınırlandırılması.¹²

Suriye'deki halk hareketi genelde Sünnî Arapların yoğun olduğu bölgeler ile Kürtlerin yaşadığı bazı kentlerde başlamıştır. Arap Aleviler, Dürziler ve Hristiyanlar ilk başlarda gösterilerde yer almamışlardır. Gösterilerin, özellikle diğer ülkelerdeki halk hareketlerinden farklılaşarak siyasal ve ekonomik sistemden yıllarca dışlanan kimlik gruplarından doğrudan Suriye rejimine yönelmesi, Şam yönetiminin gösterileri bastırmak için bu gruplara karşı aşırı güç ve silah kullanmasıyla sonuçlanmış, gösterilerde birçok kişi Suriye ordusunun ateş açması sonucu öldürülmüştür.¹³

Suriye ordusu 22 Nisan 2011 tarihinden itibaren Dera başta olmak üzere ülke genelinde meydana gelen halk ayaklanmalarına karşı şiddet kullanma kapasitesini artırmıştır. Bu bağlamda Suriye ordusuna bağlı birlikler Dera'ya girmiştir. Ordu birliklerinin söz konusu bölgeye kaydırılması uluslararası kamuoyunda yeni bir Hama

¹² Atilla Sandıklı-Ali Semir, "Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye", *BİLGESAM*, 2012, s.6-7, <http://www.bilgesam.org/Images/Haberler/HaberlerDiger/rapor52.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.09.2018).

¹³ Nebi Miş, "Suriye 2011", *Ortadoğu Yılığ 2011*, Ed. Kemal İnât, Muhittin Ataman, Açılım Kitap Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 262-263.

katliamı olabileceği yönündeki endişeleri artırmış ve özellikle Fransa'nın öncülüğünde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK)'nın Suriye'yi sert bir şekilde kınaması yönünde bir kararın alınması için çabalar yoğunlaşmıştır.¹⁴ Protestocular, olayların başladığı ilk zamanlarda reform talep ederken, olayların büyümesi ile birlikte Suriye devlet başkanı Beşşar Esad'ın istifa etmesini istemişlerdir. Barışçıl protestolara şiddetli bir şekilde karşılık veren Suriye ordusu nefreti arttırmıştır. Esad, muhalefeti silahlı suç çetelerine benzetmiş ve ülkenin heterojen nüfusunu kullanıp mezhep farklılıklarını azdırarak şiddete yönelmesi açısından suçlamıştır. Bu olayları 'komplo' olarak nitelendirmiştir.¹⁵

Suriye'deki bütün güvenlik birimlerinin (polis, ordu ve istihbarat) gösterilere şiddetle mukabelede bulunmasıyla muhalif unsurlar silahlı mücadeleye yönelmiştir. Kitle yürüyüşleri biçiminde başlayan gösteriler rejime karşı silahlı bir ayaklanmaya dönüşmüştür. Böylece taraflar arasındaki çatışma süreç içinde ülke geneline yayılarak iç savaş halini almıştır. Güvenlik güçlerinin muhalefet hareketini bastırmak amacıyla uyguladığı şiddet ve müteakiben başlayan çatışmalar sonucunda, sayıları net olarak bilinmemekle beraber, çok sayıda Suriyeli hayatını kaybetmiş ve yaralanmıştır.¹⁶ Suriye'de hayatın yaşanmaz hale gelmesiyle kendilerini tehlikde gören milyonlarca Suriyeli göç etmiş, gittikleri ülkelerde mülteci durumuna düşmüştür.¹⁷

Suriye İç Savaşı

Suriye'de muhalefetin sivil direnişinin netice vermemesi ve Suriye rejiminin katliamlara devam etmesi sivil direniş sürecinin başarıya ulaşamayacağı kanaatini oluşturmuştur. Bunun neticesinde muhalifler de silahlı direnişe geçme

¹⁴ Miş, a.g.e., s. 265

¹⁵ Erzsébet N. Rózsa, "The Arab Spring Its Impact on the Region and on the Middle East Conference", *Academic Peace Orchestra Middle East Policy Brief*, 9(10), 2012, s. 11.

¹⁶ Sandıklı-Semin, a.g.m., s. 8.

¹⁷ Erol Özdemir, "Suriyeli Mültecilerin Türkiye'deki Algıları", *Savunma Bilimleri Dergisi*, 16(1), Mayıs 2017, s. 122.

kararı almışlardır. Suriye rejimine bağlı Suriye Ordusu'ndan ayrılan asker ve subaylar Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) adını verdikleri bir grup oluşturmuştur.¹⁸

2011 yılının yaz aylarında muhalif Suriyeliler organize olmuştur. Bu da Suriye iç savaşında yeni döneme girildiğini göstermektedir. Bir yandan protestoların silahlı direnişe dönüşmesi diğer yandan Suriye dışında bulunan muhaliflerce yeni girişimlerin başlatılması iç savaşın seyrini etkilemiştir. Suriyeli muhalifler bir araya gelerek Suriye rejimine karşı yeni bir yapılanma oluşturmaya gayreti içine girmiştir. Bunun için ilk girişim 16 Temmuz 2011 tarihinde Suriyeli muhaliflerin katılımıyla İstanbul'da "Ulusal Kurtuluş Konferansı" düzenlenmiştir. Bu konferansın amacı Suriye'deki bütün muhalif topluluklara ulaşabilmek bununla birlikte Suriye rejimi karşısında birlik ve beraberliğin sağlanmasına yönelik olarak çağrılar yapılmıştır. Bazı fikir ayrılıklarının da yaşanmış olduğu toplantının sonucunda Suriye rejiminin sona ermesi durumunda toplumsal mutabakatla bir geçiş hükümeti kurulabilmesi hedeflenmiştir. Bunun için 25 üyenin oluşturduğu bir konseyin kurulması kararlaştırılmıştır.¹⁹

Temmuz 2011 tarihinde Suriye rejimine bağlı ordu birlikleri Hama kentine ağır silahlarla saldırı başlatmıştır. Yaklaşık bir ay boyunca kuşatma altında bulunan kentteki gösterilerin sonlanması için kente girilmiş, göstericilere doğrudan müdahale edilmiştir. Gerçekleştirilen operasyon bir katliama dönüşmüş ve en az 50 kişi hayatını kaybetmiştir.²⁰ Hama'ya yapılan bu operasyondan sonra

¹⁸ ÖSO, 29 Temmuz 2011 tarihinde, Suriye'de faaliyet gösteren silahlı unsurların tek çatı altında toplanarak koordinasyonun sağlanması amacıyla Suriye ordusundan ayrılarak Türkiye'ye sığınan Albay Riyad El Esad liderliğinde kurulmuştur. Kısa süre içerisinde yaklaşık 40.000 kişilik bir askeri kuvvet oluşturan ÖSO, Ocak 2012 tarihinde Lübnan sınırında bulunan Hristiyan ve Müslümanların beraber yaşadığı Zabadani şehrini ele geçirmiş, Humus, Şam ve Halep'e ciddi saldırılarda bulunarak rejimi yıpratmıştır. Bkz. "2011'den 2018'e Özgür Suriye Ordusu'nun Dönüşümü", *BBCNewsTürkçe*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42862756>, (Erişim Tarihi: 01.12.2018).

¹⁹ "İstanbul'da Suriye Ulusal Kurtuluş Konferansı Düzenlendi", *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/istanbulda-suriye-ulusal-kurtulus-konferansi-duzenlendi-18273730>, (Erişim Tarihi: 01.12.2018).

²⁰ "Suriye Askerleri Hama'ya Girdi", *Habertürk*,

Arap ülkeleri ilk defa Suriye rejimini kınamıştır. Ağustos ayı içerisinde Suriye ordusu, Lazkiye, Deyr el Zor ve Humus kentlerine de operasyon başlatmıştır. Bu süreçte, batılı ülkeler de Esad rejimine çekilme çağrılarında bulunmuştur. Esad, Ağustos ayı içerisinde, gerilimi yatıştırmak maksadıyla, askeri operasyonların sona erdiğini duyurmuştur. Şubat 2012 tarihinde ise çok partili özgür seçimlerin yapılacağını kamuoyuna açıklamıştır. Ayrıca yönetime Batılı güçler tarafından değil Suriye halkı tarafından getirildiğini söyleyerek Batılıların yönetimi bırakma çağrılarını sırt çevirmiş ve Suriye'ye yapılacak askeri bir müdahalenin kötü neticelerle sonuçlanacağını dillendirmiştir.

Eylül 2011 tarihi itibarıyla Suriye rejimine dışarıdan baskılar daha da artmaya başlamıştır. ABD'de düzenlenen BM Genel Kurulunda Suriye'deki kriz gündeme gelmiş, Suriye rejimine karşı yaptırımlar gerçekleştirilmesine yönelik karar teklifinde bulunulmuştur. Ancak Rusya ve Çin'in vetolarıyla yaptırım kararına varılamamıştır. Bununla birlikte, Avrupa Birliği ülkeleri, Suriye'ye karşı ekonomik yaptırımlar konusunda adım atmış, Suriye rejimi ile bağlantılı kişi ve kuruluşlara seyahat ve mali yasaklar getirmiştir.²¹

Batı dünyası tarafından yaptırımlarla karşılaşan Esad; Rusya, Çin ve İran'ın desteğini iyi kullanarak hareket etmiştir. Her ne kadar müteakip süreçte seçimlerin yapılacağını açıklamış olsa da yönetimini güçlendirici bir yol izlemiştir. Rejimin bekasını sağlamak maksadıyla, 2011 yılı sonlarına doğru kırsal kesimler dâhil olmak üzere operasyonları sıklaştırmış ve buna bağlı olarak da gösteriler ve muhalif hareketlerde azalma kaydedilmiştir. Gösteriler durma noktasına gelse de sivil muhalefet, siyasi olarak örgütlenmiş bir şekilde Esad rejimine karşı

<https://www.haberturk.com/dunya/haber/645441-suriye-askerleri-hamaya-girdi>, (Erişim Tarihi: 02.12.2018).

²¹ “2 Yıllık İç Savaşın Kronolojisi”,

Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/2-yillik-ic-savasin-kronolojisi/dunya/haberdetay/07.01.2013/1652039/default.htm>,

(Erişim Tarihi: 01.12.2018). “Yaptırımlara Rusya ve Çin Vetosu”,

Hürriyet, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39123996>,

(Erişim Tarihi: 02.12.2018).

mücadelesine devam etmiştir. Bununla birlikte, Suriye genelinde birçok silahlı örgüt oluşmuştur. Radikal gruplar ve silahlı grupların da krize dâhil olması ve muhalefetin tek bir çatı altında örgütlenememesi krizi daha da derinleştirmiştir.²²

Suriye iç savaşı 2012 yılı ve müteakip yıllarda radikal unsurlar ve terör örgütleri ile bunların tüm dünya genelindeki destekçilerinin çekim merkezi haline geldi. Bu süre zarfında Suriye rejimine bağlı güçlerle rejime muhalif gruplar ve bağımsız gruplar arasında cereyan eden iç savaş yeni bir evreye girmiştir. 2011 yılı sonlarıyla birlikte olaylara dâhil olan üçüncü aktör olarak el-Kaide bağlantılı Nusra Cephesi ortaya çıkmıştır. Önceden de çeşitli silahlı saldırılarda bulunan Nusra Cephesi artık iyiden iyiye çatışmaların taraflarından birisi olarak konumlanmıştır. Aralık 2011 tarihinde başkent Şam'da iki ayrı bombalı saldırı düzenleyen Nusra Cephesi, 2012 yılı Ocak ayında el-Kaide lideri Eymen el-Zevahiri'nin Sünnî Müslümanları Suriye direnişine destek vermeye çağırmasıyla birlikte sahadaki varlıklarını ilan etmiştir. Bu gelişme, aynı zamanda Suriye'ye yabancı savaşçıların girmeye başlaması anlamında da önemli kırılma noktalarından birisi olmuştur. 2012 yılının başlamasıyla birlikte ÖSO ve rejim kuvvetleri arasındaki şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Humus kentinde kurtarılmış bölgeler elde etmeye çalışan ÖSO'ya, silahlı kuvvetler müdahale etmiş ve iki ay süresince kentte çatışmalar yaşanmıştır. Çatışmalar sırasında 3 Şubat 2011 tarihinde büyük çaplı olaylar meydana gelmiş, sayıları hususunda net bilgiler olmamakla birlikte 200'den fazla kişi ordunun bombalamaları sonrasında hayatını kaybetmiştir. Bu olay, küresel medya kuruluşlarında en önemli haberler arasında gösterilmiş ve uzun süre gündemde kalmıştır. Her ne kadar Esad yönetimi bu suçlamaları kabul etmeyerek bunun muhaliflerin bir oyunu olduğunu belirtse de gelişmeler, Suriye yönetiminin aleyhine olmuştur. BMGK, Suriye'ye

²² Doğan Şafak Polat, "Arap Baharı ve Suriye Savaşı", ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım, *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, Beta Yayınları, İstanbul 2016, s. 143-144.

yaptırım kararları konusunda toplanmış, rejimin üzerindeki baskı en üst noktalara erişmiştir. Ancak Rusya ve Çin'in bu kararı da veto etmesi uluslararası müdahalenin önünü kapatırken bu ülkeler de Suriye yönetimine verdikleri destek nedeniyle eleştirilmiştir. ABD öncülüğünde Suriye muhalefetine yönelik desteğin arttırılması amacıyla Suriye'nin Dostları Grubu kurulmuş ve 24 Şubat 2012 tarihinde ilk toplantısını Tunus'ta yapmıştır. Bunu yaparak muhalifler ve destek olan ülkeler, BMGK'yı atlayarak yeni adımlar atmayı amaçlamıştır. Bu adımların en önemlilerinden birisi de Suriye Ulusal Konseyi'nin²³ Suriye'nin meşru temsilcisi olarak tanınması olmuştur.²⁴

ABD ve İngiltere 2012 yılı başından itibaren Suriye'deki büyükelçiliklerini kapatmıştır.²⁵ Benzer bir adım Türkiye'den gelmiştir. Türkiye, Suriye'deki büyükelçilik faaliyetlerini sınırlandırmıştır. Ankara'nın girişimleri ile oluşturulan Suriye'nin Dostları Grubu, toplantılar yaparak krize barışçıl bir çözüm konusunda uluslararası kamuoyunun desteğini alma yoluna gitmiştir. Şubat ayı içerisinde, BM tarafından, eski Genel Sekreter Kofi Annan, BM Suriye Özel Temsilcisi seçilmiştir.²⁶ Annan, Mart 2012 tarihinde Beşşar Esad ile bir araya gelmiş ve kendisine altı maddelik bir plan sunmuştur. Bu plan Suriye rejimi tarafından kabul edilmiştir.²⁷ Ancak BM tarafından öne sürülen plan, Şam yönetimi tarafından kabul edilmiş olsa da ateşkesi getirme konusunda yetersiz kalmıştır. Suriye rejimi yanlısı veya karşıtı milislerin

²³ Suriye Ulusal Konseyi 23 Ağustos 2011 tarihinde kuruldu. Bkz. "Suriye Ulusal Konseyi", *Suriye Muhafız ve Devrimci Güçler Koalisyonu*, <http://tr.etilaf.org/pekhat/suriye-ulusal-konseyi.html#startOfPageId884>, (Erişim Tarihi: 02.12.2018).

²⁴ Charles Glass, *Suriye Yanıyor IŞİD ve Arap Baharının Sonu*, çev. M. İkbâl Saylık, İyi Düşün Yayınları, İstanbul 2016, s. 16-17.

²⁵ "ABD ve İngiltere Suriye'den Çekiliyor", *Haber7.com*, <http://www.haber7.com/ortadogu/haber/840681-abd-ve-ingiltere-suriyeden-cekiliyor>, (Erişim Tarihi: 05.12.2018).

²⁶ "Kofi Annan Suriye özel temsilcisi olarak atandı", *NTV*, <https://www.ntv.com.tr/dunya/kofi-annan-suriye-ozel-temsilcisi-olarak-atandi,fsULVNt17U2Q6OvkDO63UA>, (Erişim Tarihi: 05.12.2018).

²⁷ Annan tarafından sunulan plan için bkz.

"Suriye Annan Planı'nı Kabul Etti", *BBC News Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/03/120327_syria_annan, (Erişim Tarihi: 05.12.2018).

gerçekleştirdiği şiddet olayları neticesinde onlarca insan hayatını kaybetmiştir. Bu süre zarfına kadar Suriye’de açık bulunan pek çok diplomatik temsilci de ülkeyi terk etmiştir. Aynı tarihlerde Suriye’deki çatışmalara barışçıl çözümler bulmak adına toplanılan Cenevre Konferansı’nda da önemli ilerlemeler sağlanamamıştır. Bu olaylar sonrasında BM Suriye Özel Temsilcisi Kofi Annan görevi bırakmıştır.²⁸ Böylece Suriye’de kısa vadeli bir çözüm ihtimali büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Muhalif gruplara destek veren ABD ve Avrupa ülkeleri; Rusya, Çin ve İran’ın rıza göstermemesi nedeniyle Suriye’ye yönelik yaptırım kararı alamamaktadırlar. Annan Planı da bahsi geçen ülkeleri ikna edememiştir.

Terör Örgütlerinin Suriye’deki Gelişmeler Üzerindeki Etkileri

2011 yılı Mart ayında Suriye’de başlayan ayaklanmalarda Türkiye dâhil birçok ülkenin öngörüsü Esad rejiminin kısa bir süre içerisinde devrileceği yönündeydi. Ancak beklentilerin aksine Esad iç ve dış faktörlerin etkisinin yanında akıllıca uyguladığı politikalar sayesinde iktidarını ayakta tutabilmeyi başarmıştır. Bu durum Suriye’yi Arap Baharının en kanlı ve karmaşık cephesi haline getirmiştir. Suriye’deki olayların bu denli girift hale gelmesinde bölgede faaliyet gösteren terör örgütleri önemli bir rol oynamıştır. Terör örgütlerinin bölge üzerindeki etkileri iki türlü olmuştur. Birincisi; söz konusu örgütler uluslararası alanda muhatap olarak kabul edilen SMDK’nın (Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu) askeri yapılanması olarak nitelendirebileceğimiz ÖSO’nun ele geçirdiği bölgelerde, ÖSO’ya karşı saldırılarda bulunarak, ÖSO’nun hem alan hâkimiyetini kaybetmesine hem de ÖSO’ya Suriye ordusuna ek olarak bir cephe açılmasına sebep olmuştur. İkincisi; El Nusra Cephesi ve daha sonra ortaya çıkan IŞİD laik bir Suriye kurmayı amaçlayan SMDK ve ÖSO’nun aksine, Suriye’deki çatışmalar

²⁸ “Kofi Annan Görevi Bıraktı”,

Turkish Journal, <http://www.turkishjournal.com/2012/08/02/kofi-annan-bu-kez-birakti/>, (Erişim Tarihi: 05.12.2018).

sırasında bütün dünyaya yaydıkları kafa kesme ve benzeri görüntülerle, uluslararası alanda Suriyeli muhaliflere gösterilen sempatiyi yok etmiş ve insanlık dışı uygulamalarıyla uluslararası alanda Baas rejimini kötünün iyisi konumuna taşımıştır. Ancak Suriye'deki otorite boşluğu terör örgütlerinin rahat hareket etmesine imkân sağlamıştır. Terör örgütlerinin işini kolaylaştıran bir diğer etken uzun yıllardır iddia edildiği şekliyle Baas rejiminin bölgedeki rakip ülkelere karşı koz olarak kullandığı terör örgütleriyle geçmişten kalma ilişkisini kullanmasıdır.²⁹ Yine 2002 yılında Suriye, ABD tarafından Şer Ekseni ülkeleri arasında sayılmış³⁰ ve 2005 yılında terör listesine dâhil edilmiştir.

PYD Tarafından Kontrol Edilen Bölgeler

PYD, Suriye'deki olayların başlangıcından itibaren Suriye'nin kuzey bölgesinde hâkimiyet kurmayı amaçlamıştır. PYD'nin Suriye'nin kuzeyine yerleşmek istemesinde; Kürtlerin yoğun olarak o bölgede yaşaması, Baas rejiminin taktiksel olarak güçlerini Şam ve civarına doğru kaydırmasının ardından kuzeyde otorite boşluğu oluşması ve Türkiye'ye sınır olmasından dolayı PKK'dan lojistik destek almasının kolay olmasıdır.

PYD, Kuzey Suriye'de Afrin, Cezire ve Kobani bölgelerini ele geçirmeyi ve bu bölgelerde kantonlar kurmayı ve nihai olarak da üç kantonu birleştirerek Suriye Kürdistanı'nı kurmayı amaçlamıştır.³¹ Belirtilen bölgelerin kontrolünün sağlanması için Rasulayn, Tel Abyad, Aynel Arap gibi önemli noktalarda El Nusra, IŞİD ve ÖSO güçleri ile büyük çatışmalar yaşamıştır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta PYD'nin rejimle neredeyse hiç

²⁹ Evren Altınkaş, “Suriye-Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri”, ed. Barış Adıbelli, *Arap Baharı ve Suriye*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık İstanbul 2012, s. 138.

³⁰ “US Expands 'Axis Of Evil'”, *BBC News*, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/1971852.stm>, (Erişim Tarihi: 05.12.2018).

³¹ Jenna Krajeski, “What the Kurds Want”, *Virginia Quarterly Review*, 91(4), 2015, s. 88.

savaşmamış olmasıdır.³² PYD, rejime bağlı askerlerin çekilmesi sonrası 19 Temmuz 2012 tarihinde Ayn el-Arab'ı, 20 Temmuz 2012 tarihinde Amude ve Afrin'i ciddi bir çatışma yaşanmaksızın ele geçirmiştir. PYD'ye bağlı militanlar, Haseke'nin kuzeyindeki Kamışlı civarında da ilerlemeye devam edip, el-Malikiye'yi ele geçirmiş, Batı Haseke'de ise Ras el-Ayn'a girmiştir.³³ PYD ele geçirdiği bölgelerde kontrol ve güvenliği sağlamak için “Asayiş” adı verilen kolluk birimleri oluşturmuştur.³⁴ Ocak 2014 tarihi itibarıyla PYD, Rojava Anayasası'yla birlikte Afrin, Cezire ve Kobani kantonlarında özerklik ilan etmiştir. Ancak PYD'nin ele geçirdiği kuzey bölgelerine diğer muhaliflerin ilgisinin devam etmesinden dolayı buradaki çatışmalar uzun süre devam etmiştir.

İŞİD ve El Nusra Cephesi Tarafından Kontrol Edilen Bölgeler

Suriye'nin kuzeyinde hâkimiyet sağlamak isteyen El Nusra Cephesi, bahsi geçen bölgede etkinliklerini arttırmaya çalışan PYD ve ÖSO ile çatışmıştır. Bu durum ise ÖSO'nun, ele geçirdiği bölgelerde yeniden savaşarak güç kaybetmesine neden olmuştur. Yukarıda da bahsedildiği üzere radikal Selefi görüşleri benimseyen El Nusra Cephesi'nin PYD ve ÖSO ile çatışmasının bir diğer sebebi PYD'yi ve ÖSO'yu laik olarak görmesidir. Suriye'deki iç savaşın seyrini değiştiren İŞİD ise Suriye'de faaliyet göstermeye başladıktan sonra Baas rejimiyle savaşmaktan ziyade Sünnîlerin yoğunlukta olduğu Rakka, İdlib, Deyr ez Zor ve Halep gibi bölgeleri ele geçirmiştir.³⁵ Suriye'deki muhalif gruplar arasındaki çatışmalarda İŞİD giderek güçlenmiştir. Bu durum rejim güçleri ve

³² Ali Semin, “Suriye Krizindeki İç Dinamikler: ÖSO-İŞİD-PYD Denklemi”, *Bilgesam Analiz*, (1234), 2015, s. 6.

³³ Can Acun- Hüseyin Öner, “İŞİD-PYD Çatışmasının Sıcak Cephesi: Ayn El-Arab (Kobani)”, *SETA Perspektif*, (77), 2014, s. 3.

³⁴ Krajewski, a.g.m., s. 94; Mehmet Seyfettin Erol-Kadir Ertaç Çelik, “ABD'nin Suriye Politikasında Vekil Aktör Olarak Terör Örgütleri: YPG Örneği”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 2018, s. 30.

³⁵ Luís Tomé, “The “Islamic State”: Trajectory And Reach A Year After Its Self-Proclamation As A “Caliphate”, *Janus.Net: e-Journal of International Relations*, 6(1), 2015, s. 119.

muhallifler arasındaki güç dengesini rejimin lehine değiştirmiştir.

Uzun bir süre muhaliflerin kontrol ettiği Halep, Idlib, Rakka, Haseke ve Deyr ez Zor gibi bölgelerde yaşanan çatışmalardan sonra bu bölgeler IŞİD'in hâkimiyetine geçmiştir. Öyle ki Suriye'nin Halep şehrinden Irak'ın Diyala kentine kadar geniş bir hâkimiyet kuran IŞİD, 2015 yılında Haseke, Deyr ez Zor, Rakka, Hama, Humus, Halep ve Şam'ın belli kısımlarında hâkimiyeti ele geçirmiştir.³⁶ Ayrıca Rusya'nın Eylül 2015 tarihindeki müdahalesine kadar IŞİD ve Suriye rejimi birbirleriyle çatışmaktan kaçınmıştır. Bunun yerine IŞİD, Esad karşıtı diğer gruplarla mücadele etmiştir. Rusya'nın müdahalesi sonrası IŞİD'le savaşarak alınan en kritik bölge Palmira Antik Kenti olmuştur. Deyr ez Zor ile başkent Şam arasındaki bağlantıyı sağlayan Palmira Antik Kenti'ni IŞİD, Mayıs 2015'te ele geçirmiş ve bölge yaklaşık bir yıl IŞİD'in kontrolünde kalmıştır. Mart 2016 tarihinde Rusya'nın da desteğiyle tekrar rejimin kontrolüne geçmiştir.³⁷

Diğer yandan IŞİD Suriye ve Irak'ta petrol ve doğalgaz yönünden zengin bölgeleri ele geçirmiştir. Suriye'de Rakka ve Deyr ez Zor, Irak'ta ise Anbar gibi bölgelerde kontrolü elinde bulunduran IŞİD bu sayede kendi gelir kaynağını oluşturmuştur. IŞİD'in ekonomik anlamdaki özgürlüğü El Kaide ile bağlarını koparmasına olanak sağlamıştır.³⁸

ÖSO'nun kontrolünde bulunan Azez kasabası ve Türkiye sınırına yakın kasabaların kontrolü IŞİD tarafından sağlandı. 21 Kasım 2013 tarihinde Hatay'a bağlı Reyhanlı ilçesinin karşısında yer alan Atme kasabasını almasıyla Suriye'deki iç savaş Türkiye sınırına kadar gelmiştir. 22 Kasım 2013 tarihinde Suriye'de rejime karşı savaşan İslami – Selefi gruplar bir araya gelerek “İslami Cephe”nin kuruluşunu ilan etmiştir. 4 Ocak 2014 tarihinde İslami Cephe ve IŞİD arasında yoğun çatışmalar

³⁶ Tomé, a.g.m., s. 124.

³⁷ Emil Aslan Souleimanov, “Mission Accomplished? Russia's Withdrawal from Syria”, *Middle East Policy*, 23(2), 2016, s. 109.

³⁸ Islamic State Situation and the U.S. Response, *Congressional Digest*, 93(9), 2014, s. 5.

başladı. Çatışmalar neticesinde İslami Cephe, İdlib'e bağlı Atme, Dane, Halep'e bağlı Atarib, Munbiç, Cerablus ve Halep şehir merkezindeki birçok kontrol noktasını IŞİD'den geri aldı.³⁹

Hizbullah'ın Desteği İle Kontrol Edilen Bölgeler

Hizbullah, Suriye'deki gelişmelere kayıtsız kalmamış ve milis güçlerini Suriye'ye göndererek Esad'ın kuvvetlerini topladığı Suriye'nin batı bölgesinde hâkimiyetini korumasında önemli rol oynamıştır.

Suriye krizinin ilk dönemlerinden itibaren Hizbullah, Esad karşıtı grupların sızmasını önlemek amacıyla Suriye-Lübnan sınırını kontrol altında tutmuş ve bir süre sonra da Suriye'deki çatışmalarda doğrudan yer almaya başlamıştır. Hizbullah lideri Hasan Nasrallah önce Hizbullah'ın Suriye'de savaştığı iddialarını reddetmiş ve Suriye ordusunun kendi kendine yeteceğini belirtmiştir. Ancak zaman içerisinde Hizbullah'ın Suriye'de savaştığını gösteren bazı deliller ortaya çıkmaya başladıkça Nasrallah'ın söylemleri değişmiştir. Örneğin Ağustos 2012 tarihinde Hizbullah komutanlarından Musa Ali Shehimi ve Ekim 2012 tarihinde Hizbullah'ın operasyonlar birim komutanı Ebu Abbas lakaplı Muhammed Hüseyin el-Hac Nasif, Suriye'nin El Kusayr bölgesinde öldürülmüştür, Hizbullah yöneticileri ilk başta bunu reddetmesine rağmen daha sonra öldüren kişilerin Suriye'den geldiğini kabul etmişler ve Hizbullah'ın sadece Lübnan sınırlarını ve sınır bölgelerinde bulunan Şii köylerini korumak için Suriye'de olduğunu belirtmişlerdir.⁴⁰

Nihayet 2013 yılı Mayıs ayında Hizbullah Lideri Hasan Nasrallah yapmış olduğu açıklamada Suriye'de gerçekleştirilen operasyonlarda milis güçlerinin de yer aldığını kesin bir dille belirtmiştir. Söz konusu Hizbullah

³⁹ Oytun Orhan, "Suriye'de İslami Cephenin Yükselişi". *ORSAM*, <http://orsam.org.tr/tr/suriye-de-islami-cephenin-yukselisi/>, (Erişim Tarihi: 09.01.2019).

⁴⁰ Matthew Levitt, "Hezbollah's Syrian Quagmire", *Prism: A Journal Of The Center For Complex Operations*, 5(1), 2014, s. 104.

güçlerinin sayısı net olarak bilinmese de 4 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir.⁴¹ Hizbullah güçlerinin düzenli orduya nazaran daha tecrübeli olması nedeniyle gerilla taktikleri ve şehir savaşı başta olmak üzere Suriye ordusuna ve Suriye’de savaşan Şii milislere iç savaş şartlarına uygun eğitimler vermiştir.⁴²

Hizbullah’ın alan hâkimiyeti konusunda Suriye rejimine yoğun desteği, Mayıs 2013 tarihinde El Kuseyr ilçesinin ÖSO’dan alınması olmuştur.⁴³ Muhalifler için Kuzey Lübnan’ın yakınında bulunan Kuseyr bölgesi önemli bir geçiş noktasıdır ve Humus şehrine girişin anahtarı haline gelmiştir. ÖSO’nun bölgeyi kaybetmesi Suriye’nin kuzeyindeki ÖSO taburları ile güneyindeki taburlar arasında haberleşmenin ve malzeme aktarımının koparılmasına ve dolayısıyla Humus ve başkent Şam’a yönelik operasyonların duraksamasına neden olmuştur. Hizbullah açısından bölgenin hem İran’dan gelen yardımların geçiş noktalarından biri olması hem de El Kuseyr çevresinde çok sayıda Şii köyünün bulunması dolayısıyla büyük önemi bulunmaktaydı. Baas rejiminin ise Lazkiye’deki Tartus Limanı üzerinden Rusya’nın desteğini almaya devam edebilmesi için El Kuseyr ve Humus bölgelerini elde tutması gerekmekteydi.⁴⁴ Hizbullah, Şam ile Tartus Limanı arasındaki yolun kontrolün sağlanmasında önemli bir bölge olan Kuseyr’ın geri alınmasını bir zafer olarak duyururken, bu yenilgi muhalifler için önemli bir psikolojik mağlubiyet oluşturmuştur. El Kuseyr rejim için Humus, Halep ve

⁴¹ Mohammad Reza Djalili- Thierry Kellner, “Iran's Syria Policy In The Wake Of The 'Arab Springs'”, *Turkish Review*, 4(4), 2014, s. 400.

⁴² Marisa Sullivan, “Hezbollah in Syria”, *Middle East Security Report* 19, 2014, s. 14.

⁴³ Suriye’nin batısında, Lübnan sınırında yer alan ve stratejik öneme sahip olan Humus İline Bağlı El Kuseyr ilçesi 2012 yılında ÖSO tarafından ele geçirilmiştir. Bölgenin hem ÖSO, hem Suriye ordusu, hem de Hizbullah açısından büyük önemi bulunmaktaydı.

⁴⁴ Mediel Hove-Darlington Mutanda, “The Syrian Conflict 2011 to the Present: Challenges and Prospects”, *Journal Of Asian & African Studies*, 50(5), 2015, s. 561. Ali Hussein Bakeer, “Hizbullah’ın Suriye’deki Askeri Operasyonları ve Olası Yansımaları”, *Usak Analiz*, (22), 2013.

Şam bölgelerinde kazanacağı zaferler serisinin başlangıcını oluşturmuştur.⁴⁵

Suriye rejiminin Hizbullah'ın yardımıyla ele geçirdiği bölgelerden biri de Zabadani bölgesidir. Şam'ın kuzeybatısında ve Lübnan sınırında bulunan Zabadani, Ocak 2012 tarihinde ÖSO'nun hâkimiyetine girmiş, daha sonra da El Nusra Cephesi tarafından ele geçirilmiştir. Şam ile Beyrut'u birbirine bağlayan yolun yakınlarında bulunmasından dolayı stratejik bir öneme sahiptir. Yine bu bölge, Suriye üzerinden, İran'dan Hizbullah'a gönderilen yardımlar için en önemli geçiş noktalarından biridir. Suriye ordusu Hizbullah ile birlikte Zabadani kentine saldırı başlatmış ve Haziran 2015 tarihinde kentin kontrolünü sağlamıştır.⁴⁶ Yine stratejik öneme sahip, Kuneitra'da rejimin kontrolündeki Han Ernebe bölgesi ile bağlantı noktası oluşturan ve muhaliflerin elinde bulunan Tel Ahmar bölgesine Ekim 2015 tarihinde rejim güçleri ve Hizbullah saldırı başlatmış ve bölgeyi ele geçirmiştir.⁴⁷

Başkent Şam'a 60 kilometre uzaklıkta bulunan ve Lübnan'ın Bekaa Vadisi'ni batısında bırakan Yabrud Bölgesi ve Kalamoun Dağları, Şam'ı Humus'a bağlayan stratejik bir noktada bulunmaktadır. Suriye'deki çatışmaların ilk dönemlerinden itibaren radikal grupların da aralarında bulunduğu bu bölge, Suriyeli muhalifler için önemli bir lojistik ve askeri üs konumuna gelmişti. Ayrıca Kalamoun Dağları'nın fiziki yapısından dolayı muhaliflere sığınma ve üslenme imkânı sağlamaktaydı. Özellikle El Kuseyr bölgesinin düşmesiyle muhalifler için Yabrud

⁴⁵ Isabel Nassief, "The Campaign for Homs and Aleppo", *Institute for the Study of War*, (17), 2014, s. 13.

⁴⁶ Armenak Tokmajyan, "Hezbollah's Military Intervention in Syria", *Approaching Religion*, 4(2), 2014, s. 110. "Syrian Forces Close In On Rebel-Held Zabadani", *BBC News*, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-33394905>, (Erişim Tarihi: 10.01.2019).

⁴⁷ "Syrian Army Storms Positions of Al Nusra, ISIS and "Moderate Terrorists". Air Cover Provided by Russian War Planes", *Globalresearch*, <http://www.globalresearch.ca/syrian-army-storms-positions-of-al-nusra-isis-and-moderate-terrorists-air-cover-provided-by-russian-war-planes/5480543>, (Erişim Tarihi: 10.01.2019).

bölgesinin önemi daha da artmaktaydı.⁴⁸ Rejim açısından ise başkent Şam'ı Tartus ve Lazkiye bölgesine bağlayan Kalamoun Dağları oldukça stratejik öneme sahipti. Ayrıca muhaliflere bu bölgede vurulacak bir darbe muhaliflerin önemli bir mevzisini kaybetmesine neden olacaktı. Hizbullah'ın buradaki amacı ise Lübnan topraklarıyla Suriyeli muhaliflerin bağlantısını kesmek ve mümkün olduğunca savaşı kendi topraklarından uzakta tutmaya çalışmaktı.⁴⁹ Tüm bu nedenlerden dolayı Yabrud-Kalamoun bölgesinde şiddetli bir çatışma kaçınılmaz hale gelmişti. Kasım 2013 tarihinde Hizbullah, Lübnan sınırından Kalamoun Dağları'na doğru yapılacak kara saldırısı hazırlıklarını tamamlamış, Suriye ordusu ise bölgenin kuzeyindeki Qara'dan başlayarak havadan bombardımanı yoğunlaştırmıştı. Yaşanan çatışmalar sonucu Hizbullah'ın desteğiyle birlikte 2013'ün sonlarında Kalamoun bölgesini ve stratejik önemdeki M5 otoyolunun Qara ve Yabroud arasındaki kısmının kontrolü ele geçiren Suriye ordusu, çoğunluğu IŞİD mensuplarından oluşan muhalifleri ise bölgenin güneyine doğru sürükleyerek sırasıyla Der Atiye, En Nabek gibi bölgeleri kontrol altına almıştır. Bölgedeki çatışmalar uzun süre devam etmiştir. Yabrud bölgesinin Suriye'nin eline geçmesi rejim açısından büyük bir zafer olmuş ve kimi yorumlara göre Lübnan'la muhaliflerin bağlantısının büyük oranda kesilmesi savaşın seyrini değiştirecek kadar önemli bir hal almıştır.⁵⁰

2012 yılında ÖSO'nun eline geçen ve yaklaşık dört yıl boyunca muhaliflerin elinde bulunan Halep'in kuzey kırsalına Suriye ordusu Şubat 2016 tarihinde yoğun bir saldırı başlatmıştır. Rusya'nın hava operasyonu ile destek sağlamasının yanı sıra, İranlı Şii milisler ve Hizbullah da karadan destek sağlamıştır. Suriye ordusu öncelikle muhaliflerin Türkiye ile temasını sağlayan ve PYD

⁴⁸ Isabel Nassief, "Hezbollah and the Fight for Control in Qalamoun", *Institute for the Study of War*, (26), 2013, s. 1.

⁴⁹ Levitt, a.g.m., s. 108.

⁵⁰ Jean Aziz, "Syria's Victory In Yabrud May Be Game Changer", <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/03/yabrud-effect-on-ground-politics-syria.html>, (Erişim Tarihi: 10.01.2019).

hâkimiyetindeki Afrin'in güneyinde bulunan Nubul ve Zehra beldelerine ulaşmış ve böylece Halep'in merkezi ile Türkiye arasındaki koridoru kesmiştir.⁵¹

Yukarıda da değinildiği üzere Hizbullah'ın Suriye'de aktif bulunma sebepleri arasında Şiîler için kutsal sayılan türbelerin saldırılardan korunmasıdır. Hizbullah'ın koruma altına aldığı yerlerden biri de Seyyide Zeynep türbesidir. Şiî inancında ilk imam olarak kabul edilen Hz. Ali'nin kızı Seyyide Zeyneb'in bulunduğu türbenin Şiîler için önemli bir sembol olmasının yanında bölgede çok sayıda Şiî nüfusun bulunması, ayrıca Şam Beyrut karayoluna ve Şam havaalanına yakın bir stratejik noktada bulunması bölgeyi Hizbullah ve Suriye açısından önemli hale getirmektedir.

Diğer yandan Suriye'deki çatışmalar esnasında ülkede yaşanan gelişmelerin karmaşıklığına örnek olabilecek çok enteresan yardımlaşmalar ve çatışmalar yaşanmıştır. Başka bölgelerde yoğun şekilde çatışan gruplar bir başka bölgede ittifak yapmak durumunda kalmıştır. Örneğin; ÖSO ve El Nusra Cephesi Tel Abyad'da birbirleriyle savaşırken, Rasulayn'daki çatışmalarda PYD'ye karşı ittifak yapmıştır. Ancak 2014 yılının sonlarında Kobani'de yaşanan çatışmalarda ÖSO, IŞİD'e karşı savaşan PYD'ye destek vermiştir.

İç Savaştan Vekâlet Savaşlarına Geçiş

Suriye iç savaşının seyrini etkileyen radikal grupların Suriye'deki etkinliklerini artırmaları PYD'nin işini kolaylaştırmıştır. 2003 yılındaki Irak Savaşı'nda tecrübe edildiği üzere Batı ile ittifak yapmaya istekli olan Kürtler, Kobani olayları gibi IŞİD'e karşı mücadelelerde Batı ile işbirliğine hazır oldukları mesajını vermiştir. PYD, Suriye'deki olaylarda El Nusra Cephesi ve IŞİD gibi diğer radikal unsurlara göre Batı ile iyi iletişim kurabilecek ve masaya oturulabilecek bir aktör imajı oluşturmıştır. Diğer bir deyişle radikal grupların varlığı PYD'ye küresel

⁵¹ "Syrian Rebels Losing Grip On Aleppo", *The Guardian*, <http://www.theguardian.com/world/2016/feb/04/syrian-rebels-losing-grip-on-aleppo>, (Erişim Tarihi: 10.01.2019).

bir meşruiyet kazandırmıştır.⁵² ABD açısından da Kürtlerle işbirliği yapmak cazip bir seçenek haline gelmiştir. PYD Suriye’de IŞİD’e karşı savaşan ABD yanlısı en önemli gruptur. PYD’nin ABD adına IŞİD’e karşı vekalet savaşı yürütmesi ABD için oldukça pragmatik⁵³ bir durumdur.⁵⁴ Karada IŞİD’e karşı savaşan PYD’ye ABD gerektiğinde, Kobani örneğinde olduğu gibi, havadan destek vererek yardımcı olmaktadır. Bu durum hem ABD’nin hem de PYD’nin işine yaramaktadır. Radikal gruplar etkinliklerini arttırdıkça Suriye iç savaşında dengeler Baas rejiminin lehine değişmeye başlamıştır. Radikal grupların faaliyetleri PYD’nin konumunu güçlendirmesine hizmet etmiş, bu dönemde PYD, Suriye’nin kuzeyinde devletleşme imkânı bulmuştur.⁵⁵

Suriye’ye doğrudan müdahalede bulunmayan ABD, IŞİD’in kendisine yönelik tehditlerine kayıtsız kalmamıştır. Bunun için, Eylül 2014 tarihinde, Obama tarafından dört aşamalı bir eylem planı açıklanmıştır. Bu plana göre ilk aşamada IŞİD’e karşı sistematik hava saldırıları düzenlenecektir. İkinci aşamada radikal

⁵² “Fight Against IS Helps PKK Gain Global Legitimacy”, *Al Monitor*, <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2014/09/turkey-kurdistan-iraq-syria-us-isis-pkk-global-legitimacy.html#>, (Erişim Tarihi: 10.01.2019).

⁵³ ABD, Suriye’ye yönelik bir askeri müdahale yerine, muhalifleri destekleyerek, Türkiye, Suudi Arabistan ve Katar’ın bölgesel gücünden faydalanarak, Suriye’deki sorunun çözülmesine çalışmıştır. Obama yönetiminin bu politikalarına rağmen Arap Baharı sürecinde özellikle Suriye’deki olayların belli noktalarda çıkmaza girdiği dönemlerde ABD tarafından ya da öncülüğünde bir askeri müdahale ihtimali üzerinde konuşulmuştur. Bu dönemde bazı analistler Batılı ülkelerin Rusya’nın Suriye’de çözüme öncelik etmesine fırsat vermesi gerektiğini savunmuşlardır. Çünkü Baas rejimini ortadan kaldırmayı başaramayacak bir askeri müdahalenin Suriye’de daha büyük bir anarşiye sebep olabileceği, bu bakımdan Suriye’ye askeri bir müdahale olması durumunda müdahalede bulunan dış güçler Suriye bataklığına bir miktar daha saplanacakları şeklinde tespitler yapılmıştır. Bkz. Mohammed Ayoob, “The Arab Spring: Its Geostategic Significance”, *Middle East Policy*, 19(3), 2012, s. 86. Amir Taheri, “Has the Time Come for Military Intervention in Syria?”, *American Foreign Policy Interests*, 35(4), 2013, s. 218; Şafak Oğuz-Kadir Ertaç Çelik, “Conflict in Syria: Is It a Proxy Warfare”, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 2018, s. 54.

⁵⁴ [Michael J. Totten](#), “The Trouble With Turkey”, *World Affairs*, 178(3), 2015, s. 8.

⁵⁵ Erdem Kaya-Bekir Ünal, “Suriye’nin Kuzeyindeki PYD Yapılanması ve Türkiye”, ed. Atilla Sandıklı- Erdem Kaya, *Orta Doğu’da Değişim ve Türkiye*, Bilgesam Yayınları, İstanbul 2014, s. 285.

gruplarla mücadele eden güçlere destek sağlanacaktır.⁵⁶ Üçüncü aşamada IŞİD'in para kaynağını kesme çabaları ikiye katlanacak ve savunmalarını güçlendireceklerini, IŞİD'in çarpık ideolojisine karşı koyacaklarını ve yabancı savaşçıların Ortadoğu'ya giriş ve çıkışını önlemeye yönelik tedbirler alınacaktır. Dördüncü aşamada ise stratejiyi koalisyondaki müttefiklerle yürütülecektir.⁵⁷ Eylem planı kapsamında alınan tedbirlere bakıldığında ABD, bölgede radikal İslami grupların etkin olmasını istememektedir. Özellikle El Kaide'nin bölgede güçlenecek olması, ABD'yi El Kaide dışında, tabiri yerindeyse kötünün iyisi herhangi bir oluşumu desteklemesini ya da Esad'ın devam etmesine dahi ikna olmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca ABD ve Batılı ülkelerin Baas rejimine karşı askeri bir müdahaleye sıcak bakmaması, ÖSO'ya sağlanan desteğin azaltılması⁵⁸ Esad'ın gitmesini isteyen devletlerin elini zayıflatmıştır.

⁵⁶ ABD yönetimi Suriye'deki muhalifleri güçlendirerek Baas rejiminin sona ermesini planlamıştır. Bu amaçla muhalifleri silahlandırmak isteyen ABD yönetimi Haziran 2013 tarihinde Suriyeli muhaliflere silah yardımı yapılacağını duyurmuştur. Bkz. "US Says It Will Give Military Aid To Syria Rebels", *BBC News*, <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-22899289>, (Erişim Tarihi: 15.01.2019). Ancak ABD'nin silah yardımı yapmayı planladığı dönem radikal grupların Suriye'de etkinliklerini artırmaya başladığı bir döneme denk gelmiştir. IŞİD, Suriye'de faaliyet göstermeye başlamış ve Suriye'nin kuzeyindeki Atme bölgesinde bulunan, Suriyeli muhaliflere ait olan silah deposunu ele geçirmiştir. Ayrıca yine bu dönemde, Kasım 2013 tarihinde Suriye'de faaliyet gösteren en etkin ve en büyük silahlı gruplardan yedisi "İslami Cephe" adı altında birleşme kararı almıştır. Ahrar'uş Şam, Ceyş el İslam, Şukur el Şam, Liva el Tevhid, Liva el Hak, Ensar el Şam ve Kürt İslam Cephesi gruplarının birleşmesiyle kurulan ve yaklaşık 45 bin savaşçının bulunduğu iddia edilen İslami Cephe, amaçlarını Suriye'de bir İslam devleti kurmak olarak tanımlamış ve cihat yanlısı kardeşleriyle işbirliğine açık olduklarını belirtmişlerdir. Radikal grupların güçlenmeye başlaması ABD'yi yapacağı silah yardımlarının radikallerin eline geçme ihtimali konusunda endişelendirmiştir. Bkz. "Guide To The Syrian Rebels", *BBCNews*, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-24403003>, (Erişim Tarihi: 15.01.2019). Bu nedenlerden dolayı ABD yönetimi silah yardımı konusunda beklemeye geçmiş ve Aralık 2013 tarihinde yaptığı açıklamayla muhaliflere yapılan silah yardımları askıya alındığını belirtmiştir. Bkz. "U.S., Britain Suspend Aid To North Syria After Islamists Seize Weapons Store", *Reuters*, <http://www.reuters.com/article/us-syria-crisis-usa-idUSBRE9BA08820131211>, (Erişim Tarihi: 15.01.2019).

⁵⁷ Islamic State Situation and the U.S. Response, a.g.m., s. 6.

⁵⁸ Suriye'deki muhaliflere silah yardımını durduran ABD yönetimi, muhaliflerin eğitilerek sahada IŞİD'e karşı üstünlük kurabilmesini hedeflemiştir. ABD'nin 500 milyon dolarlık bir kaynak ayırdığı bu plana göre, IŞİD karşıtı koalisyonda yer alan Türkiye, Ürdün gibi bölge ülkelerinde radikal gruplarla bağlantısı olmayan ÖSO mensubu savaşçılar eğitilerek

Buna karşın İran ve Hizbullah'ın rejime sağladığı desteği artırarak sürdürmesi iç savaşta dengelerin Esad lehine değişmesini sağlamıştır.⁵⁹ IŞİD'in Suriye'deki varlığı Rusya'nın Suriye ordusuna operasyonlarda hava desteğini vermesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda Rusya Eylül 2015 tarihinde Suriye'deki rejim karşıtı terör örgütlerine karşı hava operasyonlarına başlatmıştır. Rusya'nın terör örgütü IŞİD'le mücadele bahanesiyle Baas rejimine yardım etmesine kimse itiraz edememiştir.⁶⁰

Türkiye, Suriye'de yaşanan iç savaşa doğrudan müdahale etmek yerine Suriyeli ılımlı muhalifleri ve ÖSO'yu destekleyerek Suriye'deki vekâlet savaşlarına katılmıştır. Ancak Türkiye, başta ABD olmak üzere müttefikleriyle uyumlu olmak amacıyla Suriye ve PYD politikasında kendisini zor durumda bırakan ve ABD'nin kırmızı çizgisiyle örtüşmeyen hamlelerde bulunmak zorunda kalmıştır. Örneğin Kobani'de yaşanan çatışmalarda Iraklı Peşmergelerin Türk askeri eşliğinde Suriye'ye taşınması Türkiye için sürdürülebilirliği olmayan politikalar.⁶¹

Esad Yönetiminin Psikolojik Savaş Taktiği

Batılı ülkelerin radikal gruplara karşı alerjisini bilen Esad yönetimi, radikal grupların Suriye'de giderek güçlendiğine dair algıyı körüklemiştir. Rahip kafası kesen, düşmanın kalbini çıkarıp yiyen radikal grupların videolarının

Suriye'ye gönderilecek, IŞİD ile savaşıacaktır. Bu kapsamda Türkiye'deki eğitim donat programını tamamlayan 54 savaşçı 12 Temmuz 2015 tarihinde Suriye'ye gönderilmiştir. Halep'in Azez ilçesinde El Nusra Cephesi ile karşı karşıya gelen ÖSO mensubu savaşçılar tam bir hayal kırıklığı olmuştur. ABD'nin yoğun hava desteğine rağmen El Nusra Cephesi'ne kısa sürede mağlup olan savaşçıların çoğu öldürülmüş ve liderleri El Nusra Cephesi tarafından yakalanmıştır. El Nusra Cephesi üyeleri tarafından sosyal medyada paylaşılan görüntülerde eğitim donat programı üyelerinin mühimmatların kendilerine geçtiğini belirtmişlerdir. Eğitim donat programı savaşçıların sahada ciddi bir başarı gösterememesi üzerine ABD yönetimi bu plandan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bkz. "Obama Administration Ends Effort to Train Syrians to Combat ISIS", *The New York Times*, <http://www.nytimes.com/2015/10/10/world/middleeast/pentagon-program-islamic-state-syria.html>, (Erişim Tarihi: 19.01.2019).

⁵⁹ Kaya- Ünal, a.g.m., s. 285.

⁶⁰ Gareth Stansfield, "The Islamic State, The Kurdistan Region And The Future Of Iraq: Assessing UK Policy Options", *International Affairs*, 90(6), 2014, s. 1330.

⁶¹ Esra Sardag, "Kobani, Turkey's Kurds, And The 2015 Turkish Parliamentary Elections", *Center for American Progress*, 2015, s. 4.

internette dolaşması söz konusu psikolojik savaşa hizmet etmekte ve Suriye halkının mücadelesine gölge düşürmüştür. Radikal grupların güçlenmesi Suriye muhalefetine uluslararası meşruiyetini de zayıflatmıştır.

Esad'ın, Kaddafi'nin devrilmesinden sonra sıranın kendisine geldiğini anladığını belirten Totten, Esad'ın oynamış olduğu akıl oyunları ile Suriye'deki savaşı lehine çevirmeyi başardığını belirtmektedir. Totten'e göre, Esad; El Nusra Cephesi ve IŞİD gibi radikal örgütlerin Suriye'de varlık göstermesine izin vererek muhalifleri parçalamış, ayrıca Suriye'deki olayları mezhepsel bir noktaya çekebilmek için elinden geleni yapmıştır.⁶²

Özünde iç savaş olarak başlayan Suriye'deki çatışmalarda Suriye yönetiminin hem siyasi hem de lojistik anlamda en büyük destekçilerinden olan İran'ın Suriye politikası içerisinde Sünnî cihatçılara özel bir önem vermiştir. İran bu noktada üç şeyi amaçlamıştır:

- Suriyeli muhalifleri belirli bir kampta asimile ederek itibarını düşürmek,
- Radikal anti-Şii hareketleri kınayan Esad için Şii'leri seferber etmek,
- İtibarı sarsılan muhalif grupları destekleyen Batılı ülkeleri radikal grupların destekçisi olarak damgalamaktır.⁶³

Esad Suriye'deki çatışmalarla ilgili iç ve dış siyasete yönelik iki temel politika izlemiştir. Devrim sürecini mezhepsel bir boyuta çekmek Esad'ın iç politikası olurken, teröristlerle savaştığı izlenimini vermek ise çatışmaların ilk günündün itibaren temel dış politika söylemi olmuştur.⁶⁴

IŞİD'in Suriye ve Irak'ta güçlenmesiyle bölgedeki ABD vatandaşlarının ve ABD çıkarlarının tehlikeye gireceği ya da çatışma bölgelerinden Batıya dönecek cihatçıların IŞİD propagandası yapabileceği, muhaliflerce Esad'ın devrilmesi durumunda Suriye'de güç kazanan IŞİD

⁶² Michael J. Totten, "Syria's Endgame", *World Affairs*, 176(2), 2013, s. 31.

⁶³ Djalili-Kellner, a.g.m., s. 397.

⁶⁴ Totten, a.g.m., s. 30.

probleminin çözülmesinin daha da zorlaşacağı, bu nedenle ilk hedefin Esad'ı devirmekten ziyade IŞİD'e karşı savaşmak olması gerektiği ABD'de sıkça vurgulanmaktadır.⁶⁵

Suriye özelinde ve Ortadoğu genelinde yakın gelecekteki en büyük tehdit El Kaide ve IŞİD bağlantılı radikal gruplardır. Bu grupların kontrol ettikleri bölgelerdeki uygulamaları Esad'ın bu gruplara nazaran daha az şeytani görünmesine sebep olmaktadır. Eğer uygun bir alternatif iktidar bulunamaması durumunda Esad ile anlaşma yolu mecburi hale gelecektir. Suriye konusunda farklı politikalar izleyen İran ve Rusya ile ABD ve Batılı ülkelerin ortak noktada buluşacakları konu radikal Sünnîlerin güçlenmesinin önlenmesi olmuştur.⁶⁶

Türkiye, Katar ve Suudi Arabistan gibi bölgedeki Sünnî ülkeler Esad'ın devrilmesinden yanadır. Ancak bahsi geçen ülkeler Suriye'nin parçalanmış ya da radikal grupların güç elde edeceği bir alan olmasını arzu etmemektedirler. Özellikle Türkiye'nin Kürt milliyetçiliğine karşı olan hassas yaklaşımı dolayısıyla parçalanmış bir Suriye fikrine şiddetle karşı çıkmaktadır. Esad sonrası Suriye'de durumun daha da karışma ihtimali yüksek görünmekte ve bölgede El Kaide ve türevi radikal grupların güçlenmesi ihtimalini artırmaktadır.⁶⁷ Ayrıca Suriye'de durumun karmaşık hale gelmesi ve Esad sonrası alternatiflerin pek iç açıcı olmaması Esad'ın elini güçlendirmektedir. Esad yönetimi kendisine karşı ayaklananların tamamını Suriye'deki olayların ilk gününden itibaren terörist olarak nitelendirmiş ve rejimin mücadelesini “teröristlere karşı yürütülen bir mücadele” şeklinde sunmaya çalışmıştır. Radikal grupların güçlenmesiyle çatışmanın mahiyetinin Esad yönetiminin sunmaya çalıştığı tablo yönünde değişmesine neden olmuştur. ÖSO'nun zayıflamasıyla Batı için giderek

⁶⁵ Michael O'Hanlon, “Deconstructing Syria”, *National Interest*, (140), 2015, s. 27.

⁶⁶ Yaşar Yakış, “Turkey after the Arab Spring: Policy Dilemmas”, *Middle East Policy*, 21(1), 2014, s. 102-103.

⁶⁷ James Van De Velde, “Syria's Deepening Hell”, *American Interest*, 8(5), 2013, s. 46.

büyüyen bir tehdide dönüşen radikal gruplarla kimin mücadele edeceği sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, düzenli askeri yapıya sahip rejim ordusu zaman içinde öne çıkabilir ve bu da Batı'nın Esad yönetimi ile zorunlu işbirliğini gündeme getirebilir.⁶⁸

Suriyeli muhaliflerle ilgili buna benzer bir durum 2005 yılında da yaşanmıştır. ABD yönetiminin 2004'te uygulamaya koyduğu ekonomik yaptırımlar başta olmak üzere Baas rejimi üzerindeki baskıları ve 2005 yılında Lübnan Başbakanı Refik Hariri'nin öldürülmesinden Suriye yönetiminin sorumlu tutulması Baas rejimini oldukça zor durumda bırakmış, üzerindeki dış baskıyı artırmıştır. Suriyeli muhaliflerin 2005 yılında yayınladığı Şam Deklarasyonu muhalifler için bir umut kaynağı olmuş, ancak devam eden süreçte muhalifler arasında, marksist-solcular ve Müslüman Kardeşlerin başını çektiği İslami kesimin demokrasi ve insan hakları konusunda ortak bir noktada buluşamaması muhalifleri zayıflatmış ve ABD yönetimini yeniden Baas rejimiyle bağlantı kurmaya itmiştir.⁶⁹

Sonuç

Suriye'de iç savaşın etkisi arttıkça ülkenin kuzeydoğusunda Kürt nüfusun yoğun olduğu bölgelerde ortaya çıkan güç boşluğu PYD tarafından doldurulmuştur. PYD siyasi bir oluşum iken⁷⁰ güç boşluğundan yararlanmak için silahlanmıştır. Bu noktada en büyük desteği PKK sağlamıştır. Öyle ki PKK, Kuzey Irak'taki kamplardan Suriye'deki Kürt yerleşim birimlerine dönerek kontrolü ele geçirmiştir. PYD, devlet kurumlarını yönetmeye ve Suriye bayrağı yerine kendi bayrağını kullanmaya başlamıştır. Ayrıca Suriye'de Kürtler, Baas rejimi ile muhalifler arasında dengede kalmayı tercih etmiştir. Bu tercih, Suriye Kürtlerine kendi bölgelerini

⁶⁸ Oytun Orhan, "Suriye'de El Kaide Gerçeği ve Türkiye", *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 5(59), 2013, s. 33-35.

⁶⁹ Joshua Landis-Joe Pace, "The Syrian Opposition", *Washington Quarterly*, 30(1), 2007, s. 46.

⁷⁰ PYD, 2003 yılında Suriye'de kurulan ve Suriye'nin kuzeyinde siyasi faaliyetler yürüten siyasi bir partiydi.

kontrol olanağı ile gelişen güç dengelerine göre manevra fırsatı sunmuştur.

İŞİD, Suriye ve Irak'taki güç boşluğundan yararlanarak bu ülkelerdeki birçok şehirde egemenliği ele geçirmiş ve petrol rezervlerinin sağladığı avantajları sonuna kadar kullanarak ekonomik bir güç odağı haline gelmiştir. 2014 yılının Ocak ayından itibaren Suriye muhalefeti saflarında yer alan tüm gruplara savaş açan İŞİD, bu çatışma süreci sonrasında ülkenin doğusunu; Deyr ez Zor ve Rakka'nın içinde olduğu bölgeyi ele geçirmiştir. Suriye topraklarında meydana gelen bu kaos ortamı İŞİD'in ortaya çıkışı ve faaliyetleriyle farklı bir boyuta taşınmış ve Suriye'nin siyasi yapısı tam anlamıyla bir çıkmaza girmiştir. Öyle ki İŞİD, 2014 yılında hilafet ilan ederek sözde devlet kurduğunu açıklamıştır. Suriye'deki bu gelişmelerden sonra Baas rejimi, İran ve Rusya'nın desteğini almıştır. Bu gelişmelerin yaşanması Suriye'de dengelerin değiştiğini göstermektedir. Ancak bu süreçte uluslararası toplum tarafından verilmiş bütün sözlere karşın Suriye muhalefetine beklenen desteğin sağlanmamasının yanında, Suriye rejiminin iç savaşın seyrinin Hizbullah ve İran gibi müttefiklerinin de yardımıyla tutucu bir zemine kaydırması, ülke genelindeki cihat anlayışı içindeki grupların yükselmesine neden olan temel faktörler olarak kabul edilmiştir.

Arap Baharının etkisiyle bölgede yaşanan rejim değişiklikleri tüm dünyada radikal İslam söylemlerin artmasına neden olmuştur. Bundan dolayı özellikle ABD, Avrupa ülkeleri ve Rusya'nın çekinceleri artmıştır. Bahsi geçen ülkelerde İŞİD tarafından terör saldırılarının gerçekleştirilmesi bu ülkelerdeki korkuyu körüklemiştir. Bu noktada ABD'nin başını çektiği ülkeler seküler ve milliyetçi terör örgütü olan PYD'yi desteklemeye yöneltmiştir. Benzer korkuya sahip Rusya ise Esad'a destek vermiştir. Ancak Rusya'nın Esad'a desteğini bahsi geçen korkuya bağlamak yetersiz kalmaktadır. Bu noktada Rusya'nın Suriye'nin Tarsus limanında askeri üslerinin olması ve Ortadoğu'daki varlığını Suriye'deki bu üslere bağlı olması Suriye iç savaşında Rusya'nın Esad'a destek

vermesini gerektirmiştir. Buna karşın Türkiye, Katar ve Suudi Arabistan gibi bölgedeki Sünnî ülkeler Esad'ın devrilmesini isterken, parçalanmış ya da radikal grupların güç elde edeceği bir Suriye arzu etmemektedirler. Özellikle Türkiye'nin Kürt milliyetçiliğine karşı olan hassas yaklaşımı dolayısıyla parçalanmış bir Suriye fikrine şiddetle karşı çıkmaktadır.

Kaynakça

- “2 Yıllık İç Savaşın Kronolojisi”, *Milliyet*,
<http://www.milliyet.com.tr/2-yillik-ic-savasin-kronolojisi/dunya/haberdetay/07.01.2013/1652039/default.htm>, (Erişim Tarihi: 01.12.2018).
- “2011'den 2018'e Özgür Suriye Ordusu'nun Dönüşümü”, *BBCNewsTürkçe*,
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42862756>, (Erişim Tarihi: 01.12.2018).
- “ABDveİngiltereSuriye'den Çekiliyor”, *Haber7.com*,
<http://www.haber7.com/ortadogu/haber/840681-abd-ve-ingiltere-suriyeden-cekiliyor>, (Erişim Tarihi: 05.12.2018).
- “Fight Against IS Helps PKK Gain Global Legitimacy”, *Al Monitor*,
<http://www.almonitor.com/pulse/tr/originals/2014/09/turkey-kurdistan-iraq-syria-us-isis-pkk-global-legitimacy.html#>, (Erişim Tarihi: 10.01.2019).
- “Guide To The Syrian Rebels”, *BBC News*,
<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-24403003>, (Erişim Tarihi:15.01.2019).

- “İstanbul’da Suriye Ulusal Kurtuluş Konferansı Düzenlendi”, *Hurriyet*,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/istanbulda-suriye-ulusal-kurtulus-konferansi-duzenlendi-18273730>, (Erişim Tarihi: 01.12.2018).
- “Kofi Annan Görevi Bıraktı”, *Turkish Journal*,
<http://www.turkishjournal.com/2012/08/02/kofi-annan-bu-kez-birakti/>, (Erişim Tarihi: 05.12.2018).
- “Kofi Annan Suriye özel temsilcisi olarak atandı”, *NTV*,
<https://www.ntv.com.tr/dunya/kofi-annan-suriye-ozel-temsilcisi-olarak-atandi,fsULVNt17U2Q6OvkDO63UA>, (Erişim Tarihi: 05.12.2018).
- “Obama Administration Ends Effort to Train Syrians to Combat ISIS”, *The New York Times*,
<http://www.nytimes.com/2015/10/10/world/middleeast/pentagon-program-islamic-state-syria.html>, (Erişim Tarihi: 19.01.2019).
- “Suriye Annan Planı’nı Kabul Etti”, *BBC News Türkçe*,
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/03/120327_syria_annan, (Erişim Tarihi: 05.12.2018).
- “Suriye Askerleri Hama’ya Girdi”, *Habertürk*,
<https://www.haberturk.com/dunya/haber/645441-suriye-askerleri-hamaya-girdi>, (Erişim Tarihi: 02.12.2018).
- “Suriye Ulusal Konseyi”, *Suriye Mubalif ve Devrimci GüçlerKoalisyonu*,
<http://tr.etilaf.org/pekhat/suriye-ulusal-konseyi.html#startOfPageId884>, (Erişim Tarihi: 02.12.2018).
- “Syrian Army Storms Positions of Al Nusra, ISIS and “Moderate Terrorists”. Air Cover Provided by RussianWarPlanes”, *Globalresearch*,
<http://www.globalresearch.ca/syrian-army-storms-positions-of-al-nusra-isis-and-moderate->

- terrorists-air-cover-provided-by-russian-war-planes/5480543, (Eriřim Tarihi: 10.01.2019).
- “Syrian Forces Close In On Rebel-Held Zabadani”, *BBCNews*, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-33394905>, (Eriřim Tarihi: 10.01.2019).
 - “Syrian Rebels Losing Grip On Aleppo”, *The Guardian*, <http://www.theguardian.com/world/2016/feb/04/syrian-rebels-losing-grip-on-aleppo>, (Eriřim Tarihi: 10.01.2019).
 - “U.S., Britain Suspend Aid To North Syria After Islamists Seize Weapons Store”, *Reuters*, <http://www.reuters.com/article/us-syria-crisis-usa-idUSBRE9BA08820131211>, (Eriřim Tarihi: 15.01.2019).
 - “US Expands 'Axis Of Evil'”, *BBC News*, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/1971852.stm>, (Eriřim Tarihi: 05.12.2018).
 - “US Says It Will Give Military Aid To Syria Rebels”, *BBCNews*, <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-22899289>, (Eriřim Tarihi: 15.01.2019).
 - “Yaptırımlara Rusya ve Çin Vetosu”, *Hurriyet*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39123996>, (Eriřim Tarihi: 02.12.2018).
 - ACUN, Can-Hüseyin Öner, “İŞİD-PYD Çatışmasının Sıcak Cephesi: Ayn El-Arab (Kobani)”, *SETA Perspektif*, (77), 2014.
 - AJAMI, Fouad, “The Arab Spring at One: A Year of Living Dangerously”, *Foreign Affairs*, 91(2), March/April 2012.
 - ALTINKAŞ, Evren, “Suriye-Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri”, ed. Barış Adıbelli, *Arap Baharı ve Suriye*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık İstanbul 2012.
 - Ana Britannica, “Terörizm”. C.20, 1973.

- AYOOB, Mohammed, “The Arab Spring: Its Geostrategic Significance”, *Middle East Policy*, 19(3), 2012. Amir Taheri, “Has the Time Come for Military Intervention in Syria?”, *American Foreign Policy Interests*, 35(4), 2013.
- AZIZ, Jean, “Syria’s Victory In Yabrud May Be Game Changer”,
<https://www.almonitor.com/pulse/originals/2014/03/yabrud-effect-on-ground-politics-syria.html>, (Erişim Tarihi: 10.01.2019).
- BAKEER, Ali Hussein, “Hizbullah’ın Suriye’deki Askeri Operasyonları ve Olası Yansımaları”, *Usak Analiz*, (22), 2013.
- BINGÖL, Oktay, “Arap Baharı Ve Ortadoğu: Çok Eksenli Güç Mücadelesinde Denge Arayışları”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XIII(2), 2013.
- ÇELİK, Kadir Ertaç, “İslam Devrimi Sonrasında İran’da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir Bakış”, *Bölgesel Çalışmalar Dergisi*, 1(1), s. 251-274.
- DAĞ, Ahmet Emin, *Suriye Bilad-İ Şam’ın Hazin Öyküsü*. İHH, İstanbul 2004.
- DEDE, Alper Y., “The Arab Uprisings: Debating the Turkish Model”, *Insight Turkey*, 3(2), 2011.
- DJALILI, Mohammad Reza - Thierry Kellner, “Iran's Syria Policy In The Wake Of The 'Arab Springs'”, *Turkish Review*, 4(4), 2014.
- EROL, Mehmet Seyfettin-Kadir Ertaç Çelik, “ABD’nin Suriye Politikasında Vekil Aktör Olarak Terör Örgütleri: YPG Örneği”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 2018, s. 14-45.
- GLASS, Charles, *Suriye Yanıyor IŞİD ve Arap Baharının Sonu*, çev. M. İkbâl Saylık, İyi Düşün Yayınları, İstanbul 2016.
- HOVE, Mediel-Darlington Mutanda, “The Syrian Conflict 2011 to the Present: Challenges and Prospects”, *Journal Of Asian & African Studies*, 50(5), 2015.

- HUSSAIN, Munir-Muhammad Kashif, “Arab Uprising 2011: Emergence of Extremism in Middle East and Its Regional Consequences”, *Alternatives: Turkish Journal Of International Relations*, 14(2), 2015.
- Islamic State Situation and the U.S. Response, *Congressional Digest*, 93(9), 2014.
- Jenna Krajeski, “What the Kurds Want”, *Virginia Quarterly Review*, 91(4), 2015.
- KAYA, Erdem -Bekir Ünal, “Suriye’nin Kuzeyindeki PYD Yapılanması ve Türkiye”, ed. Atilla Sandıklı- Erdem Kaya, *Orta Doğu’da Değişim ve Türkiye*, Bilgesam Yayınları, İstanbul 2014.
- LANDIS, Joshua-Joe Pace, “The Syrian Opposition”, *Washington Quarterly*, 30(1), 2007.
- LEVITT, Matthew, “Hezbollah's Syrian Quagmire”, *Prism: A Journal Of The Center For Complex Operations*, 5(1), 2014.
- MIŞ, Nebi, “Suriye 2011”, *Ortadoğu Yıllığı 2011*, Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, Açılım Kitap Yayıncılık, İstanbul 2013.
- MITTERMAIER, Amira, “Death and Martyrdom in the Arab Uprisings: An Introduction”, *Ethnos*, 80(5), 2015.
- NASSIEF, Isabel, “Hezbollah and the Fight for Control in Qalamoun”, *Institute for the Study of War*, (26), 2013.
- NASSIEF, Isabel, “The Campaign for Homs and Aleppo”, *Institute for the Study of War*, (17), 2014.
- OĞUZ, Şafak-Kadir Ertac Çelik, “Conflict in Syria: Is It a Proxy Warfare”, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 2018, s. 44-69.
- O'HANLON, Michael, “Deconstructing Syria”, *National Interest*, (140), 2015.
- ORHAN, Oytun, “Suriye’de El Kaide Gerçeği ve Türkiye”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 5(59), 2013.

- ORHAN, Oytun, “Suriye’de İslami Cephenin Yükselişi”. *ORSAM*, <http://orsam.org.tr/tr/suriye-de-islami-cephenin-yukselisi/>, (Erişim Tarihi: 09.01.2019).
- ÖZDEMİR, Erol, “Suriyeli Mülteciler Krizinin Türkiye’ye Etkileri”, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 2017.
- ÖZDEMİR, Erol, “Suriyeli Mültecilerin Türkiye’deki Algıları”, *Savunma Bilimleri Dergisi*, 16(1), Mayıs 2017.
- ÖZDEMİR, Erol, Türk Dış Politikası Açısından Bir Kriz Örneği: I. Körfez Savaşı ve Türkiye’ye Gelen Iraklı Kürt Sığınmacılar, *Bölgesel Çalışmalar*, 1(1), 2016, s. 217-249.
- POLAT, Doğan Şafak, “Arap Baharı ve Suriye Savaşı”, ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım, *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, Beta Yayınları, İstanbul 2016.
- RÓZSA, Erzsébet N., “The Arab Spring Its Impact on the Region and on the Middle East Conference”, *Academic Peace Orchestra Middle East Policy Brief*, 9(10), 2012.
- SANDIKLI, Atilla -Ali Semin, “Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye”, *BİLGESAM*, 2012, s. 6-7, <http://www.bilgesam.org/Images/Haberler/HaberlerDiger/rapor52.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.09.2018).
- SARDAG, Esra, “Kobani, Turkey’s Kurds, And The 2015 Turkish Parliamentary Elections”, *Center for American Progress*, 2015.
- SEMİN, Ali, “Suriye Krizindeki İç Dinamikler: ÖSO-İŞİD-PYD Denklemi”, *Bilgesam Analiz*, (1234), 2015.
- SOULEIMANOV, Emil Aslan, “Mission Accomplished? Russia’s Withdrawal from Syria”, *Middle East Policy*, 23(2), 2016.
- STANSFIELD, Gareth, “The Islamic State, The Kurdistan Region And The Future Of Iraq:

- Assessing UK Policy Options”, *International Affairs*, 90(6), 2014.
- SULLIVAN, Marisa, “Hezbollah in Syria”, *Middle East Security Report* 19, 2014.
 - TAHERI, Amir, “Has the Time Come for Military Intervention in Syria?”, *American Foreign Policy Interests*, 35(4), 2013.
 - TANRIVERDI, Nebahat, “Tunus’ta Halk Ayaklanması: Nedenleri ve Etkileri”, *Ortadoğu Analiz*, 3(35), 2011.
 - TOKMAJYAN, Armenak, “Hezbollah's Military Intervention in Syria”, *Approaching Religion*, 4(2), 2014.
 - TOMÉ, Luís, “The "Islamic State": Trajectory And Reach A Year After Its Self-Proclamation As A “Caliphate””, *Janus.Net: e-Journal of International Relations*, 6(1), 2015.
 - TOTEN, Michael J., “Syria's Endgame”, *World Affairs*, 176(2), 2013.
 - TOTEN, Michael J., “The Trouble With Turkey”, *World Affairs*, 178(3), 2015.
 - VAN DE VELDE, James, “Syria's Deepening Hell”, *American Interest*, 8(5), 2013.
 - YAKIŞ, Yaşar, “Turkey after the Arab Spring: Policy Dilemmas”, *Middle East Policy*, 21(1), 2014.

Sudan’ın Uluslararası İlişkilerdeki Yeri

Yeşim Demir*

Özet

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sömürgecilğe maruz kalan Afrika kıtasının önemi Libya, Cezayir, Nijerya, Angola, Sudan ve Gabon’da petrol yatakları ve değerli madenlerin varlığı yanı sıra yakın dönemde de Küresel güçlerin Kızıldeniz'deki ticaretinin güvence altında olmasını, komşu ülkelerdeki aşırılıkçılık ve terörizmle mücadeleyi başarı ile yönetme olanağı sağlayabilecek konumda olan Sudan, sahip olduğu 6

* Dr. Yeşim Demir, Anka Enstitüsü Danışma Kurulu Üyesi.

milyar varilin üzerinde önemli petrol yatakları ile küresel güçlerin ilgisini çekmektedir.

Tarihsel açıdan köklü bir geçmişe ve çok kültürlü toplum yapısına sahip olan Sudan Cumhuriyetinde, bağımsızlığından bugüne gelinceye kadar etnik-dini farklılıklar ve siyasi kutuplaşmalar nedeniyle istikrarlı bir yönetim kurulamamış, iç barış sağlanamamıştır. Uzun yıllar ülke, iç karışıklıklar ve askeri darbelerle karşı karşıya kalmıştır. Hemen her bakımdan derinlemesine bölünmüş (Kuzey-Güney, Müslüman-Hristiyan vb.) olan Sudan, her ne kadar bu durumundan dolayı uluslararası arenada dikkatleri üzerine çekmiş olsa da aslında Sudan'ın dikkat çekmesinde yeraltı kaynakları belirleyici olmuştur.

Anahtar Sözcükler: Afrika Kıtası, Sudan Cumhuriyeti, Petrol, Rekabet, Küresel Güçler.

Summary

XIX. Since the second half of the 18th century, the presence of oil deposits in the continent of Libya, Algeria, Nigeria, Angola, Sudan and Gabon, and the presence of precious metals in the African continent, which has recently become important for the discovery of oil deposits, has attracted large oil companies to this continent. The fact that the continent is especially important for the states with high energy needs led to the struggle between the states.

Sudan which has a potential with its location to sustain trade relations in the Red Sea for the global powers and to fight against extremism and terrorism also attracts global powers interests with its oil reserves that accounts more than 6 billion barrels.

Sudan which has deep historical roots and past as well as a multi-cultural society could not sustain internal peace and a stable governance due to ethnical religious differences and political polarization since gaining independence. For a long time, the country has been exposed to internal conflicts and military coups. Although Sudan which has been splitted to many parts in

many respects such as politically (North-South and Muslim-Christian) in religion takes attention of the international arena the main reason of this attention lies behind its subsoil reserves.

Keywords: Africa Continent, Republic of Sudan, Oil, Competition, Global Powers.

Giriş

Emperyalistlerin ilgi duyduğu ülkelere bakıldığında genellikle su ve petrol gibi önemli ekonomik ve stratejik yeraltı kaynakları veya coğrafi konumu dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu ve benzeri özelliklere sahip ülkelerde iç karışıklıklar ve savaşlar sıklıkla görülmektedir. Birçok kıtada olduğu gibi Afrika'daki savaşların ve isyanların asıl nedenlerini de sahip olduğu doğal kaynaklar oluşturmaktadır.

Avrupalılar, XV. ve XVI. yy.da, coğrafi keşiflerle dünyayı tanıdılar. Amerika ve Asya kıtalarında sömürgeler edindiler. O tarihlerde sömürgeleştirilmemiş tek kara parçası olan Afrika kıtasına yöneldiler. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Afrika kıtası da sömürgeciliğe açılmıştır¹. Geçmişten günümüze pek değişen bir şey olmadı. Sömürgeciliğin adı değiştirilerek uygulamaya tekrar konuldu. Avrupalı devletler de Afrika'yı sömürgeleştirirken, size medeniyet getireceğiz diye sömürüyü meşrulaştırmaya çalışmışlardır². Bugün ise size demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğünü getireceğiz diye müdahale etmektedirler.

BM Genel Kurulu'nda “*Sömürge İdaresi Altındaki Ülkelere ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine Dair Bildiri*”nin 1960 yılında kabul edilmesiyle uluslararası arenadaki güçler dengesinde önemli dönüşümler olmuş, Afrika Kıtasında bağımsız yeni ülkeler ortaya çıkmıştır.

*Bu makalede daha önce söyledik.com adresinde yayımlanan “Siyahlar Ülkesi Sudan’a Doğulu Güçlerin İlgisi” başlıklı makalemden faydalanılmıştır.

¹ Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sahra’da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, TTK Basımevi, Ankara, 1995, s. 72.

² Raimondo Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*. (Çev. H. İnal), 2. b. E yay., İstanbul, 2000, s.217; Marc Ferro, *Sömürgecilik Tarihi: Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar 13-20. Yüzyıl*, (Çev. M. Cedden), 2.b, İmge Kitabevi, Ankara, 2011, s. 140.

Dünyadaki petrol yataklarının önemli bir bölümü Ortadoğu'da bulunurken tarihi olarak çok eskilere gitmeyen zaman dilimi içinde Afrika'da petrol kaynaklarının tespit edilmesi dikkatleri kıta üzerine çekmiştir. Kuzey Afrika'da Libya, Cezayir, Sahra Altı Afrika'da Nijerya, Angola, Sudan ve Gabon'da yoğunlaşan petrol yatakları ve değerli madenlerin varlığı büyük petrol şirketlerini bu kıtaya çekmiş ve bu petrol şirketleri Afrika'da yeni petrol rezervleri arama çalışmaları yapmıştır³. Bugün dünyanın dikkatle izlediği Sudan Cumhuriyeti'nde, 6 milyar varilin üstünde petrol yataklarının varlığı tespit edilmiştir⁴. Kıtanın özellikle enerji ihtiyacı fazla olan devletler için önemli duruma gelmesi devletlerarasında mücadelelerin yaşanmasına yol açmıştır. Bu rekabetler özellikle ABD, Çin, Hindistan, Rusya ve Avrupa ülkeleri arasında yaşanmaktadır. Arapların Afrika'yı fethetmesinin ardından adını alan ve “*Siyahlar Ülkesi*”⁵ anlamını ifade eden Sudan, oldukça verimli topraklara sahiptir. 1.886.000 km²'lik yüzölçümü ile Afrika'nın en geniş üçüncü ülkesidir. Doğu Afrika ülkesi olan Sudan, kuzeyden Mısır, kuzeydoğudan Kızıldeniz, doğudan Etiyopya, güneyden Güney Sudan, güney batıdan Orta Afrika Cumhuriyeti, batıdan Çad ve kuzey batıdan Libya ile çevrelenmiştir. Bu durum, adı geçen ülkelere ve su yollarına erişim bakımından elverişli konumda olan Sudan'a stratejik değer kazandırmaktadır. Dünyadaki petrol ithalatının büyük bir kısmı Kızıldeniz'den kuzeye Süveyş Kanalı veya güneyden Bab-El-Mandeb Boğazı yoluyla gerçekleşmektedir. Dolayısıyla Sudan'la olan iyi ilişkiler, küresel güçlerin Kızıldeniz'deki ticaretinin güvence altında olmasını ve komşu ülkelerdeki aşırılıkçılık ve terörizmle mücadeleyi başarı ile yönetme olanağı sağlayacaktır⁶. Tarihsel açıdan köklü bir geçmişe sahip olan Sudan Cumhuriyeti çok kültürlü bir toplum yapısına sahiptir. Ülkede 500'den fazla kabile bulunmakta ve bu kabileler de

³ <http://www.globalpolicy.org/dark-side-of-natural-resources.html>

⁴ "History of Oil in South Sudan-Fortune of Africa South Sudan", <http://fortuneofafrica.com/southsudan/history-of-oil-in-south-sudan/>

⁵ Enver Arpa, “Sudan ve Darfur Sorunu”, *Avrasya Etüdleri*, S.40, 2011, s.100.

⁶ Christian Pelfrey, “In Focus: Sudan - Why Should We Care?”, <https://pulitzercenter.org/blog/focus-sudan-why-should-we-care>

57 etnik gruba ayrılmaktadır. Aynı zamanda ülkede 100'den fazla dil konuşulmaktadır⁷.

Mısır'ın Müslümanlar tarafından 641 yılında fethedilmesinden sonra ticaret amacıyla Sudan topraklarına giren Müslümanların İslam dinini de beraberlerinde getirmeleriyle Sudanlılar İslam diniyle tanışmışlardır. Böylece ülkede Hristiyanlığın etkisi zayıflamaya başlamıştır.

19. yy.da Avrupalı devletlerin özellikle İngiltere ve Fransa'nın bölgeye ilgisi artmaya başlamış, 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla⁸ bölgenin kontrolünde ve şekillenmesinde önemli etkileri olmuştur. 1956 yılına kadar İngiliz egemenliğinde kalan Sudan'da, bağımsızlığından bugüne gelinceye kadar çok kültürlü yapısı içindeki farklılıklar, siyasi ayrışmalara yol açmış, ülkede düzen ve barış sağlanamamıştır. Uzun yıllar ülke, iç karışıklıklar ve askeri darbelerle karşı karşıya kalmıştır. Bu durumun en somut örneği olarak bağımsızlığını kazandığı günden 2011 yılına yani Güney Sudan'ın bağımsızlığını ilan etmesine kadar yaşanan iç savaş gösterilebilir. Hemen her bakımdan derinlemesine bölünmüş (Kuzey-Güney, Müslüman-Hristiyan vb.) olan Sudan, her ne kadar bu durumundan dolayı uluslararası arenada dikkatleri üzerine çekmiş olsa da aslında Sudan'ın dikkat çekmesinde yeraltı kaynakları belirleyici olmuştur. Sudan'da petrol yanında doğal gaz rezervleri altın, gümüş, uranyum, bakır, zink, manganez, demir, krom, kobalt, nikel, granit gibi birçok maden bulunmaktadır⁹. Zengin yeraltı kaynaklarına sahip olmakla birlikte artan petrol üretimi Sudan'ın en hızlı büyüyen ülkeler arasına girmesini sağlamışsa da ülke nüfusunun önemli kısmı hala yoksulluk sınırının altında yaşamaya devam etmektedir.

Sudan'ın, terör örgütleri için harekât üssü olabilecek stratejik bir ülke olduğu da göz ardı edilemez. Bu nedenle, ABD ve genel olarak diğer uluslararası güçlerin Sudan

⁷ <http://www.ugsam.com/wp-content/uploads/2018/09/DN-3-Sudan-Dosyas%C4%B1-Mubarek-Alt%C4%B1nban.pdf>

⁸ Türkaya Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Cephesi*, Ankara, 1994, s.75- 76.

⁹ http://www.sudanembassy.org/index.php?option=com_content&view=article&id=11&Itemid=11

hükümetini kontrol altında tutma konusunda stratejik çıkarları olduğu görülmektedir¹⁰.

Sudan, doğal kaynaklar bakımından zengin olsa da iç savaşa ve istikrarsızlığa neden olan sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır.

Güney Sudan

Ayrılık süreci 2005 yılında başlayan ve 2011 yılında gerçekleştirilen referandum ile Sudan ikiye bölünmüştür. Ülke, İngiliz yönetimi altında olduğu dönemden itibaren Müslüman-Hristiyan çatışmasıyla karşı karşıya olmuştur. Kuzeyde Müslüman güneyde de Hristiyan nüfusun etkin olması ile Müslümanların buraya gelmelerinin önünü kesmek için Hristiyan misyonerleri kullanarak bölgede etkin olmaya çalışan güçler amaçlarına ulaşmak için sonrasında da benzer yöntemler kullanmışlardır.

Ülkedeki petrolün kontrolünün merkezi hükümetin elinde olması nedeniyle Güney kesimin sahip olduğu kaynaklar üzerinde kontrolü sağlayamaması ve yararlanamaması Kuzey ile Güney'in bölünmesini tetiklemiştir¹¹. Dolayısıyla Güney Sudan'ın referandum ile ayrılması petrol bakımından Sudan için önemli bir kayıp olmuştur. Ancak petrol sahalarının çoğu Güney Sudan'da olmakla birlikte petrol arıtma tesislerinin kontrolü ise Kuzey Sudan'dadır. Güney sınırı karayla kaplı olduğu için tek liman kenti kuzeydedir. Kısacası kuzey, güneyin petrolüne, güney ise kuzeyin ulaşımına ve rafinerisine ihtiyaç duymaktadır. İki taraf arasındaki kırılganlık barışı zorlaştırmakta ve ekonomik sıkıntı yaşanmasına neden olmaktadır.

Darfur Sorunu

Etnik olarak heterojen (yaklaşık 100 etnik unsur) ve çoğunluğunu Sünni Müslüman ve Afrika kökenlilerin oluşturduğu bir bölge olan Darfur'da, petrol yataklarının bu bölgeye kadar uzanması bölge halkı arasında kaynakların paylaşılması üzerinde iç savaş yaşanmasına yol açmıştır. Sadece bölge halkı değil uluslararası güçlerinde

¹⁰ Christian Pelfrey, a.g.m., <https://pulitzercenter.org/blog/focus-sudan-why-should-we-care>

¹¹ Luke Anthony Patey, "State Rules: Oil Companies and Armed Conflicts in Sudan", *Third World Quarterly*, Vol. 28, No.5, 2007, s.1006-1013.

petrol zengini bölgede varlık göstermek istemesiyle sorun uluslararası bir hal almıştır¹².

2003 yılında patlak veren ve bahsedilen sebeplerle ortaya çıkan sorun sadece bunlardan ibaret olmayıp, soykırım ve etnik çatışma söylemlerinin Darfur bölgesine girmek için Batılı devletlere meşruiyet sağladığı söylenebilir. Sudan yönetimi, Darfur Bölgesinin Güney Sudan gibi ayrılıkçı hareketlerde bulunmasında İsrail ve Eritre gibi ülkeleri sorumlu tuttuğu için sert yöntemlerle bastırmaya çalışmıştır¹³. Emperyalist devletler tarafından ülkenin kuzey ve güney olarak bölünmesinin desteklenmesi ile kaynaklar üstünde sağlanan kontrol aynı şekilde Darfur üzerinde de uygulanmıştır.

ABD ile Çin'in Afrika kıtasında rekabet alanı olan Sudan'da, Çin'in üstünlüğüne son vermek isteyen ABD'nin, Güney Sudan ile Darfur'da yaşanan ve ayrılık isteklerini içeren iç savaşlara destek vermesi, Darfur'a asker konuşlandırmak suretiyle burada etkinlik kurmak istemesindeki en önemli gerekçeyi oluşturmuştur.

Kısacası Darfur Sorunu, Sudan'da yaşanan diğer çatışmaların temelinde olduğu gibi sadece iç aktörlerin değil dış aktörlerin de doğal kaynakları kontrol etme yarışıdır diyebiliriz.

Sevakin Adası

Yıllarca Türk egemenliğinde olan Sevakin Adası, Kızıldeniz'de Türk hâkimiyeti kurulmasını sağlamıştır. Ticari ve ekonomik olarak önemli konumda olan ada, Afrika'ya giriş kapısı olarak nitelendirilmektedir. Sudan, Aden Körfezi, Kızıldeniz, Suudi Arabistan ve Doğu Afrika arasında bulunan bu ada ve adada bulunan liman aracılığıyla petrol ihracatını sağlamakla birlikte Süveyş Kanalı ve Bab el-Mandeb Boğazı arasında deniz ticaretini, Doğu Afrika ile Hicaz bölgesini kontrol edecek stratejik konumdadır¹⁴.

¹²Beytullah Demircioğlu, "Darfur Meselesi ve Sudan Gerçeği", <http://dergi.altinoluk.com/index.php?sayfa=yillar&MakaleNo=d222s052m1>

¹³ Kemal İnat, "Sudan: Neo-Kolonyalizmin Kısacasında Bölünme Sancısı", Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman (Ed.), *Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konular*, C. 2, Nobel yay., Ankara, 2010, s.271.

¹⁴Muhammed Tandoğan, "Kızıldeniz'de Güç Mücadelesi: Sudan ve Türkiye", <https://www.afam.org.tr/kizildenizde-guc-mucadelesi-sudan-ve-turkiye/>

Nil

Kıta ülkelerinin yaşadığı savaşlar ve isyanlarda rol oynamış olan petrol ve madenlerin yanı sıra potansiyel bir çatışma unsuru olması bakımından su da göz önünde bulundurulması gereken kaynaklar arasında yer almaktadır.

Su kaynağı bakımından da zengin olan Sudan'da, yüzyıllar boyunca bu ülke açısından hayatın kaynağı olan dünyanın en uzun nehri Nil, Mavi Nil ve Beyaz Nil olarak iki kola ayrılmaktadır. Bu kollar Sudan'ı doğu-batı olarak ikiye ayırmakta ve başkent Hartum'da birleşmektedir. Nil'in sularının paylaşımı kıyıdaş ülkeler arasında anlaşmazlıklara neden olmaktadır. Nil üzerindeki paylaşım mücadelesi Nil havzasında yer alan Mısır ve Etiyopya ile Nil havzasında yer almamakla birlikte Nil sularından çıkar sağlayan ya da sağlamayı planlayan İsrail ile ilişkilere de yansımış, söz konusu devletlerin Sudan'daki ayrılıkçı hareketlere karşı izledikleri politikaların şekillenmesinde rol oynamıştır¹⁵.

İç Savaşta petrolün rolü

Etnik çeşitlilik her ne kadar zenginlik olarak görülse de bulundukları ülke yönetimi tarafından dışlanmaları durumunda bu zenginlik zaman içerisinde iç savaşa yol açacak bir boyuta ulaşabilmektedir. Etnik açıdan çeşitlilik gösteren Sudan'da, iktidarın bu çeşitliliği yönetememesinden kaynaklı olarak kıtanın en uzun iç karışıklığı ve savaşı yaşanmıştır.

Sudan, iç savaş ve fakirlik gibi sorunlarla mücadele etse de sahip olduğu stratejik önem, ülkenin karşı karşıya olduğu sorunlar ile istikrarsızlık, kaynakların ve yapılan anlaşmaların güvenliğinin sağlanması amacıyla çoğunlukla enerji kaynakları üzerinde söz sahibi ülkelerin müdahalesine yol açmıştır. Bu müdahale kimi zaman petrol zengini bölgenin ayrılık taleplerine sebep olmuş ve bu ayrılıkçı hareketlerin petroller üzerinde sahip olduğu ayrıcalığı kaybetmek istemeyen rakip ülkeler tarafından desteklenmelerine yol açmıştır¹⁶.

¹⁵ Seyfi Kılıç, Nil Nehri Havzasının Hidropolitik Tarihi ve Son Gelişmeler. *Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM) Su Araştırmaları Programı Raporu*, (3), 2011, s.15.

¹⁶ Human Rights Watch, 2003, s.120-136.

Sudan'ın bağımsızlığından bugüne yaşadığı iç savaşta petrol önemli bir araç olmuş, kuzey ve güney olarak bölünen Sudan'da petrolün önemi farklılık göstermiştir. Şöyle ki, Kuzey için İslam'ı temel alan bir Sudan'ın varlığı olarak değerlendirilirken, Güney için ise kalkınmanın temelidir. Kuzey ve Güney için bu farklı anlamlandırma petrol kaynaklarının yoğun olduğu bölgelerde yaşanan şiddetli çatışmaların asıl sebebinin teşkil etmektedir.

1990'lı yıllarda Batı ile Sudan arasındaki ilişkilerde de köklü değişiklikler yaşanmıştır. Petrol rezervlerinin kullanımı ile ilgili olarak petrol bölgelerinde çatışmalar yaşanmış; Sudan'daki petrol kaynaklarını işleten şirketler kısa süreliğine de olsa faaliyetlerini durdurmuştur. Bu durumda Sudan'da yaşanan insan hakları ihlalleri de etkili olmuştur¹⁷.

İç savaşın uzun sürmesi ve sonlandırılması sürecinin yavaş olmasında Sudan petrolünün hem iç aktörler hem de dış aktörler için ekonomik getirisi olduğu söylenebilir.

Uluslararası Rekabet Alanı Sudan

1989 yılında Ömer el-Beşir tarafından yapılan askerî darbe sonrası yeni yönetimin, ABD tarafından istenmeyen ve terörist ilan edilen grup ya da kişilere (Cezayir'deki İslâmcılara, Kuveyt'i işgal eden Irak'a ve Usame Bin Ladin'e) verdiği destek nedeniyle¹⁸ ABD, 1997 yılında Sudan'a uluslararası terörizme destek verdiği gerekçesiyle ambargo uygulamıştır. Böylece ülkenin yeraltı kaynakları üzerinde doğulu şirketlerin ağırlığı hissedilmeye başlamış, özellikle bu kaynaklar üzerinde Çin-ABD mücadelesi belirmiştir.

ABD ayrıca Uganda, Etiyopya ve Eritre'ye destek yardımlarını artırarak Sudan'ı çevrelemek istemiştir. Buna karşılık el-Beşir ABD'yi, isyancılara silah ve para desteği sağlamak suretiyle Sudan'ın iç işlerine müdahale etmekle suçlamıştır¹⁹.

¹⁷ Luke Anthony Patey, *a.g.m.*, s.1006-1013.

¹⁸ Dalal Daoud, *Factors of Secession: The Case of South Sudan*, Unpublished Master Thesis, University of Saskatchewan, Canada, 2012, <https://harvest.usask.ca/bitstream/handle/10388/ETD-2012-04-414/DAOUD-THESIS.pdf?sequence=4&isAllowed=y>, s.74.

¹⁹ Mohamed Hassan Fadlalla, *Short History of Sudan*, iUniverse, 2004, s.144-145.

Afrika ülkeleri tek kutuplu dünya düzenine mesafeli yaklaşım içinde olsa da küresel güçlerin kıtadaki çıkarları göz önünde bulundurulduğunda kıtada güçler arasında mücadelenin devam edeceği söylenebilir. Özelde ise küresel güçlerin mücadele sahası Sudan'ın kapitalist sistem ile bağlantılı olması dünyadan bağımsız olamayacağının bir göstergesi niteliğindedir.

Küresel güçlerin Sudan'a yaklaşım nedenlerine baktığımızda daha çok sahip olduğu kaynaklar üzerinde rekabetin olduğu görülmektedir.

Çin Halk Cumhuriyeti

Sudan'ın zengin kaynakları sanayileşmiş ülkelerde olduğu gibi ham madde ve enerji ihtiyacı olan Çin Halk Cumhuriyeti'nin de ilgisini çekmiştir. Sudan'ın 1959 yılında bağımsızlığını kazanmasının ardından Çin, Sudan'ı tanıyan ilk ülkeler arasında yer almıştır²⁰. Sudan'ın Çin ile yakınlaşması ise uluslararası sahada BM Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) daimi üyesi Çin'in desteğini almak istemesi etkili olmuştur. Sudan'ın, ABD ile ilişkileri kötüleşirken buna paralel olarak Çin ile ilişkileri gelişme göstermiştir. 1950'li yıllardan 1990'lı yıllara kadar Çin dış politikasının diğer ülkelerin iç işlerine karışmama ve işbirliği ilkeleri çerçevesinde şekillenmesi, Çinli petrol şirketlerinin Sudan petrol piyasasında üstünlüğü ele geçirmelerini ve Sudan'ın dış ticaretinde Çin'in üstün konuma gelmesini sağlamıştır. Çin'in Afrika kıtasında varlık göstermesi diğer devletleri endişelendirmiştir. Hatta Çinli şirketlerin Sudan'daki petroller ve petrol boru hatlarının inşasında söz sahibi olması, ABD ve Avrupa ülkelerinin, Güney Sudan'daki ayrılıkçı hareketleri desteklemelerinin sebeplerinden biri olarak görülmüştür. Çin, Ulusal Petrol Şirketi (CNPC) aracılığıyla Sudan'da alt yapı ve sanayi alanlarında önemli yatırımlar yapmıştır. Hastaneler, okullar inşa etmiş, tren yolları ve karayolları yapmış, Sudanlı öğrencilere Pekin Petrol Üniversitesi'nde eğitim bursu, petrol üretim tesislerinde ise Sudanlılara iş

²⁰"China and Sudan Have Always Supported Each Other's Core Interests and Major Concerns, Interview", Sudan Vision, <http://news.sudanvisiondaily.com/details.html?rsnpid=233408>

fırsatları sağlamıştır²¹. Söz konusu yardımlar, Çin'i ülkenin birçok alanında hakim kılmıştır. Özellikle ticaret ve petrol sektörünün neredeyse tamamında söz sahibi olmuştur.

Daha öncede değindiğimiz gibi Çin, ABD'nin aksine Sudan'ın iktidar partisi Ulusal İslamî Cephe'yi memnun edecek şekilde içişlere karışmamış, ne Güney Sudan'ın ayrılıkçı faaliyetlerinde ne de Darfur'da yaşanan çatışmalarda taraf olmamıştır.

BMGK daimi üyesi Çin, Sudan'a karşı çıkartılmak istenen yaptırım kararlarının karşısında durmuştur. Bu tutumu ile Batılı devletler karşısında avantaj sağlayan Çin, Batılı devletlerce Sudan'ın “*diktatör yönetimine*” destek vermekle suçlanmıştır. Doğulu şirketlerin Sudan petrolleri üzerinde üstünlüğü elde etmeleri, ABD'nin küresel çapta petrol tekeline darbe indirmiştir.

İran İslam Cumhuriyeti

İran ile Sudan arasındaki ilişkilerin, Sudan'daki İslami hareket ile bağlantılı olduğu söylenebilir. 1979 yılında resmi olmayan ilk ilişkiler Sudan'da ki öğrenci hareketi ile başlamış, 1984 yılında da İran kültür merkezi açılmasıyla devam etmiştir. Sonraki yıllarda da Sudan'da birçok kültür ve eğitim kurumu açılmış ve bağımsız olarak faaliyet yürütmüşlerdir. İki ülke arasındaki ilişkiler sanayi ve askeri alanlarda da gelişme göstermiş İran, Sudan'a büyük askeri ve mali yardımlarda bulunmuştur. Sudan'ın İran ile yakın ilişkileri İran'ın Şiiliği yayma politikasından dolayı Sünni olan Körfez Arap ülkelerinde büyük rahatsızlıklara sebep olmuştur. Bu konuda İran ile ilişkileri kesmesi için Sudan'a baskı yapmışlardır. İran'ın, Sudan'ı, silah kaçakçılığı ve Afrika'nın genelde Sünni olan ülkelerinde Şii kültür merkezleri ve camileri finanse etmek için kullandığı öne sürülmüştür. İran stratejik açıdan Sudan'ı Afrika'ya açılan kapı olarak nitelendirmektedir. Sudan ise, 2009 yılında terörizmi destekleyen ülkeler listesine eklenmesi ve devlet başkanı hakkında soykırım suçlamasıyla UCM tarafından tutuklama kararı çıkartılması sonrasında uluslararası siyasi ve ekonomik ambargoya maruz kalması nedeniyle İran'ı stratejik bir müttefik olarak görmüş ve üzerinde uygulanan

²¹"Sudan,China inaugurate friendship hospital in Sudan", <http://www.dpmteabanhnet.org.kh/Sudan%20Volume-520110818.pdf>

uluslararası ambargodan kurtulma fırsatı olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Sudan, Rusya ve Çin'in askeri mühimmat ve silahlarını kullanmaya mecbur kalmadan İran'ın askeri ve sivil sanayi tecrübesinden yararlanmak istemiştir²².

2011 yılında Güney Sudan'ın ayrılarak ülke petrolünün %75'ine sahip olması ile birlikte sıkıntı yaşayan Sudan, dış ilişkilerini yeniden gözden geçirmiştir. Güney Sudan ile yaşanan iç savaş sonucu petrol geliri önemli ölçüde azalmış, önemli ekonomik kriz ile karşı karşıya kalmıştır. Böylece Sudan, petrol ve enerji dışındaki sektörlerde yatırım yapacak yatırımcılara ve dış yardımlara ihtiyaç duymuştur. Bu kapsamda Sudan, Suudi Arabistan ve diğer Körfez Arap Ülkeleriyle ilişkileri geliştirirken İran'la ilişkilerinde bir gerileme söz konusu olmuştur. İki ülke arasındaki ilişkilerin gerilemesinde bölgede yaşanan Sünni-Şii çatışması yanında İran'ın, halkının büyük çoğunluğu Sünni olan Sudan'da Şiileştirme faaliyetinde bulunması üzerine ülkede sayıları yaklaşık 12 bine ulaşan Şii fikrini benimseyenlerin seslerinin çıkmaya başlaması neden olarak gösterilebilir.

Türkiye Cumhuriyeti

Türkiye'nin Afrika ile ilişkileri tarihsel ve kültürel olarak oldukça eskiye dayanmaktadır. İki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler 1981 yılında Sudan'ın Ankara'da diplomatik temsilcilik açmasıyla başlamıştır²³. Devam eden ilişkiler doğrultusunda Sudan'a özellikle sağlık ve alt yapı alanlarında büyük desteklerde bulunulmuştur.

Türkiye'nin dış politikasında Sudan, diplomatik, askeri ve ekonomik varlığını artırmasına yardımcı olacak Afrika'ya açılan kapı niteliğindedir. Stratejik konumu nedeniyle Sudan'ı görmezden gelmeyen Türkiye tarafından ülkeye yaklaşık 600 milyon dolarlık yatırım yapılmış, Türk askeri görevlendirilmiştir. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı'nın (TİKA) en fazla yardım ettiği 5 inci az gelişmiş ülke Sudan olmuştur²⁴. Sudan, alt yapı, petrol

²² "التحالف الذي يار ت بيعات : وإيران السودان", فاطمة الصمادي, <http://studies.aljazeera.net/reports/2014/09/201491872725827223.htm>

²³ Samet Zenginoğlu, "Türkiye'nin Sudan'da Ne İş Var?", Akademik Perspektif, <http://akademikperspektif.com/2014/05/26/turkiyenin-sudanda-ne-isi-var/>

²⁴ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47926030>

arama faaliyetleri ile Türkiye'nin en fazla proje üstlendiği ülke olmuştur. İkili ilişkiler sonucu Sudan tarafından Sevakın Adasının Aralık 2017'de Türkiye'ye tahsis edilmesi, Kızıldeniz üzerinde askeri üs kurma yarışında olan uluslararası güçlerin tepkisine neden olmuştur. Mısır, İsrail, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Suudi Arabistan gibi bölge ülkelerinden özellikle Suudi Arabistan tarafından verilen tepkide Arap ülkelerinin güvenliğinin tehlikeye gireceği iddia edilmiştir.

Sudan-Türkiye ilişkilerinin gelişmesiyle Türkiye'nin Körfez bölgelerinde etkinliğini artırabileceği, Sudan ile Katar arasında bağlantıyı sağlayacağı (Sudan ve Katar Müslüman Kardeşleri desteklemişti), hatta İran ile Türkiye'nin gelişen ilişkileri çerçevesinde İran'ın da bu sayede körfez bölgesinde daha da etkin hale geleceği endişesi yaşanmıştır²⁵.

Deyim yerindeyse topraklarından bereket fışkıran Sudan ile Türkiye arasında 2014 yılında yapılan anlaşmayla Türkiye, tarihinde ilk kez yabancı bir ülke toprağını 99 yıllığına kiralayarak Türkiye'de yetişmeyen tropikal tarım ürünlerinin ucuza yetiştirilmesini hedeflemektedir²⁶.

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

Diğer uluslararası güçlerin bölgede varlık göstermeye başlamasıyla birlikte ABD'nin, ekonomik ve siyasi çıkarları çerçevesinde politikasını şekillendirdiği Sudan'da, özgürce faaliyet göstereceği alan daralmış ve ülke çıkarların çatıştığı bir sahaya dönüşmüştür.

ABD'nin Sudan'daki gelişmelere müdahil olması ve hatta gelişmeleri yönlendirmesinin altında kuşkusuz stratejik çıkarları yatmaktadır. Zaten ABD yönetimi, Sahra altı Afrika ülkelerinin insan kaynakları ve doğal kaynaklar bakımından zengin olduğunu, bir bütün olarak kıtanın büyük ekonomik potansiyele sahip olduğunu vurgulamaktadır. ABD'nin stratejik çıkarları iki temel konu üzerinde şekillenmiştir. Bunlardan ilki, 11 Eylül sonrası ABD'nin teröre karşı başlattığı savaşın Sudan'ı da kapsamasıdır. ABD'nin Sudan üzerindeki stratejik

²⁵Muhammed Tandoğan, *a.g.m.*,

<https://www.afam.org.tr/kizildenizde-guc-mucadelesi-sudan-ve-turkiye/>

²⁶<https://www.dunya.com/ekonomi/sudandaki-degisim-turkiyeyi-etkiler-mi-haberi-443231>

çıkarlarının oluşumundaki ikinci önemli faktör ise, ekonomik büyümesine bağlı olarak artan enerji tüketiminin devamlılığı için zengin doğal kaynaklara sahip ülkelerin var olmasıdır. Bu çerçevede, Sudan ABD'nin teröre karşı yürüttüğü savaşta önemli bir yere sahiptir²⁷. ABD, Sudan üzerindeki stratejik çıkarlarını her ne kadar El-Kaide üzerinde temellendirse de, Sudan'ın ciddi enerji kaynaklarına sahip olması ve ABD'nin giderek artan enerji açığı, ülkeye ilişkin politikalarında petrolün de belirleyici bir faktör olmasını zorunlu kılmıştır.

Sudan'ın günlük petrol üretim kapasitesi Çin, ABD ve AB gibi enerji ihtiyacı olan küresel güçler için büyük önem arz etmektedir. Petrol üretimi 1990'ların sonlarına doğru başlamış ve 1999 yılında Sudan limanına petrol taşıyan boru hattının yapılması ile Sudan'ın petrol ihracatı artmıştır. Bu ihracattan payını artırmak isteyen ABD bunun için Sudan'ın güneyindeki ayrılıkçı hareketleri dolaylı veya doğrudan silah ile destekleyerek ve Darfur krizini kullanmak suretiyle de hükümeti baskı altına alarak Çin'in ülkedeki gücünü yok etmeye çalışmıştır. Hatta Sudan'ın çıkış yolu bulamayıp referandumu kabul etmesi de ABD'nin bu politikasının bir parçasını teşkil etmiştir²⁸. 1990'ların başından 2000'lerin ortasına kadar geçen dönem boyunca Çin'in Afrika'da ki etkinliği, ABD'nin Afrika stratejisini gerçekleştirmesini zorlaştırarak bölgeye müdahalesini sınırlandırmıştır²⁹.

Avrupa Birliği (AB)

AB ülkeleri ve Afrika kıtası ilişkilerinin geçmişi sömürgecilğe dayanmaktadır. Sudan'da yaşanan sürecin önemli aktörlerinden olan AB ile Sudan arasındaki ilişkiler 1975 yılında başlamıştır. AB, Sudan ile geliştirdiği ilişkinin temelini insan hakları ve demokrasinin gelişmesine dayandırmıştır. Ülkeye yapmış olduğu yardımlar Sudan'da istikrarı sağlamaya yönelik faaliyetler olarak nitelendirilse

²⁷David Rose, "Working for Peace in Sudan: The Osama Files", No. 497, 2002,
<http://www.vanityfair.com/politics/features/2002/01/osama200201?currentPage=2>,
s.4.

²⁸ <https://interaffairs.ru/news/show/568>

²⁹"Суданская головоломка, Каковы интересы России, США и Китая в регионе двух Суданов",
<https://lenta.ru/articles/2015/09/10/sudans/>

de AB'nin, sadece Sudan'da değil kıta genelinde de kazanç sağlamasına yönelik beklentisi olduğu da unutulmamalıdır³⁰.

Sudan'a yaklaşım, AB ülkeleri genelinden çok üye ülkelerin tek tek yaklaşımı olarak değerlendirilebilir. Afrika'nın batısında söz sahibi olan ve etkisini Afrika'nın doğusuna kaydırmak isteyen Fransa ile Afrika'nın güney ve kuzeyinde bulunan sömürgeleriyle bağlantı sağlayabilmek için Sudan'ı da kontrolü altına almak isteyen İngiltere arasında anlaşmazlık konusu olan Sudan'daki Osmanlı hâkimiyeti dikkate dahi alınmamıştır. Zaten Mısır'da Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesi ile Sudan'daki egemenlikte sona ermiştir³¹. 1956 yılına yani bağımsızlığını kazanıncaya kadar İngiliz sömürgesi olan Sudan, sonrasında da İngilizler için önemini korumuştur. Hatta kuzey ve güney arasında ki ayrılık hareketlerini kendi çıkarları doğrultusunda desteklemiştir.

Sudan, bağımsızlığına kavuşmasından hemen sonra yönünü sömürgeci ülkeler yerine Arap ve Afrika ülkelerine çevirmiştir. AB ülkelerinin Sudan'dan yaptığı ithalat oranları Çin ve Japon petrol şirketlerinin Sudan'a girmesi ile düşüşe geçmiştir. Özellikle Güney Sudan sorununda verdiği destek nedeniyle İngiltere ile ilişkilerini azaltmıştır. Her ne kadar tarihsel bağları nedeniyle ticari ilişkileri devam etmiş olsa da İngiltere'nin yerini Batı ile ilişkiler adı altında ABD almıştır.

AB ülkesi Fransa ise Afrika'daki prestijini ve nüfusunu artırarak ABD hakimiyetine karşı koymanın yanı sıra, enerji kaynaklarını da güvence altına almaya çalışarak Sudan'da çok taraflı bir politika izlemiştir. Sudan'da köklü ticari şirketleriyle uzun bir geçmişe sahip olan Fransa, 1980'li yıllarda imtiyaz alan petrol şirketleriyle etkinlik gösterirken Darfur Sorunu nedeniyle ikili ilişkiler kopma noktasına gelmiştir ancak Fransız şirketlerin Güney Sudan petroleri üzerindeki ilgisi devam etmektedir³².

AB'nin, 1990'daki askeri darbe ve insan hakları ihlalleriyle ilgili endişelerini dile getirerek kalkınma yardımlarını

³⁰ https://eeas.europa.eu/delegations/sudan_en/1847/Sudan%20and%20the%20EU

³¹ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2014)*, Der yay., İstanbul, 2015, s.358.

³² David H. Shinn, "Sudan A Country Study", Ed. LaVerle Berry, 2015, s.291, http://www.loc.gov/rr/frd/cs/pdf/CS_Sudan.pdf

askıya almasıyla ilişkiler daha da azalmıştır³³. Ancak ABD, Çin ve diğer ülkelerin Afrika'ya ilgisi tarihi bağları olan Avrupa ülkelerini rahatsız etmiştir. Böylece AB tarihi bağların devam etmesi amacıyla Ekonomik Ortaklık Anlaşmaları imzalama yoluna gitmiştir³⁴.

Sudan ile tarihi bağları hala devam eden İngiliz şirketler Sudan'da geçmişte sahip oldukları avantajları Çin ve Hindistan şirketleri karşısında kaybetmiş olsalar da İngiliz şirketleri hala ürünlerini Sudan'a satabilme potansiyeline sahiptir. Şöyle ki, sömürge döneminden beri İngiliz ürünlerine alışık olan Sudanlılar için bu ürünler hala kabul görmektedir. Ancak Hindistan ve Çin'den ithal edilen ürünlerin ucuz olması İngiliz şirketlerinin bölgede rekabet etmesine yol açmıştır³⁵.

Rusya

SSCB döneminde Sudan'ın bağımsızlığını kazanması ile başlayan diplomatik ilişkiler bugünde devam etmektedir. Aslına bakılırsa Sudan, Rusya'nın Afrika'ya girişini sağlayacak stratejik ülkelerden birisidir. Rusya ile Sudan arasında askeri, teknik ve güvenlik işbirliği önem taşımaktadır. Bu çerçevede Darfur bölgesindeki eylemlerin bastırılmasında Sudan desteklenmiştir. Tüm uluslararası yaptırımlara rağmen Rusya (Çin ve eski SSCB ülkeleriyle birlikte) 1990'lı yıllardan beri Sudan'a silah satmaktadır. Yine askeri işbirliği çerçevesinde Sudan'da sayısı çok olmasa da kalıcı bir birliği olan Rusya, Sudan ordusuna eğitim vererek güvenlik alanında danışmanlık yapmış, Sudan ordusuna mensup subayları da Rusya'da eğitmiştir. Ayrıca Sudan'da Rus helikopter teknik merkezi kurulmuştur³⁶.

Rusya-Sudan arasındaki ekonomik ve askeri ilişkiler, Arap ülkeleri tarafından iç sorunların her ülkenin kendisi tarafından çözülmesi gerektiği ileri sürülerek eleştirilmiştir³⁷. Rusya açısından bakıldığında Afrika'ya

³³ "Sudan: Ülke Strateji Belgesi 2005–2007", Avrupa Komisyonu, Brüksel, 2005, s. 14.

³⁴Metin Pişkin, "Avrupa Birliği ve Sahra-altı Afrika Arasındaki Ekonomik Ortaklık Anlaşmalarının Ekonomik Etkilerinin İncelenmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.31, S.1, Y.2016, s.209.

³⁵https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/641845/FOI_068317_documents_to_release_2_of_3.pdf

³⁶ <https://www.novayagazeta.ru/articles/2019/04/11/80175-afrikanskiy-test>

³⁷ <https://lenta.ru/articles/2015/09/10/sudans/>

giriş kapısı olarak gördüğü Sudan'ı, Kızıldeniz ve Yemen'de üs sahibi olduğu dikkate alındığında stratejik ortak olarak gördüğü söylenebilir³⁸. Her ne kadar bölgedeki etnik çatışmalar işbirliğini engellese de, iki devlet arasında nükleer bir araştırma merkezi inşası, başkent Hartum'da su arıtma tesisi ve Sudan haberleşme uydusu ile ilgili çalışmalar gündeme gelmiştir³⁹. Rusya'nın kıtada ki konumu, Batı ve Çin'in aksine daha sağlam görülmektedir. Şöyle ki, bölge ülkeleri açısından diğer devletlerin olduğu gibi Rusya'nın kötü bir imajı yoktur. Rusya, sömürgeci bir devlet olmamış hatta sömürge ülkelerinin kurtarıcısı olarak görülmüştür⁴⁰.

Hindistan

Hindistan-Sudan ilişkileri Kızıldeniz üzerinden yapılan ticaret ile 12. yy. a kadar gitmektedir⁴¹. Petrolün Hindistan için önemli olduğu gerçeğinin 1930'larda Mahatma Gandhi'nin İngiltere'ye giderken Sudan'da bulunması ile ortaya çıktığı söylenebilir. Başbakan Cevahirlal Nehru döneminde siyasi ilişkilerin gelişmesiyle Sudan'a çeşitli yardımlarda bulunulmuştur. Örneğin Hindistan 1950'li yıllarda Sudan'da ilk genel seçimlerin yapılmasına yardımcı olmuş, demiryolları inşasında önemli roller üstlenmiştir. Hindistan geçmişte olduğu gibi Sudan'a yardımlarını devam ettirmektedir⁴². Hindistan her iki Sudan'da da yatırımlarına devam etmekte ve yatırımlarını ağırlıklı olarak enerji sektöründe yapmıştır. Hindistan'ın yatırımları kısmen de olsa Sudan'ın petrol rezervlerine bağımlılığından dolayı önemlidir⁴³.

ABD'nin çevreleme politikası, savaşlar ve yaptırımlar Çin ile birlikte Hindistan'ın Sudan'a girişini kolaylaştırmıştır. Sudan, Hindistan'ın Afrika'daki enerji arayışı için bir kapı özelliği taşımaktadır. Tabii iki ülke arasındaki tarihi bağlar da bu süreci kolaylaştırmıştır.

³⁸<https://nation-news.ru/395044-mango-phyazhi-strategicheskoe-sotrudnichestvo-sudan-nadezhnyi-partner-dlya-rossii-uveren-ekspert>

³⁹ <https://www.kommersant.ru/doc/3940030>

⁴⁰ <https://interaffairs.ru/jauthor/material/246>

⁴¹ "India-Sudan Relations",

https://www.mea.gov.in/Portal/ForeignRelation/Sudan_Nov_2017.pdf

⁴² <https://sudantribune.com/spip.php?article1278>

⁴³ <https://idsa.in/taxonomy/term/1212>;

<http://www.futuredirections.org.au/publication/ndias-strategic-objectives-in-the-indian-ocean-region/>

Hindistan, Hint Okyanusu Bölgesi'ndeki deniz yollarını güvence altına almak ve Çin'in Hint Okyanusu'ndaki varlığını dengelemek amacıyla bölgede varlık göstermeye çaba harcamaktadır. İşte bu çabalar Afrika'ya kadar uzanmıştır⁴⁴. Diğer taraftan Hindistan, Hint Okyanusu'nda tarihi deniz yollarını canlandırmaya çalışırken Afrika Kıtasındaki Hint diasporasını da (1860'ların başlarından itibaren Sudan'a yerleşen Hintliler) kullanmak istemektedir⁴⁵.

Malezya

Sudan ve Malezya benzer tarihi geçmişe sahiptir. İki ülke de İngiliz sömürgesi altında kalmıştır. Başka bir benzerlik ise Güney Sudan'ın Kuzeyden ayrıldığı gibi Singapur'un da Malezya'dan ayrılmasıdır. Malezya-Sudan ilişkileri 1970'li yıllarda başlamış ve sonrasında da petrolün keşfi ile daha da gelişmiş, 1991 yılında Malezya Sudan'da büyükelçilik açmıştır⁴⁶. Ekonomisini ağırlıklı olarak tarımdan sanayileşmeye kaydıran Malezya, Sudan'ın doğal kaynaklarına duyduğu ihtiyaç ile 1995 yılından itibaren petrol, gaz arama ve geliştirme ve üretim alanlarında sahada yerini almıştır⁴⁷. ABD ve diğer ülkelerin İç savaşta Sudan'a yönelik yaptırım ve izolasyonları Malezya'ya yönelmeye teşvik etmiştir⁴⁸.

Malezya, 2000'lerin başında Çin'den sonra Sudan'ın petrol endüstrisinde en büyük ikinci hissedarı olmuştur. Devlete ait petrol şirketi PETRONAS, Sudan'ın Büyük Nil Petrol İşletmesi Şirketi'nin % 30'una sahiptir. Petrol, Malezya'nın Sudan'a olan ilgisinin temelini teşkil etmektedir.

Malezya, bölgedeki stratejik çıkarları doğrultusunda Sudan'ın Darfur'daki politikasını da desteklemiştir. İkili

⁴⁴ <https://africanarguments.org/2018/08/31/can-india-keep-pace-with-china-in-africa/>

⁴⁵ <https://theconversation.com/a-look-at-how-indias-africa-strategy-is-working-113658>

⁴⁶ Narimah Samat, "Addressing Poverty in Sudan and Malaysia: A Story of Success and Constraints", *Journal of Sustainable Development*, Vol. 9, No. 2, 2016, s.206,

https://www.researchgate.net/publication/299515415_Addressing_Poverty_in_Sudan_and_Malaysia_A_Story_of_Success_and_Constraints

⁴⁷ Angelia Sanders , "Sudan and South Sudan's Oil Industries: Growing PoliticalTensions", May2012, s.5,

<https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Sudan%20and%20South%20Sudan%20Oil%20Industries%20Final.pdf>

⁴⁸ Narimah Samat, *a.g.m.*, s. 208.

ilişkiler çerçevesinde çok sayıda Sudanlı öğrenciye burs vererek ünlü Üniversitesi Teknologi Petronas Üniversitesinde petrol ve gaz eğitimi vermiştir⁴⁹.

İsrail

İsrail'in özellikle sahra altı Afrika ile ilişkileri 1950'li yıllara kadar gitmektedir. Yeraltı kaynakları açısından zengin olan bölge İsrail'in her bakımdan varlığı için önem taşımaktadır. Yaşam kaynağı olarak gördüğü Nil Nehri üzerindeki nüfus dengesini sürekli kendi lehine çevirmeye çalışan İsrail, Sudan'ın ortasından geçen iki Nil'i yani Mavi ve Beyaz Nil'i kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak için Nil üzerinde hak iddia eden ülkeler arasındaki çatışmalara destek vermektedir. İç çatışmalarla uğraşan Sudan'da da aynı yöntemi uygulamaktan kaçınmamıştır. Bu yönde Sudan'ın ikiye bölünmesinde Güney Sudan'a destek vermiştir⁵⁰.

İsrail için önemli bir ülke konumunda olan Sudan'ın, İran ile olan ilişkisi rahatsızlığa neden olmuştur. Bu nedenle Sudan-İran ilişkilerine paralel olarak İsrail-Güney Sudan işbirliği gelişmiştir. İsrail, Sudan'ı tanımamakla birlikte Güney Sudan'ı bağımsızlığının ardından resmi olarak tanımıştır⁵¹.

Sudan vatandaşlarının ziyaretine izin vermeyen dünyadaki tek ülke olan İsrail'de, Sudan ile İran arasındaki güçlü ilişki, özellikle İran'ın Hamas ve İslami Cihad gibi örgütlere silah göndermek için Sudan'ı bir kanal olarak kullanması rahatsızlığına neden olmuş⁵² ve İsrail, Sudan'da bulunan İran bağlantılı olduğu iddia edilen askeri fabrikaya yönelik bir dizi hava saldırısı düzenlemiştir⁵³.

İran'ın Sudan'a yerleşmesi ile uluslararası deniz taşımacılığı açısından önemli olan Bab'ül Mendep Boğazı'na uzanan Kızıldeniz'de de etkin olmak istemesi doğal olarak güney denizlere tek çıkış noktası olan İsrail için tehdit unsuru olmaktadır.

⁴⁹David H. Shinn, *a.g.m.*, s.289.

⁵⁰Mohammad Hasan Abdurrahman Al Fadil, "Afrika'daki İran-İsrail Mücadelesi", Mayıs 2011, Bilim ve Araştırmaya Dair Gözlemler, <http://www.arrasid.com/index.php/main/index/33/96/contents#top>

⁵¹Israel Ministry of Foreign Affairs Cabinet Communique, 10 Temmuz 2011, http://www.mfa.gov.il/MFA/Government/Communiques/2011/Cabinet_communique_10-Jul2011.htm

⁵² <https://theArabweekby.com/will-sudan-normalise-relations-israel>

⁵³ <https://www.jns.org/the-buzz-over-sudan-will-it-establish-ties-with-israel/>

Binyamin Netanyahu'nun deyimiyle Afrika'nın kalbine ulaşabilmek için Afrika ülkeleri ile ilişkilerin iyileştirilmesi gerekmiştir⁵⁴. Şöyle ki, Sudan toprakları üzerinden Sudan Limanı'na ancak iyi ilişkiler içinde olduğu su kaynakları bakımından zengin Etiyopya üzerinden ulaşabilmektedir⁵⁵. İran ile iyi ilişkileri olan Sudan, ancak 2014 yılından itibaren İran'dan uzaklaşmaya başlayarak Suudi Arabistan ile ilişkiler kurmaya başlamıştır. Bu harekete cevaben İsrail, 2016 yılında ABD ve AB üyelerine yönelik olarak Sudan'a ekonomik yardımın arttırılması için sessizce lobi yapmaya başlamıştır⁵⁶.

Sonuç

Hem siyasi hem de ekonomik olarak Afrika artık göz ardı edilemeyecek öneme sahiptir. Oldukça zengin doğal kaynaklara sahip olmasına rağmen yoksulluk da önemli boyutlara ulaşmıştır. Kıtada çok kültürlü toplum yapısı bakımından farklılık gösteren, yer altı madenleri ve enerji kaynakları bakımından zengin olan Sudan'a ilgi önümüzdeki günlerde daha da artacak görünmektedir. Ancak bu ilgi çoğu zaman, Sudan ile ikili ilişkiler geliştirmekten çok sömürge döneminden miras kalan sorunlu yapıya müdahale şeklinde kendini göstermeye devam edecek görünmektedir. Farklılıklar temeline dayanan bu yapısı Sudan halkına yoksulluk ve savaş getirirken, küresel güçler de, bölgedeki karışıklığın da yardımıyla Sudan'ın zenginliklerinden pay kapma hevesi içinde olmaya devam edecektir.

⁵⁴ <https://the arabweekly.com/will-sudan-normalise-relations-israel>

⁵⁵ <https://www.jns.org/the-buzz-over-sudan-will-it-establish-ties-with-israel/>

⁵⁶ <https://www.axios.com/secret-meeting-between-israel-and-sudan-istanbul-9c8ba1dd-512f-4224-a5da-bf36c8728f14.html>

Kaynakça

Kitaplar

- ATAÖV, Türkkaya, *Afrika Ulusal Kurtuluş Cephesi*, Ankara, 1994.
- ÇAYCI, Abdurrahman, *Büyük Sabra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, TTK Basımevi, Ankara, 1995.
- FERRO, Marc, *Sömürgecilik Tarihi: Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar 13-20. Yüzyıl*, (Çev. M. Cedden), 2.b, İmge Kitabevi, Ankara, 2011.
- Human Rights Watch, 2003.
- LURAGHİ, Raimondo, *Sömürgecilik Tarihi*. (Çev. H. İnal), 2. b. E yay., İstanbul, 2000.
- UÇAROL, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-2014)*, Der yay., İstanbul, 2015.

Makaleler

- "China and Sudan Have Always Supported Each Other's Core Interests and Major Concerns, Interview", SudanVision, <http://news.sudanvisiondaily.com/details.html?rsnpid=233408>
- "History of Oil in South Sudan-Fortune of Africa SouthSudan", <http://fortuneofafrica.com/southsudan/history-of-oil-in-south-sudan/>
- "Sudan, China inaugurate friendship hospital in Sudan", <http://www.dpmteabanbnet.org.keh/Sudan%20Volume-520110818.pdf>

- "Sudan: Ülke Strateji Belgesi 2005–2007", Avrupa Komisyonu,Brüksel,2005.“India-SudanRelations”,
https://www.mea.gov.in/Portal/ForeignRelation/Sudan_Nov_2017.pdf
- “Суданская головоломка, Каковы интересы России, США и Китая в регионе двух Суданов”,
<https://lenta.ru/articles/2015/09/10/sudans/>
- AL FADIL, Mohammad Hasan Abdurrahman, “Afrika’dakiİran-İsrailMücadelesi”,
Mayıs2011,BilimveAraştırmayaDairGözlemler,<http://www.arrasid.com/index.php/main/index/33/96/contents#top>
- ARPA, Enver, “Sudan ve Darfur Sorunu”,
Avrasya Etüdleri, S.40, 2011.
- DAOUD, Dalal, *Factors of Secession: The Case of South Sudan*, Unpublished Master Thesis, University of Saskatchewan,Canada,2012,
<https://harvest.usask.ca/bitstream/handle/10388/ETD-2012-04-414/DAOUD-THESIS.pdf?sequence=4&isAllowed=y>
- DEMIRCIOĞLU, Beytullah, "Darfur Meselesi veSudanGerçeği",<http://dergi.altinoluk.com/index.php?sayfa=yillar&MakaleNo=d222s052m1>
- FADLALLA, Mohamed Hassan, *Short History of Sudan*, Universe, 2004.
- <http://www.futuredirections.org.au/publication/ndias-strategic-objectives-in-the-indian-ocean-region/>
- <http://www.globalpolicy.org/dark-side-of-natural-resources.html>
- http://www.sudanembassy.org/index.php?option=com_content&view=article&id=11&Itemid=11
- <http://www.ugsam.com/wp-content/uploads/2018/09/DN-3-Sudan-Dosyas%C4%B1MuharremAlt%C4%B1nhan.pdf>
<https://africanarguments.org/2018/08/31/can-india-keep-pace-with-china-in-africa/>

- https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/641845/FOI_068317_documents_to_release_2_of_3.pdf
- https://eeas.europa.eu/delegations/sudan_en/1847/Sudan%20and%20the%20EU
- <https://idsa.in/taxonomy/term/1212>
- <https://interaffairs.ru/jauthor/material/246>
- <https://interaffairs.ru/news/show/568>
- <https://lenta.ru/articles/2015/09/10/sudans/>
- <https://nation-news.ru/395044-mango-plyazhi-strategicheskoe-sotrudnichestvo-sudan-nadezhnyi-partner-dlya-rossii-uveren-ekspert>
- <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Sudan%20and%20South%20Sudan%27s%20Oil%20Industries%20Final.pdf>
- <https://sudantribune.com/spip.php?article1278>
- <https://thearabweekly.com/will-sudan-normalise-relations-israel>
- <https://theconversation.com/a-look-at-how-indias-africa-strategy-is-working-113658>
- <https://www.axios.com/secret-meeting-between-israel-and-sudan-istanbul-9c8ba1dd-512f-4224-a5da-bf36c8728f14.html>
- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47926030>
- <https://www.dunya.com/ekonomi/sudandaki-degisim-turkiyeyi-etkiler-mi-haberi-443231>
- <https://www.jns.org/the-buzz-over-sudan-will-it-establish-ties-with-israel/>
- <https://www.kommersant.ru/doc/3940030>
- <https://www.novayagazeta.ru/articles/2019/04/11/80175-afrikanskiy-test>
- Israel Ministry of Foreign Affairs Cabinet Communique, 10 Temmuz 2011, http://www.mfa.gov.il/MFA/Government/Communiques/2011/Cabinet_communique_10-Jul2011.htm
- İNAT, Kemal, "Sudan: Neo-Kolonyalizmin Kısacasında Bölünme Sancısı", Kemal İnat,

- Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman (Ed.), *Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konular*, C. 2, Nobel yay., Ankara, 2010.
- KILIÇ, Seyfi, Nil Nehri Havzasının Hidropolitik Tarihi ve Son Gelişmeler, *Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM) Su Araştırmaları Programı Raporu*, (3), 2011.
 - LURAGHİ, Raimondo, *Sömürgecilik Tarihi*. (Çev. H. İnal), 2. b. E yay., İstanbul, 2000.
 - PATEY, Luke Anthony, "State Rules: Oil Companies and Armed Conflicts in Sudan", *Third World Quarterly*, Vol. 28, No.5, 2007.
 - PELFREY, Christian, "In Focus: Sudan - Why ShouldWeCare?",
<https://pulitzercenter.org/blog/focus-sudan-why-should-we-care>
 - PİŞKİN, Metin, "Avrupa Birliği ve Sahra-altı AfrikaArasındakiEkonomikOrtaklıkAnlaşmalarını n Ekonomik Etkilerinin İncelenmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.31, S.1, Y.2016.
 - ROSE, David, "Working for Peace in Sudan: The OsamaFiles",No.497,2002,
<http://www.vanityfair.com/politics/features/2002/01/osama200201?currentPage=2>
 - SAMAT, Narimah, "Addressing Poverty in Sudan and Malaysia: A Story of Success and Constraints", *Journal of Sustainable Development*, Vol. 9, No. 2, 2016.
 - https://www.researchgate.net/publication/299515415_Address_Poverty_in_Sudan_and_Malaysia_A_Story_of_Success_and_Constraints
 - SANDERS, Angelia, "Sudan and South Sudan's Oil Industries: Growing Political Tensions", May2012.
 - SHINN, David H., "Sudan A Country Study", Ed.-LaVerleBerry,2015,
http://www.loc.gov/rr/frd/cs/pdf/CS_Sudan.pdf

- TANDOĞAN, Muhammed, “Kızıldeniz’de Güç Mücadelesi:SudanveTürkiye”,
<https://www.afam.org.tr/kizildenizde-guc-mucadelesi-sudan-ve-turkiye/>
- ZENGİNOĞLU, Samet, “Türkiye’nin Sudan’da NeİşiVar?”,AkademikPerspektif,
<http://akademikperspektif.com/2014/05/26/turkiyeni-n-sudanda-ne-isi-var/>
- انه يار ت بيعات :وايدران ال سودان", فاطمة ال صمادي
"ال تحالف",
<http://studies.aljazeera.net/reports/2014/09/201491872725827223.htm>

Siyasi Türkçülük Devri Düşünürleri ve İran Türklüğü

Babek Şahit*

Özet

Yusuf Akçura'nın "Türkçülüğün Tarihi" adlı eseri, Türkçülüğün düşünsel gelişimini kronolojik bir serüven içinde ele almaktadır. Türkçülüğün evrim sürecini beş ana evrede inceleyen bu eser Türklük uyanışının öncü isimlerini tarihsel olarak ele alarak, Türk Birliği mefkûresi yaklaşımlarının temellerini incelemektedir. Akçura'nın bu eserinde Türk milliyeti merkezli, yerli bir toplumsal birlik anlayışı oluşturma gereksiniminden doğup kültürel boyuttan siyasal boyuta ve ardından kurumsal evreye

* Babek Şahit, Araştırmacı-Yazar.

evrilen Türkçülük serüveni içinde Türkçü düşünürlerin Türk dünyası topluluklarını ele alış biçimleri de irdelenmektedir.

bağlamda bu çalışmada İran Türklüğü düşünürlerce nasıl ele alınmıştır? İran Türklüğü, Türk dünyası ve Türkçü düşüncenin neresinde konumlandırılmıştır? temel sorular olarak ele alınırken Yusuf Akçura'nın "Siyasi Türkçülük Devri" olarak nitelendirdiği "Dördüncü Faal Devre" düşünürlerinin İran Türklüğüne yönelik bakış açıları incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: İran Türklüğü, İran, Türk dünyası, Türk, Türkçülük.

Summary

Yusuf Akçura examined the intellectual development of Turkism chronologically in his work titled "History of Turkism". He examined the process of evolution of Turkism in five main phases, concentrated on the leading names of Turkism and also evaluate the basics of the ideal of Turkish Union. Then, examines how the Turkish intellectuals evaluate the Turkic societies. In this context, how was the Iranian Turks considered by Turkish intellectuals and Where was it positioned in the Turkish world and Turkic thought was handled as basic questions. At the end, The perspectives of Turkish intellectuals, who were identified as the representatives of the fourth active phase of the Political Turkism Era by Akçura, on Iranian Turks examined.

Keywords: Turkism, the ideal of Turkish Union, Turkish intellectuals, Iranian, Yusuf Akçura.

Giriş

Türkçülük, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda entelektüel düzeyde başlayıp siyasal boyut kazandıktan sonra İttihat ve Terakki hükümetiyle iktidara taşınmıştır. Balkan Savaşları sonrasında, Hristiyan milletlerin tamamen Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopmaları, Arnavutlar ve Araplar içinde başlayan etno-milliyetçi hareketlerle Osmanlı kimliğindeki Türklük unsuruna

vurguyu çoğaltarak bu düşünsel akımı geliştirmiştir. Osmanlı'da yaşanan toprak kayıpları Türk milliyeti merkezli, yerli bir toplumsal birlik ağını oluşturma gereksiniminden doğup kültürel boyuttan siyasal boyuta taşınmıştır. Türkçülüğün düşünsel temeli, 1912'de Türk Ocağı'nın kurulmasına kadar Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Ali Bey Hüseyinzade (Turanî), İsmail Bey Gaspıralı, Hamdullah Suphi ve Mehmet Emin Yurdakul gibi isimlerle özdeşleşmektedir. Bu düşünürler dönemin iç ve dış koşullarını dikkate alarak ümmet birliğinden millet birliğine giden bir siyasal süreci desteklemişlerdir.

Sultan II. Abdülhamit döneminin başlarında kültürel düzeyde sınırlı kalan Türkçülük, İsmail Gaspıralı'nın "Tercüman" gazetesi, Süleyman Hüsnü Paşa'nın "Tarih-i Âlem" adlı eseri, Ahmed Vefik Paşa, Şemseddin Sami ve Necip Asım'ın diltiklik alanındaki faaliyetleri neticesinde entelektüel çevreleri etkilemeyi başarmış ve siyasal evreye geçişin altyapısını oluşturmuştur.

Bu bağlamda Yusuf Akçura'nın "Türkçülüğün Tarihi" eseri Türkçülüğün gelişim sürecini anlatan eserler içinde önemini hâlâ korumaktadır. Türkçülüğün tarihsel serüvenini ele alan eserler içinde referans alınan kaynaklardan birdir. Bu eser, Türkçülüğün gelişimini ele alırken düşünsel oluşumuna etki eden faktörleri tarihsel süreç içinde incelemektedir. Bu çalışmada Akçura'nın sunduğu kronoloji bağlamında siyasî Türkçülük devri düşünürlerinin İran Türklüğü'ne bakış açısı ve değerlendirme biçimleri ele alınmıştır.

Siyasî Türkçülük Devri'ne Giden Süreçte İran Türklüğü

Yusuf Akçura, "Türkçülüğün Tarihi" eserinde "Siyasî Türkçülük Devri" öncesi evreyi üç faal döneme ayırmaktadır. Bu bağlamda Türkçülüğün ilk faal dönemi Tanzimat sonrası 1865-1870 yıllarını kapsayan ve bazı yazarların Türk dili üzerine yaptıkları çalışmalar,¹ ikinci faal dönemi 1876-1880 yılları arasını kapsayan ve dil ile

¹ Akçura 2015, 46.

birlikte tarih, eğitim ve siyaset alanlarında yapılan çalışmalar² ve üçüncü faal dönem 1897 ile 1900 yılları arasını kapsayan ve Türk milliyetçiliği teriminin açıkça kullanılmaya başladığı dönemler olarak belirtilmektedir.³

1501’de Tebriz’i başkent yapan Şah İsmail’in kurduğu Safevi Devleti ve Osmanlı Devleti arasında, 1639’a kadar süren mücadelelerin kronikleşmesindeki asıl unsur, İstanbul’un Sünnî İslam’ı ve Tebriz’in de Alevi İslam’ı temsil etmesiydi. 17. yüzyılın ilk yarısında Safevilerin Şiîliği kabul etmeleri sonrası Sünnîlik-Şiîlik rekabeti yaşanmıştır. Bu dönemde gerçekleşen savaşlar, ikili ilişkilerde daimi bir soğukluk mirası bırakmıştır.⁴

1501’den 1914’e kadar Şiî-Sünnî rekabeti çerçevesinde süregelen İran-Osmanlı ilişkileri Nadir Şah Avşar döneminde kısa bir süre ciddi yakınlaşmaya şahit olmuştur. Bu doğrultuda Sultan II. Abdülhamid döneminde yaygınlaşmaya başlayan kültürel Türkçülük, İran Türklüğü’nü de etkilemek amacıyla bazı girişimlerde bulunarak bu tarihsel Şiî-Sünnî rekabetini hafifletmeğe çalışmıştır. Bu dönemde Buharalı Şeyh Süleyman Efendi’nin Sultan II. Abdülhamid’in talimatıyla İran’ın Azerbaycan Türklerinin yaşadığı bölgelerde Türkçe okul açma teşebbüsü bu girişimlerin en bilinen örneğidir.

Yusuf Akçura, Buharalı Şeyh Süleyman Efendi’nin Türkçülük akımındaki yerini şöyle izah etmektedir:

“Süleyman Efendi’nin bu yolda çalışmasını ortaya koyan belge, merhumun “Lugât-ı Çağatay ve Türkî-i Osmanî” isimli kitabıdır. Bu kitabın Osmanlı ve Çağatay lehçeleriyle nesir ve nazım halinde yazılan önsözlerinden yazarın düşüncelerini ve yaptığı bazı işleri öğreniyoruz. Şeyh Efendi, Çağatayca’yı dünyada bulunan ana dillerden biri ve Lisân-ı Türkî-i Osmanî’nin asıl kaynağı sayıyor... Lisân-ı Türkî-i Osmanî ile önsözündeki bu esas düşüncesini “Mukaddeme-i Çağatay”ında diğer ifadelerle tekrar ediyor: “Bugün Osmanlı ülkesinde kullanılan lisân-ı

² Akçura 2015, 61.

³ Akçura 2015, 114.

⁴ Akdevelioğlu 2015, 205.

Osmaniye, lisân-ı Çağatay'dan, yani Maverâünnehir ülkesinde şimdi kullanılan şubelerdendir.”⁵

Türkçe kaynaklar Buharalı Şeyh Süleyman Efendi'nin Sultan II. Abdülhamid'in İran'da Türkçe eğitim ile ilgili girişiminden şöyle bahsetmektedir:

“II. Abdülhamid'in önemli özelliklerinden biri de Türklük suuruna sahip olması idi ve İslâm cemaatleri içinde en güvendiği unsur da Türkler idi. Bu yüzden dış Türkler ile yakından ilgilendi. Daha saltanatının ilk yıllarında Buharalı büyük Türk âlimi Şeyh Süleyman Efendi'yi Türkler ve Türkmenlerle temas etmek üzere resmî vazife ile Orta Asya'ya gönderdi. Peşte'de toplanan Turan Kongresi'nde de padişahı yine Süleyman Efendi temsil etti. Azerbaycan'da Türkçe öğretimini yasaklayan İran şahı nezdinde teşebbüse geçerek Türkçenin yeniden öğretim dili olmasını sağladı.”⁶

Sultan II. Abdülhamid döneminde imparatorluğun korunması için İttihâd-ı İslam adı altında yürütülen politikalar bağlamında Şii'lerle ilişkilerin geliştirilmesinin de faydalı olacağı düşünülmüş, İslam dünyası ile ileri düzeyde dayanışma ve bunun gerçekleşmesi için çaba sarf edilmiştir. Bu doğrultuda mezhep farklılıklarının Müslümanların birlikte hareket etmelerine engel teşkil etmediği tezi üzerinde özellikle durulmuştur.⁷

Sultan II. Abdülhamid'in İran Azerbaycan'ında Türkçe okulların açılmasını desteklemesi ve İran'ın kuzeybatısında bulunan okullarda Azerbaycan Türkçesinin yasaklanmasına itiraz etmesi, İslam Birliği uğruna Şii-Sünnî çekişmesine son verme çabasıyla birlikte oradaki Türklüğü dikkate aldığına işaret etmektedir.

Sultan II. Abdülhamid'in İran üzerindeki politikalarının önemli bir bölümü Cemaleddin Afganî üzerinden yapılmıştır ve Afganî'nin İstanbul'da bulunması ve faaliyetleri İran-Osmanlı ilişkilerini önemli ölçüde etkilemiştir. Cemaleddin Afganî'nin Farsça olarak kaleme aldığı ve dil esasında millî uyanışı savunduğu “Vahdet-i

⁵ Akçura 1978, 73.

⁶ Küçük 1988: 216.

⁷ Yücer, 2016, s.151.

Cinsiye Felsefesi ve İttihâd-ı Lisânın Mahiyet-i Hakîkiyesi”⁸ eseri bu vizyon doğrultusunda yazıldığı iddia edilebilir.

Cemaleddin Afganî bu eseri yazdığı dönemde Farsça, İran’da altın dönemini yaşamaktaydı ve Ari Farsça⁹ yazma geleneği padişah sarayındaki Türk şehzadelere kadar yükselmişti. Mehmet Emin Resulzade tarafından Türkçeye tercüme edilen bu eserde özetle şu savlar paylaşılmaktadır:

“Cinsiyet (milliyet) dışında saadet yoktur. Lisansız milliyet olmaz. Bütün tabakaların ve sınıfların ifade ve istifadesini sağlayamayınca da lisan meydana gelmez... İnsanlar arasında kapsamı geniş olup birçok fertleri yekdiğerine bağlayan iki bağ vardır: Biri lisan birliği, yani milliyet birliği, ikincisi ise din. Dil birliğinin, yani milliyetin dünyada beka ve sebatı, hiç şüphe yoktur ki dinden daha devamlıdır. Çünkü az bir zamanda değişmez. Hâlbuki ikincisi böyle değildir. Tek bir lisan konuşan ırkı görürüz ki, bin yıllık bir süre içinde lisan birliğinden ibaret olan milliyette bir bozulma olmadan iki üç defa din değiştiriyor.”¹⁰

Siyasi Türkçülük Devri öncesi düşünürlerinden ve Lehçe-i Osmanî sözlüğünün yazarı Ahmet Vefik Paşa, Türk unsurunu ve yaşadığı bölgeleri yeniden tanımladığı zaman Türk coğrafyasını sadece Batı Türkleriyle Osmanlı Türkleriyle sınırlandırmamış ve bütün Türkleri kapsayan bir zihniyeti, Türk coğrafyasını ele almıştır. Ahmet Vefik Paşa, Türkçe konuşulanların tanımını yaparken İran Türkleri dâhil Osmanlı İmparatorluğu coğrafyası dışında kalan Türkçe konuşanları da Türk olarak sunmuştur. Bu bağlamda, Ahmet Vefik Paşa Lehçe-i Osmanî mukaddimesinde şu kanaatlere yer vermektedir:

“Elsine-i Türkîde en mukaddem münteşir olan Oğuz şu’besi Tataristân ve Türkistânı bir zamân Bahr-i

⁸ Bu eser daha sonra Mehmet Emin Resulzade tarafından “Vahdeti Milliye Felsefesi” adıyla Türkçeye tercüme edilerek Türkiye’de yayımlanmıştır.

⁹ Öz Farsça yazım taraftarları Farsçada yabancı kelimelerin dilden temizlemesini istemişlerdir. Bu akım *Ari Farsça* taraftarları olarak bilinmektedir.

¹⁰ Orkun 2000, 32.

Şarkîden Macaristan'a kadar kavrayıp hâlâ Guz lisânı denir anın yenisi Türkmen (Türkmân) lisânı İrân ve Sûriye'yi kaplayıp Anadolu'ya inmiş mürûr-ı zamân ile lehce-i Osmânîyi tevlid etmiştir Fergâna'dan Hind'e doğru yayılıp Halacî lisânı Afgan'a karışmıştır eski şu'belerden Kıpçak lisânı Hive'den Sibir ve Kırgız ve Kuman ve Bulgar gibi Kazan etrafını istilâ etmiştir. Ve Uygur dili Çin taraflarından Kâşgar'a doğru yayılıp andan yedi yüz târîhlerinde Çingizyân akvâmı Türk ve İslimiyyet'e duhûl eylediklerinde Çağatay lisânı mütevellid olup sekiz yüz a'vâmında ziyâde şüyû' bulmuştur. El-yevm Uygur ve Kıpçak ve Çağatay kitâbları Mahbûbu'l-Kulûb te'lîfî gibi güzel eserleri ve husûsen altı yüzden sekiz yüze kadar meydana gelen Selâcık'a Türkmânî ve Osmânî kitâbları kesretle tab' olunup bunların tettebbu'uyla lisânımızın şu'belerinin ihtilâfâtı anlaşılmalıdır.”¹¹

Böylece Orta Çağ döneminden itibaren Acem tabiriyle ele alınan İran Türklüğü Ahmet Vefik Paşa'nın yeni tanımlamasıyla Türk soyuna mensup bir kitle hâline gelmiştir.

Sultan II. Abdülhamid döneminin ilk yılları Türkçülüğün ilk nüvelerinin atıldığı dönem olmuştur. Bu dönemdeki Türkçülerin özelliği, Türk kavramının tanımlaması ve coğrafi olarak Türkçe konuşanların dağılımını belirtmek olmuştur. Bu dönemde Buharalı Şeyh Süleyman Efendi ve Ahmet Vefik Paşa gibi Türkçüler, Türk sözcüğünün tanımını yaparken Osmanlı İmparatorluğu sınırları dışına çıkmış ve İran Türklüğünü, Türk kavramı tanımı içine almışlar ve bu durum kimlik eksenli görüşlerin başlangıcı olmuştur.

Türkçü düşüncenin ileri bir seviyeye taşınmasında Kırım Türkü İsmail Bey Gaspıralı'nın çalışmaları özgün bir yer kapsamaktadır. İsmail Bey Gaspıralı'nın faaliyetlerinin önemli bir bölümünü “Dilde, Fikirde, İşte Birlik” şiarıyla “Tercüman” gazetesi bünyesinde özellikle de eğitim alanında yürütmüştür. Gaspıralı, 1901 yılında yayımlattığı

¹¹ Vural, 2011, 8.

Memalik-i İran¹² eserinde İran'ı Türklerin bolca yaşadığı ve o tarihlerde Türklerin idare ettiği bir coğrafya olarak tasvir etmektedir.¹³

Gaspıralı öncülüğünde yayımlanan “Tercüman” gazetesinin etki alanı sadece Rusya Türkleri ile sınırlı kalmamış ve Türk dünyasının çeşitli bölgelerinde Türk entelektüelliğini ve Türk kitlelerini etkilemiştir. Bu bağlamda Tercüman'ın İran Türkleri içinde de geniş bir kitle tarafından takip edildiği bilinmektedir. Örneğin “Ma'lûmât” dergisinin ilk sayısında Gaspıralı ile ilgili yazıda Tercüman'ın İran'da en çok okunan gazetelerden biri olduğu iddiasına şu cümlelerle yer verilmektedir:

“İbtidâ-yı zuhurunda üç yüz kadar abone ile birkaç seneler epeyce zahmet ve meşakkat çekildiği halde iş ilerlemeğe yüz tutup bugün binlerce abone cem'ine muvaffakiyet elvermiştir. Rusya'dan mâada, 1331'de İran'da, Buhâra'da ve sâir mahallerde en ziyâde okunan bir ceride olmuştur.”¹⁴

Gaspıralı, “Refiklerime Açık Mektup” adlı yazısında birleşik görmek istediği Türk yurtlarını İran Türkleri dâhil şöyle kaleme almaktadır:

“Yirmi milyonu, yirmi isim ile yirmiye münkasım eden isimleri taşıyıp “Kazak Türkleri” “Kırım ve Kafkas Türkleri”, İran, Anadolu, Dala, Fergana, Sibiryâ, Kaşgar, Maveraünnehir, Hoka Türklerini nam-ı hakikisi ile söylemek ve yazmak âdet edilse olmaz mı?”¹⁵

Gaspıralı'nın eğitim alanında başlattığı ceditcilik hareketi İran'ın eğitim sistemine de özgül etkileri olmuştur ve ilk kez İran'ın Tebriz kentinde Usul-i Cedit Mektepleri olarak bilinen yeni sisteme uygun okullar açılmıştır. Bu çerçevede Gaspıralı, Tebriz'e öğretmen göndermesi talibinde bulunan İran Türklerine olumlu yanıt vererek İran'a bu mekteplerde öğretmenlik yapmak için Türk öğretmenler ve Türkçe derslikler göndermiştir. 1894'te

¹² Bu eser İsmail Gaspıralı ile ilgili biyografi çalışmalarda “İran. Resimli Mecmua” olarak bilinmektedir.

¹³ Sarı 2016, 230.

¹⁴ İsmail Gaspıralı, Ma'lûmât, c. I, S. 12, s. 242-243, 13 Ağustos 1311/25 Ağustos 1895

¹⁵ Refiklerime Açık Mektup”, Tercüman, 25 May [Mayıs], 1907, Sayı: 42

Mehdi Tebrizi tarafından Tebriz’de bir usul-i cedit mektebi açılmıştır.¹⁶

Akçura’nın Türkçülüğün “İkinci Faal Devri” olarak ele aldığı ikinci dönem düşünürleri içinde İran Türklüğü bağlamında Hasan Bey Zerdabi’nin faaliyetleri öne çıkmaktadır. Zerdabi, Rusya Türklerinin ilk Türkçe gazetesi olan “Ekinci” gazetesinin sahibi ve başyazarı olmuştur. Azerbaycan Türkçesinde yayımlanan bu gazete eğitimde yenileşme, kadın hakları, din ve bilimde modernleşme gereksinimini dile getirirken Türk dünyasında dil birliği savunuculuğu yapmıştır. Hasan Bey Zerdabi’nin yayımladığı “Ekinci” gazetesi yalnız Rusya Türkleri için yeni bir başlangıcın ilk aşaması değil aksine İran’ın modernleşmesinde ilklere imza atan aydınların etkilendiği bir merci olmuştur.

İlk sayısı 22 Temmuz 1875 tarihinde yayımlanan “Ekinci” gazetesi, Azerbaycan’ın ilk millî gazetesi olma özelliğini taşımaktadır. Zerdabi, halkı gaflet uykusundan uyandırmanın, eğitim ve ilimle ilgili düşüncelerini geniş kitlelere anlatmanın yolunun, ana dilde bir gazete çıkarmaktan geçtiğini düşünmüştür.¹⁷

Ekinci’nin İran Türklüğü’nün millî bilincinin uyanışındaki en önemli rolü dil birliği, eğitimde yenileşme ve dinde reform gereksiniminin dillendirmesidir. Zerdabi, Ekinci’nin 6. sayısında dil ve millet ilişkisine şu cümlelerle değinmektedir:

“Dil bir milletin diğer milletlerden farklı olan terennümü ve konuşmasıdır. Dil bir milletin ses dünyasıdır. Her millet kâinatı, duygu ve düşünceleri ayrı şekilde seslendirmiş, ayrı şekilde ifade etmiştir. Dil düşüncenin aynasıdır. Onun için dil bir milletin düşünce sistemini gösterir... Bir milleti ayakta tutan, bir milletin varlığını sağlayan ve devam ettiren, bir insan topluluğuna sarsılmaz bir birlik yaratan, milli mensubiyet duygusunun, bir millete sahip olma hissinin canlı ve fiili misalini teşkil

¹⁶ Özkaya 2013, 59.

¹⁷ Yeşilot 2003, 73.

eden, bir milletin insanlarını birbirine yaklaştıran ve bağlayan unsur olarak dilin oynadığı rol çok büyüktür.”¹⁸

Zerdabi, Ekinci'nin 6. sayısında “Ders Kitaplarının Ana Diline Tercüme Olup Mekteplerde Tedris Vesaiti Gibi İstifade Edilmesinin Zaruriliğinden”¹⁹ ve 19. sayısında “Yeni Tipli Mekteplerde Ana Dili Tedris Etmenin Vacipliği”²⁰ adlı makalelerinde Türklerin yaşadığı bölgelerde modern okulların açılması ve eğitim dilinin Türkçe olmasını savunurken “Ekinci” kapatıldıktan sonra “Hayat” gazetesinin 6. sayısında yazdığı “İttihad-ı Lisan”²¹ adlı makalesinde dilin ölmemesi için okullarda eğitilmesi gerektiği ile ilgili düşüncesini sürdürmüş ve Farsça yazı yazan aydınları sert şekilde eleştirmiştir.

Akuçura'nın “Üçüncü Faal Devre” olarak nitelendirdiği ve siyasal Türkçülüğünün üzerine inşa edildiği dönemin öncü isimlerinden Ahmet Cevdet Bey'in İran Türklerinin Türklük uyanışının önemini Türk dünyası açısından şöyle özetlemektedir:

“Ahmet Cevdet Bey'in çıkardığı İkdam gazetesinin yayınları sansür edildi. Kamus-i Türkî, Seyahatname, Türk Tarihi gibi eserler de yasaklandı. Bu idari baskıya rağmen Türk aydınları bir yandan Osmanlı İmparatorluğunu yaşatmak, öte yandan çoğunlukla Rusya, kısmen de İran hâkimiyetinde olan Türkleri millî benliklerine kavuşturmak için mahdut mücadeleyi sürdürdüler.”²²

Türkiye’de dilbilimin gelişip yerleşmesinin öncülerinden Necip Asım Yazıksız ise İran Türklerine değinmek isterken İran’da hüküm sürmüş Türklerin dil politikalarını eleştirerek Türk diline itinasız davranmaları üzerinde durmuştur. Yazıksız’a göre “Eski İran tarihinin, mit ve hurafelerinin her beytini Firdevsî Tûsî’ye bir altına yazdıran Mahmud-ı Sebüktingin olmasaydı Farsça belki bu kadar gelişmezdi. İran’ı elde eden Türk hanedanları Farsçayı korumasalardı belki Sâdiler, Câmiler yetişmezdi.

¹⁸ Ekinci, No: 16, 11 Temmuz 1876, s.2-3 (Yeşilot 2012: 117).

¹⁹ Ekinci, No: 6, 29 Mart, 1876, s.1-2.

²⁰ Ekinci, No: 19, 8 Ekim 1876, s.1-2.

²¹ Zerdabi, İttihad-ı Lisan, Hayat, No: 9, 11 Ocak 1906, s.1.

²² Türk Ansiklopedisi (1983), c. 32, s.3, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi

Şairlerin hayatını anlatan eserlerde, Ali Şir Nevâî'nin Mecâlisü'n-Nefais'inde yüzden fazla Türkoğlu İran şairi vardır. Türkler yalnız İran dilini muhafaza, edebiyatını teşvik, maarifini yaymakla kalmamışlar, Araplara da tatbiketmişlerdir. İşte İslamiyetin o andaki en büyük şairi olan Mütenebbî de Yemînüd Devle'nin atıfet ve himayesine mazhar olmuştu. Bunu da hatırlatalım.”²³

Kısacası “Siyasi Türkçülük Devri” öncesi düşünürlerin İran Türklüğü ile ilgili çalışma ve bakış açıları, kültürel boyuttan siyasal boyuta taşına bilecek bir serüvenle ilerlemektedir. İran Türkleri, Türkçü düşünürlerce ilk etapta II. Abdülhamid döneminde İttihad-ı İslam politikaları bağlamında Şîî-Sünnî birliği açısından önem arz etmeye başlamıştır ve İran Türklerinin önemi ciddi şekilde hissedilmiştir. Bu doğrultuda Türkçü düşünürler Türk kavramını yeniden tanımlamaya çalışırken yeni Türk kavramında Türklük, Osmanlı sınırları dışına çıkıp İran Türkleri, Türk dünyası coğrafyasında yer almıştır. Ayrıca Türk dünyasında eğitim alanında başlayan yenilikçi hareketler İran Türkleri üzerinde de belli başlı etkiler bırakmış ve İran'ın Türk bölgelerinde yeni usullerle idare olunan Türkçe okullar açılmıştır.

Siyasi Türkçülük Devri Düşünürleri ve İran Türklüğü

Akçura'nın “Türkçülüğün Tarihi” eserinde “Siyasi Türkçülük Devri”, dördüncü faal devre olarak ele alınmaktadır. Bu dönem düşünürleri içinde en çok Ali Bey Hüseyinzade (Turanî) ve Ahmet Ağaoğlu, İran Türklüğü üzerine yoğunlaşmıştır.

Ali Bey Hüseyinzade'nin İran ve İran Türkleri hakkında kaleme aldığı birçok yazısının ana konusu, İran Meşrutiyet Hareketi, Kaçar-Osmanlı ittifakı gereksinimin dillendirmesi ve Türk kimliği merkezli Şîî-Sünnî rekabetine son verme çabası ile ilgili olmuştur. Ali Bey Hüseyinzade'nin yazılarından İran'da hâkim olan Kaçar

²³ Sarıay, 2012, s.63.

Hanedanı'nın Türk soyundan geldiğine oldukça önem vermiş ve İran'ın Batılı güçlerin bölgeye yönelik politikalarında önemli engelleyici rol oynayabileceğine inanmıştır.

Hüseyinzade 1904'de yayımlanan "Mektup-i Mahsus" başlıklı yazısında Türk birliği ve mezhep ilişkisi ile ilgili düşüncelerini şu cümlelerle aktarmaktadır:

"Müslümanlar ve bilhassa Türkler, her nerede olursa olsun, ister Osmanlıda, ister Türkistan'da ister Baykal Gölü'nün etrafında ya Karakum civarında olsun, yekdiğerlerini tanıyacak, sevecek, Sünnîlik, Şûlik ve daha bilmem nelik anlamlarıyla taassup-i mezhebi azaltıp Kuran-ı Kerimi anlamağa gayret edecek olurlarsa elvermez mi?"²⁴

Hüseyinzade 1906 yılında "Hayat" gazetesinin 173. sayısında Hürriyet ve Vatan-ı Ferdevsi başlıklı yazısıyla Kaçar Padişah'ı Muzafferettin Şah'ı şu övgü dolu sözlerle ele almaktadır:

"Revzey-i münevver-i İran, adı istibdat ve mutlakıyet olan o taşın zulmetinden, tazyikinden aza ve cefasından hilas ediliyor! Türk neslinden olan yeni bir hükümdarın, Teymurun bütün zaferlerine bedel büyük bir muzafferiyete nail olur! Yaşa Muzafferettin, yaşa! Şaha, şehensaha, Hısrov'a, Keyhısrov'a! Çok yaşa! Şimdi senin tacında parlayan yakutlar, zümrütleri, elmasları kopar at! O taşlar neye lazımdır! Hak ve adalet, insaniyet, müsavat ve hürriyet kadar parlak, rengârenk, pertivefza, şe'se'epaş, cevahir m olu! Koy bu cevahir senin tacında berk vursun!"²⁵

"Füyuzat" gazetesinin ilk sayısında İcmal adlı yazısında İran ve Osmanlı'daki reform hareketlerine değinen Hüseyinzade, bu iki ülkenin kader birliğiyle ilgili şu düşünceyi ileri sürmektedir:

"Diğer taraftan Osmanlı maarif-perverleri, Türk hürriyet mücahitleri sayı-yi Hamid'de merhum Mithat Paşa kanuni esasının hasretini çekip durmakta iken, İran

²⁴ Hüseyinzade, 2007, 30-32; Turanî, Ali, "Türk" Gazetesi, Sayı: 56, 24 Taşrini-Sani 1904.

²⁵ Hüseyinzade 2007, 145-147.; H.A, "Hayat" Gazetesi, Sayı: 173, Yıl: 1906.

memalikinde Muzafferettin Şah gibi necip ve vatan-perver bir hükümdarın himmeti alem-pesendide-si ile mühim-mühim ıslahat icra olunarak kanuni esasi kusurlu, kusursuz yavaş-yavaş meydana çıkıyor. Biz “Hayat” sütunlarında derç olunan “Vatan-ı Ferdevsi ve Hürriyet” serlevhalı makalemizle bu ıslahatı alkışladık, yine de alkışlarız... İran’ın Osmanlı’nın başı bu suratla karmaşıktı iken Avrupa devletleri Şark’ın ahvalini nazarı dikkatle tarassuttan bir an geri durmayıp müşahidatlarından yeni bir tarzda istifade yollarını arıyor. Rusya’nın ahvali hazırından naşı Avrupa muvazine-yi siyasi rihnedar olduğu için devletler yeni-yeni ittifaklar teşkiline kalkışıyorlar. Teşebbüs olunan bu yeni ittifaklarda esas madde çok kere İslam memleketlerinin umur-i dâhiliyesine ticaret ve iktisat y nüfuz-i siyasi bahaneleriyle müdahile, İran’da, Osmanlı’da, Fas’ta ya Afganistan’da serzede-yi zuhur olan ya olacak bulunan ahvali cedidiye-ye karşı ne suretle hareket etmek meselelerindendir.”²⁶

Ali Bey Hüseyinzade, “Füyuzat” gazetesinin ikinci sayısında “Vakayı Âleme Bir Nazar” yazısında Mısır’da yayımlanan “Türk” gazetesinin İran’daki anayasacı harekete yaklaşım biçimini ve İran Meşrutiyet Hareketini İngiltere’ye bağlamasını eleştirmiş ve Türkiye’nin İran’daki değişimi desteklemesi gerektiğini savunmuştur. Bu doğrultuda Ali Bey’in üzerinde durduğu gerekçeler ve nedenlerden biri de İran’ın kuzeybatısında yaşayan Azerbaycan Türklerinin önemi olmuştur. Ali Bey bu düşüncesini şu şekilde açıklamaktadır:

“Bu numaramız İran’da vaki hareketi inkılabın silsileyi vukuatından bir vakıayı mühimi ıraya eden bir levha ile müzeyyen ve musavverdir. Tahran uleması ile ahaliden büyük bir fırka İngiliz sefarethanesine müracaat ediyor... Mısır’da çıkan “Türk” gazetesi bu hususta bazı mütalaatta bulunuyor. Lakin mütalaat yanlıştır. Bu yanlışlıklar nereden ileri geliyor? Eski Türklerin yanlışlıklarının menbeyi müteatditdir. Bizim bunlara işimiz yoktur. Bizim için yeni Türklerden bazı fırkaların menbeyi

²⁶ Hüseyinzade, 2007, s.155-158; H, A, “Füyuzat”, Sayı:1, Yıl: 1906.

zelaleti daha mühimdir. Bunların zelaleti, sehiv ve hataları nereden neşet ediyor? Bunlar her vakit yanıltan üç meseledir: Meselelerin birisi Sünnîliyi, Şiîliye ayrı-ayrı bir şey hesap edip İslamiyet'i hakkıyla anlamamalarıdır, ikincisi hilafet bahsini İslamiyet'le karıştırıp âlemi İslam'a menafî-i hilafet noktayı nazarından bakmalarıdır, üçüncü mesele ise sülale bahsi olup Türklüğü Osmanlıktan, yani Hanedanı Ali Osman'a merbut bilmekten ibarettir... Bizim ise Âlemi İslam'da ya Âlemi Etrak'ta ehemmiyet verdiğimiz, raptı kalp ettiğimiz, meyil-ü muhabbet bağladığımız şey ne mezheptir, ne hilafettir ve ne de filan, ya filan sülaleyi hükümdardır. "Türk" zannediyor ki İran'da vaki hareketi İnkılâp-ıye İngiliz teşvikatının eseridir. Bir ferdin sinni buluşa yetişmesi etrafında olan insanlardan kimsenin eseri teşviki olmayacağı gibi İranlılarında davayı hürriyet ederek bu yolda asarı buluş göstermeleri İngiliz eseri olamaz. İngilizlerin âlemi siyasette en büyük hünerleri hadiseler türetmekte olmayıp belki binefsa husule gelen hadiselerden istifade eylemeleridir. İran hadisatından İngilizler ne yolda istifade ediyorlar ve edecekler o bahsi ahır lakin her halde hadisatı mezkûra İngilizlerin keyfi ile hâsıl olmamıştır... İran ahalinin mücahitet-i hürriyetperveranesinde İngiliz parmağı görmek ve hususi İngilizlerin hilafet ve ittihadı İslam korkusu ile Hindistan'ı müdafie etmek tedbirlerinin mahsulü kimi telakki etmek hatadır. Bizim itikadımızca İran'daki ahval bir taraftan İranlıların haddi buluş-i içtimaiye yetişmeleri ile diğer taraftan Rusya inkılabının aksi sedasının neticesidir...

Kavmiyet bahsine gelince malumdur ki Rusya ahalisinin bir kısmı Türklerden ibaret olduğu gibi İran'ın da bütün ciheti şimali bilhassa Azerbaycan kıtası Türk'tür. İran'ın eyaleti cenubiye gelince burada sakin olan Farsların adet, ahlak ve hatta lisanca Türklerden o kadar farkı yoktur, hatta lisanca diyoruz çünkü her iki dil Müslümanlaştığı için birbirlerine o kadar takarrüp etmiştir ki cüzi bir himmetle Fars, Türk'ün, Türk Fars'ın lisanını anlayabilir, çünkü fark lügatlerde olmayıp ancak kaidelerdedir... İran Farsları'nın kanı Türk ve Fars kanlarından ibaret olduğu

gibi İran Türkleri'nin de kanı aynı enasirden mürekkeptir. Hal ve keyfiyet bu merkezde iken İran'daki hareketi hürriyet keranenin sebebinin İngiliz hükümeti parmağının ucunda değil, Rusya cemaatinin kalbinden feveran eden ateşi hürriyetin İran'a düşmüş şerarelerinde aramalıdır.”²⁷

Ali Bey Hüseyinzade çok sevdiği Kaçar Hanedanı Padişah'ı Muzafferettin Şah'ın vefatı üzerine Füyuzat'ın 7. sayısında Muzafferettin başlığıyla kaleme aldığı yazıda Osmanlı Türkleri ve İran Türkleri arasında oluşan birlik havasından şöyle bahsetmektedir:

“Muzafferettin Şah vefat etti... Lakin öyle bir kipte-bahşa bir surette vefat etti ki hiçbir şairin hatır ve hayaline o yolda bir vefat gelmemiştir. Muzafferettin Şah'ın vefatı şairin arzu ve tasavvur ettiği mevtin mafevkindedir... Muzafferettin Şah devrinde yaşamış olduğuma fahrediyorum. Merhum müşarileyhi bende görmüş idim. Fakat alelumum bir cemaatin bir hükümdarı görebileceği surette görmüş idim. Bu nailiyyeti- didar ancak birkaç saniyeden ibaret olsa da onu tarif ve hikâye etmek isterim. Çünkü o an zarfında hâsıl ettiğim hissiyat ve efkârım bütün mesumatıma değer. Bört beş sene akdem ben İstanbul'da idim. Muzafferettin Şah da o zaman Avrupa'ya sefer ederken İstanbul'u dahi ziyaret edip Sultan Hamid hazretlerine birkaç gün misafir oldu. Bütün İstanbul cemaati Şah'ı görmeğe fevkalade heves ediyor idiler... İstanbul'da seyahati ittihadı İslam'a büyük bir çığır hazırlıyordu... İşte böyle bir Şah'ın didarına müştak olan İstanbul halkı müşarileyhin güzergâhlarına akın-akın, fevç-fevç yığılıp anı çar-çeşm ile gözlüyor idiler. Bir gün Muzafferettin Şah “Yıldız” sarayından kalkıp İstanbul'daki İran sefarethanesini teşrif ve o vakit sefir bulunan Ela-ül-Mülk Mirza Mahmut Han'ı bahtiyar etti. Bu münasebetle güzergâhı İstanbul'un en muteber sokaklarından olan Babi-Ali caddesine geldi. Şah'ın aynı tarik ile saray avdet edeceğini haber aldığımızdan bizde birkaç yoldaşla oraya gittik. Mezkûr caddede öyle bir insan kalabalığı var idi ki orada en cüzi bir hareket dahi

²⁷ Hüseyinzade, 2007, s.158-164.; Hüseyinzade, A, “Vakayı Âleme Bir Nazar”, “Füyuzat”, Sayı:2, Yıl: 1906.

esir idi. Kalabalıktan caddenin ortasında Şah'ın böyle gerdünesi çetinlikle geçebilecek ancak dar bir yol kalmış idi. Cemaatin kısmı azimini Osmanlılar ile İran Türkleri teşkil ediyordu... Kolalı bir gömlek üzerine siyah bir sitre giyinmiş Avrupa kıyafetiyle bir Osmanlı yanında bulunan uzun elbiseli bir İranlı'ya diyordu ki:

- Efendim, Şah'ınız iyi bir adama benziyor. İran mesut ve bahtiyar bir memleket olacaksa bunun devrinde olacaktır...

İranlı ise Osmanlı'ya diyordu ki:

- Efendim, İran'la Osmanlı'ya her şeyden akdem ittihat ve ittifak lazımdır. Bu iki devlet arasında kavi bir ittihat olursa, İran'da, Osmanlı'da ve bütün âlemi İslam da terakki eder. Yoksa Avrupalılar terakkimize mani olabilirler. Şahımızdan biz razıyız, çünkü buraya ittihat niyetiyle gelmiştir.

Osmanlı:

- Şüphesiz efendim, şüphesiz! Bize her şeyden akdem ittihat lazımdır. Çünkü cümlemiz İslam'ız, İslam kardeşiyiz...

İşte İstanbul'da Babi-Ali caddesinde Muzafferettin Şah'ın güzergâhına yığılan cemaatin efkârı tahminen bu müzakerede idi.”²⁸

Ali Bey, İran Meşrutiyet Devrimi'nin katı bir savunucusu olmasına rağmen Füyuzat'ın 19. sayısında çağdaş değerlerle sonuçlanan dünyadaki devrimleri “Ahvali Âlem” ve “Diri Müstehaseler” başlıklı yazıyla ele alırken İran Meşrutiyet Hareketi'nin bazı odaklar tarafından yolundan saptırıldığını sert dille şöyle eleştirmiştir:

“İran hakkında, İran inkılabı hakkında da bir fikir edinmek isterdik. İran inkılabı tezelsüldür dedik. Bu tezelsülün neticesi ise İran'ın bu an bir kaos bir heyula haline girmesidir... İki de birde şehirlerde ihtilaller, gürültüler, patırtıları tatiller oluyor, dükkân-pazar bağlanıyor. Halk postahanelere, telegraf başlarına koşuyor, sabırsızlıkla Tahran'dan bir haber gözlüyor. Sonra bir telgraf geliyor ki, Şah “Kanuni Esasi”yi

²⁸ Hüseyinzade, 2007, s.200-208.; Hüseyinzade, A, “Muzafferettin”, “Füyuzat”, Sayı:7, Yıl:1906.

imzaladı. Anlamıyoruz ki, bu kanuni esasi kaç defa daha imzalanacaktır!... Hükümet bir gün meşruta bir gün meşrua oluyor, daha sonra ne meşruta ne meşrua oluyor... Bütün bu ahvalden İran müstehaselerinin henüz canlı bulunarak İran ülkesini anarşiye tarikiyle mehv ve inkıraz uçurumlarına sürükledikleri anlaşıyor, lakin aynı zamanda da her taraftan bir “Ya Sahib-ül Zaman!” feryadıdır kopuyor.”²⁹

Siyasi Türkçülük Devri’nin diğer önemli siması olan Ahmet Ağaoğlu dönemin diğer Türkçü düşünürlerine kıyasla İran üzerine yoğunlaşan bir başka düşünürdür. Ali Bey Hüseyinzade ile mücadele arkadaşı olmasına rağmen İran ve İran Türklüğüne bakış açısı Ali Bey’den önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Ali Bey Hüseyinzade, İran’ın Şîi kimliğini dikkat odağına alırken İran’ın bölgedeki oyun bozucu potansiyeline vurgu yaparak Osmanlı-Kaçar ittifakını savunmaktadır. Oysa Ahmet Ağaoğlu İran ve İnkılâbı, Şîi Dini’ndeki Mezdeki İnançlar, İslam ve Ahund ve İran’ın Mazi Haline Bir Nazar gibi eserleriyle İran Türklüğüne eleştirel bir açıdan yaklaşmaktadır.

Ahmet Ağaoğlu Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan önce İran ile ilgili kaleme aldığı İran ve İnkılâbı, Şîi Dini’ndeki Mezdeki İnançlar (Fransızca), İslam ve Ahund ve İran Mazi Haline Bir Nazar eserleriyle birlikte Fransa’nın Nouvelle Revue Française dergisinde İran’la ilgili çeşitli yazılar yayımlatmıştır.³⁰

²⁹.Hüseyinzade, 2007, s.247-249.; H,A, “Ahvali Âlem ve Dirî Müstehaseler”, “Füyuzat”, Sayı:19, Yıl:1907.

³⁰ Ahmet Ağaoğlu’nun bu dönemde İran ile ilgili Nouvelle Revue Française dergisinde kaleme aldığı bazı yazılarının başlığı: “La societe Persane: la femme Persane, La Nouvelle Revue, 69, mars-avr. 1891.”, “La societe Persane: le clerge, La Nouvelle Revue, 70.mai-juin 1891.”, “La societe Persane: la religion et les sects religieuses, LaNouvelle Revue, 73, nov.-dec. 1891.”, “La societe Persane: le theatre et ses fetes, La Nouvelle Revue, 77, juil-aout. 1892.”, “La societe Persane: l’instruction publique et la litterature, La Nouvelle Revue, 79, nov.-dec. 1892.”, “Le monde musulman, a propos dun livre recent, Revue Politique et Litteraire, L, 10, sept. 1892.”, “La Perse et les Anglais”, Revue Politique et Litteraire, LI, 6, fev. 1893.”, “La societe Persane: le gouvernement de la Perse et letat desprit des Persans”, La Nouvelle Revue, 84, sept.-oct. 1893.”, “La societe Persane: les Europeens en Perse”, La Nouvelle Revue, 84, sept.-oct. 1893.”, “La Perse economique, financiere et commerciale, Journal des economists, 5e serie, 13, 1893.”(Süleymanlı 2007: 6).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra ise "Cumhuriyet" gazetesinde kaleme aldığı yazılarında şu başlıklarla İran ve İran Türklüğüne değinmiştir: "Yeni Türkiye, Yeni İran, Cumhuriyet, no: 3630, 15 Haziran 1934.", "İnkılâptan Evvel, Cumhuriyet, no: 3631, 16 Haziran 1934.", "Nasıreddin Devri, Cumhuriyet, no: 3632, 17 Haziran 1934.", "İran'da Fikir İnkılâbı, Cumhuriyet, no: 3633, 18 Haziran 1934.", "İran Nasıl Uyandı?, Cumhuriyet, no: 3634, 19 Haziran 1934.", "İnkılabın Tarihçesi, Cumhuriyet, no: 3635, 20 Haziran 1934.", "Muzafferredin Şahın Vaziyeti, Cumhuriyet, no: 3637, 22 Haziran 1934.", "Mehmet Ali Devri, Cumhuriyet, no: 3638, 23 Haziran 1934.", "Meşrutiyetin İlanı, Cumhuriyet, no: 3639, 24 Haziran 1934."³¹

Ağaoğlu'nun İran ile ilgili düşünceleri iki döneme ayrılmaktadır. Fransa'da öğrenciyken İran milliyetçisi gibi çıkış eden Ağaoğlu, İttihat ve Terakki üyeleri ile tanıştıktan sonra Türkçü çizgiye yönelmiş ve ömrünün sonuna dek bu çizgide devam etmiştir.

Ağaoğlu, Türkçü kimliğiyle İran Türklüğü ile ilgili kaleme aldığı yazılarında İran Türklerini kendi etnik kimliklerine itinasız kalmak ve daha çok Fars kültürü hizmet etmekle eleştirmektedir.

Ağaoğlu, Şiilik ile Fars kültürünü karşılıklı ilişki içinde nasıl geliştiğini 1892'de Londra'da katıldığı "Dokuzuncu Oryantalist Kongresi'nde"³² sunduğu tebliğde şu cümlelerle aktarmaktadır:

"Bir insan eğer İran'da aydınlığın, ilmin, saflığın ülkesi olma özelliğini görmüyorsa, eğer İran'ı dünyanın, hatta evrenin kaderinin bağlı olduğu merkez olarak görmüyorsa Şii değildir. Bir kelimeyle söylersek Şii olmak; İranlı olmak, onun geçmişini bir bütün olarak kabul etmek, kendisini oraya bırakmak, onun zaferinden gururlanmak, onun üzüntülerinden hüznlenmek ve onun ümitleriyle ümitlenmektir. Bilin ki Şiilik kelimenin gerçek anlamıyla bir din değildir, bir siyasi parti özlemi de

³¹ Süleymanlı, 2007, 7.

³² Transactions of the Ninth Congress of Orientalists - London, 1892 , Vol. II, Kraus Print, 1968, s. 505-14.

değildir. Ama Şiîlik İran'ın milli ruhuyla doludur ki bu ruh geçmişle bugünün, Mazdekçilikle İslamiyet arasındaki bir uzlaşmanın asırlar boyunca almış olduğu bir özdür. İran milli ruhunun bir sentezidir.”³³

Ahmet Ağaoğlu'nun İran Türklüğü ile ilgili genel kanaatini “Sebilürreşad” dergisinde “İran'ın Mazi Haline Bir Nazar” başlığıyla kaleme aldığı seri yazılarının 105. sayısındaki şu paragrafıyla özetlemek mümkündür:

“Zaten her yerde olduğu gibi İran'da da Türkler hükümet ve temellük-i zahiri ile iktifa ederek bütün suunat-ı hayatiyeyi yerli ahaliye bırakmışlar! Türkler yalnız askerlik ve me'muriyet vazifelerini 'uhdelerine alarak intizam ve hıfz-ı memleketle uğraştıkları halde erkân-ı hayatı teşkil iden ticaret, iktisadiyat, edebiyat, 'ulum u fûnun gibi umur-ı mühimmeyi yerlilere bırakmışlardır. İşte Türklüğün en za'if tarafı! Bu kavim bütün tarihinde kat'iyen hiss-i kavmiyet ne olduğunu düşünmemiş: bunlar nereye varmışlarsa oralı olmuşlardır. Oranın ruhu ile ruhlanmışlardır, rengi renklenmişlerdir! İstanbul'da Bizans 'adatını almışlar, Asya'nın garbında Arablaşmışlar; vüstaında Farisileşmişler, Hindistan'da Hindleşmişler, Türkistan-ı Şarkide de Çinleşmişlerdir!”³⁴

Akçura'nın sunduğu kronolojide ismi geçmeyip ama Siyasi Türkçülük Devri'nin düşünürleri kadar İran üzerine yoğunlaşan ve bu düşünürlerle birlikte mücadele eden önemli isimlerden biri Mehmet Emin Resulzade'dir. Azerbaycan ve İran tarihindeki oynadığı rol ve bıraktığı etki itibariyle çağdaş Azerbaycan ve İran tarihinin önemli figürlerinden biri olan Resulzade, Ağaoğlu ve Hüseyinzade ile “Hayat”, “İrşad”, “Terakki” ve başka gazetelerde birlikte çalışmıştır.

Mehmet Emin Resulzade'nin İran ile ilgili çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanan birçok yazısı bulunmaktadır. Ancak bu yazılar içinde en dikkat çeken yazısı “Türk Yurdu” dergisinde İran Türkleri başlığıyla yayınlanan ve

³³ Süleymanlı, 2007, s.88.; Ahmet Ağaoğlu'nun bu tebliği Türkiye'de Prof. Dr. Ümit Meriç tarafından Fransızcadan Türkçeye tercüme edilerek yayınlanmıştır.

³⁴ Gündoğdu, 2007, 122.

daha sonra kitaplaştırılan eseridir. Mehmet Emin bu eserinde İran Türklerinin tarih, edebiyat ve siyasi durumlarıyla ilgili düşüncelerini paylaştıktan sonra şu genel kanaatini ortaya koymaktadır:

“Elde tahkiki bir istatistik olmadığından İran'ın nüfus adedi muhtelif olarak rivayet ediliyor. İranilerin kendi aralarında pek münteşir bir telakkiye bakılacak olursa, ahali 30 kürur (15 milyon)a balığ olmak lazım gelir...

İran Türkleri başlıca Azerbaycan'da sakin oluyorlar. İran Azerbaycan'ı İran'ın şimal tarafında vakidir. Ve İran'da mevcut sekiz eyaletin en mühimidir...

İran Türkleri ve İran Türklüğü denildiği vakit hatıra ale'l-ekser Azerbaycan gelir. Hâlbuki 3 milyon Türk'ten takriben iki buçuk milyonunu ihtiva eden şu kıt'adan başka İran'ın sair yerlerinde, hatta İran-ı kadimin merkezi olan Şiraz etrafında bile Türkler vardır. Bunlar, adedleri 350 bini tecavüz eden Kaşkailerdir... İran'ın şimalinde Esterabad ve Gümüştepe havalisinde, Rus Türkistanı ve Maveray-ı Hazar ile hemhudud olan Türkmen kabileleri de göçebe ve aşiret halinde yaşayan Türklerdir. Bugün İran şahlığına hâkim Kacar sülalesi bu Türkmen kabilelerinden birine mensubdur... Tahran havalisinden Zerend, Kerec, Har ve Veramin dahi kısmen Farslarla karışık yaşayan Türk köyleri ve kabileleri olduğu gibi Kazvin ve Hemedan şehir ve vilayetlerinin bir kısım sekenesini de Türkler teşkil ederler...

İran'da Türkler, ne Rusya'da olduğu gibi mahkum ve ne de Türkiye'de olduğu gibi hakim bir millet değildirler. İran Türkleri, asıl İranlı olan Farslarla hukukta müsavi vatandaş halinde bulunuyorlar: Aynı hakları, aynı imtiyazları haizdirler; ögeylik çekmezler. Beş yüz seneden beri İran'da hükümrân olan padişahlar hep Türk ırkından geldiler; bugün icra-yı saltanat eden Kaçar sülalesi de Türkmen kabilelerinden bir kabileye mensuptur. Fakat İran hükümdarlarının Türk olması Türklere hususi bir imtiyaz bahşetmediği gibi, Fars milletinin tazyikine de sebep olmamıştır. Hükümdarların Türklüğüne rağmen

memleketin lisan-ı resmisi Farisi kalmış ve merasim ve teşrifatta hep Farisi an'anatı muhafaza olunmuştur...

Şülik İran Türklerini o kadar farslaştırmıştır ki, şimdi onlar kendilerini Türkleşmiş Fars, yani aslen İranlı telakki ederler!... İran Türkleri inkılabın yalnız maddiyatını değil, maneviyatını da idare etmişlerdir. Tebriz adeta İran efkar-ı ahraranesinin bir nazım-ı mutlakı olmuştur, meşrutiyetin bir derece istikrarından ve Meclis-i Milli'nin küşadından sonra da Türklerin hayat-ı siyasiyede ehemmiyetleri artmış ve adedlerinin nisbetinden fazla faaliyetleri görülmüştür...

Türk inkılabçıları, Türk mebusları, Türk encümenleri dediğimizde bunların mahz Türklük namına hareket ettikleri düşünülmesin. İran Türk meşrutiyet-perverleri Türklüklerini düşünmediler; bütün fedakârlığı ancak İranlılık ve vatan-ı müsterek namına icra etmişlerdir... Azerbaycan'da lisan-ı resmi ve ilminin Farisi olduğunu evvelki makalelerimizde yazdı idik. Lisan-ı tahririn de Farisi olduğunu beyan edersek, artık İran Türk edebiyatının nasıl gayr-i müsa'id muhitte doğup yaşadığı anlaşılır. Bütün İran'da tedrisat hep Farisidir; yazıp okumak Farisi öğrenmeden ibaret; okuyup yazabilen Türkçe'yi müşkülâtle okur... Arapça nasıl bir lisan-ı dini ise Farisice de o derece bir selahiyet ve nüfuzu haiz lisan-ı tahrirdir. Türkçe konuşulur, Türkçe nutuk edilir, Türkçe vaazlar söylenir. Fakat yazıya gelince hep Farisi kesilir. Lisan-ı Farisi'nin bu derece maddi ve ma'nevi ta'ammümü İran Türk üdeba ve şuarasının bir Farisi edib ve şairi olmalarına ve eserlerini Farisice yazmalarına sebep olmuştur...

İlanı meşrutiyetten sonra İran-Türk edebiyatında ufacak bir eser-i teceddüd ve terakki görüldü. İntişara başlayan birçok asar-ı mevkute meyanında Türkçe gazete neşri de tecrübe edildi. Bu gazetelerden biri Tebriz'de diğeri de Urmiye'de neşr ediliyordu... Azerbaycan Türkleri, Kafkasya'da Azerbaycan şivesinde neşredilen Türk gazeteleriyle Osmanlı matbu'atını da biraz okurlar, hele Tiflis'te çıkan meşhur müdhike gazetesi Molla Nasreddin Azerbaycan'ın her tarafında intişar ettiği gibi,

Azerbaycan'dan mezkûr gazeteye yazı gönderen yerli muhabirler de vardır. Azerbaycan'da meşhur İstanbul gazetelerinin daimi abonmanları vardır; İstanbul'da neşrolunan kitaplar orada az çok okunur... İran-ı kadimin merkezinde Sa'dilerin Hafızların maskat-ı re'si olan Şiraz'ın etrafında, Fars memleketinin ta göbeğinde milli hayatlarını hiç değiştirmeksizin yaşayan bir Türk ilivardır ki, İranilerin bile birçoğu onların Türk olduğunu ve yahud oralarda küçük bir "Türkistan" bulunduğunu bilmiyorlar... Kaşkai, yazın yaylaklarda, kışın kışlaklarda göçebe hayatıyla yaşar, 350 bin nüfusa malik büyük bir Türk ilidir... Kaşkailer pek eski zamandan beri cenubi İran'ın diğer mühim bir ilini teşkil eden Bahtiyarilerle rekabette bulunmuşlardır...³⁵

Akçura'nın "Türkçülüğün Tarihi" eserinde sunduğu kronoloji bağlamında Siyasi Türkçülük Devri düşünürlerinin İran Türklüğünü kavrayış biçimleri ve düşüncelerinin ana hatlarını İran Türklerinin kendi etnik kimliklerine yönelik duyarsızlıklarını eleştirmek ve Şii mezhebinin Fars milliyetçiliğiyle özdeşliği ve bölgesel tarihin Şii-Sünnî rekabeti çerçevesinde süregelen Türk tarihinde yol açtığı olumsuzluklar yönünde olmuştur. Buna rağmen bu düşünürler İran Türklerinin Türk Birliği çerçevesinde oynayabileceği kilit role değinmektedirler. Nitekim İngiliz akademisyen ve istihbaratçı Edward Denison Ross'un İstanbul'dan Büyük Britanya Deniz Kuvvetleri İstihbaratı'na yazdığı bir raporda bu kilit rol ve İran Türklerinin önemi şu cümlelerle aktarılmaktadır:

"Tekmil Turan kavimlerinin Türk, Moğol, Fin, Oğuz kavimlerinin ittiadı manasıyla Panturanizm boş bir laftan ibarettir. Ne coğrafi ve ne de içtimai şartlar buna müsaittir. Türkiye, Kafkasya, Türkistan ve Edil sahalarındaki Müslüman Türklerin birleşmesi de, millî suur itibariyle geri kalmış, siyasetten gafil ve zevksiz olduğundan, en faal zümrelerinden olan Anadolu Türkleri de gittikçe azaldığından, bir tehlike teşkil etmez. Fakat bu hareket bugün Kafkasya'da olduğu gibi Almanların eliyle

³⁵ Resulzade 1993, 7-32.

teşvik edilecek olursa, keza Türk kavimlerinin beşte birini teşkil eden cesur ve cengâver İran Türkleri kendilerinin Kafkasya'daki kardeşleriyle birleşir ve propaganda sayesinde Osmanlılarla da sıkı münasebet tesis edebilirlerse, Türklerin böyle bir birliği Hindistan'da İngiliz hâkimiyeti için tehlike teşkil edebilir.”³⁶

Sonuç

Yusuf Akçura, “Türkçülüğün Tarihi” eserinde Türkçülüğün entelektüel gelişimini beş ana evrede ele almaktadır. Bu beş evrenin dördüncü evresini oluşturan Siyasal Türkçülük Devri, Türkçülüğün bireysel ve düşünsel faaliyetlerinin zirveye ulaştığı dönemdir. Bu dönemde çoğu dış Türklerden oluşan Ali Bey Hüseyinzade (Turanî) ve Ahmet Ağaoğlu gibi düşünürlerin entelektüel çabaları ve eserleri ümmet birliğinden millet birliğine doğru evrilmekte olan Türk düşünce tarihini, Türk Birliği ekseninde derinden etkilemiştir. Türkçü entelektüelliğinin altın devrini oluşturan bu dönemde Türk düşünce hayatı çağın gereksinimlerini dikkate alarak Türk kimliğinin yeniden tanımlanmasına yeni yaklaşımlar kazandırmayı ve Türklüğü modern temellere dayandırarak yeniden ihyasını amaçlamıştır. Bu doğrultuda Türk dünyası özellikle de Batı Türklüğünün önemli bir parçasını oluşturan İran Türklüğü, bu düşünürlerin dikkate aldığı alanlardan biri olmuştur ve bu düşünürlerin her biri İran Türklüğünü farklı yönlerden ele almışlardır. Buna rağmen bazı konularda ortak kanılara da sahip oldukları söylenebilir. Bu ortak kanıların ana hatlarını İran Türklüğünün tarih boyunca kendi etnik kimliğine duyarsız kalmasının eleştirilmesi ve bölge tarihinde birçok olumsuzluğa yol açan Şîî-Sünnî rekabetinin giderilebilmesinde, İran Türklüğünün oynayabileceği kilit role değinmeleri olmuştur.

³⁶ Togan, 1981, 562-563.

Kaynakça

- Akçura, Yusuf. (1978). Türkçülüğün Tarihi Gelişimi, İstanbul: Türk Kültür Yayını.
- Akçura, Yusuf. (2015). Türkçülüğün Tarihi, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Akın, Rıdvan. (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketi 1908 – 1918. İstanbul: Der Yayınevi.
- Avcı, Cemal. (1997). Yusuf Akçura Hayatı ve Etkileri. *Uluslararası IV. Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*. Ankara.
- Bayat, Ali Haydar. (1988). Hüseyinzade Ali Bey. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını.
- Bayat, Hayder. İsmail Bey Gaspıralı. *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*. Şubat 2001, S. 23.
- Bosnalı, Sonel. (2007). İran Azerbaycan Türkçesi-Toplumdilbilimsel Bir İnceleme. İstanbul: Kebikeç Yayınları.
- Çandır, Muzaffar. Gaspıralı'nın İstanbul'daki Konferansı. *Kardeş Edebiyatlar*. Ekim-Aralık, 1995, Sayı: 33, s. 12-22.
- Genelkurmay Başkanlığı, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi, m. Ordu Harekâtı. Ankara-1993, s.582.
- Gündoğdu, Abdullah. (2007). Ümmetten Millete. İstanbul: İQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Hüseyinzade, Ali. (2007). Seçilmiş Eserleri. Bakü: Şark-Garp Yayınları.
- Karpat, H. Kemal. (2008). Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller, Ankara: İmge Kitapevi.

- Küçük,Cevdet.(1988).Abdülhamid, İslamAnsiklopedisi, C.1. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Memmedov, Neriman. (1987). Mirza Fətali Ahundov'un Hayatı ve Bedii Yaratıcılığı. Bakü: Elm Yayınevi.
- Orkun. (2000). Milliyet Dışında Saadet Yoktur. *Orkun Dergisi*, Sayı:28, İstanbul, s.-32-36.
- Öğün, Süleyman. (2000). Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Önal, Selçuk. (2008). 28 Mayıs 1918 Olgusu Millileşme Yolunda Azerbaycan'ın Varoluş Tapusudur. *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*. Yıl: 56, Sayı: 374, Temmuz 2008, s.-42-50.
- Özkaya, Yılmaz. (2013). Tercüman Gazetesinde Azerbaycan Edebi ve Fikri Muhiti. İzmir: Yayınlanmamış Ege Üniversitesi Doktora Tezi.
- Resulzade, Mehmet Emin. (1993). İran Türkleri, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Sarı, İbrahim. (2016). Türk Dünyası ve İsmail Gaspıralı, Antalya: Net Medya Yayıncılık.
- Sarıay,Ercüment.(2012).Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Bir Mütefekkir Olarak Necip Asım: Hayatı ve Eserleri, Nevşehir Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Sarısamancı, Sadık. (2014). Ömer Naci Bey Müfrezesi, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sayı:4, s.16.
- Süleymanlı Mübariz. (2007). Ahmet Ağaoğlu'nun İlk İlmi Eseri Şii Dininde Mezdeki İnançlar. Bakü: Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Yayınları.
- Togan, Zeki Velidi. (1981). Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, İstanbul: Enderun Kitapevi.

- Uca, Alaattin. (1997). Ziya Gökalp ve Ona Türkçülüğü Aşılayan Adam: Hüseyinzade Ali Bey. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enst. Dergisi*, S.8, Erzurum 1997, s.167-174.
- Vural, Hanife, Böler, Tuncay. (2011). Ahmet Vefık Paşa ve Türk Diline Katkıları. *A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, ss.1-24.
- Yakuplu, Nesiman. (2015). Resulzade Ansklopedisi, Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları.
- Yeşilot, Okan. (2012). Hasan Melikzade Zerdabi ve İkinci Gazetesi. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Adres:

Beytepe Mahallesi 5699. Sokak No: 7/6
Anhira Villaları, 06800
Beytepe/Ankara

e-Posta:

tudev1993@gmail.com

web Siteleri:

www.tudev.org.tr
www.turkdiasporasi.com